

KORAK

BROJ 19 / mart-juni 2010.

ISSN 1512-9411

U ovom broju:

Sonja Biserko

**BALKANSKI MOZAIK SE
NE MOŽE SKLOPITI BEZ BOSNE**

Stjepan Kljuić

**POČETAK ORGANIZIRANOG
OTPORA JUGOAGRESIJI**

Fikret Muslimović

**HISTORIJSKI ZNAČAJ ULOGE
GENERALA RASIMA DELIĆA
U ODBRANI BOSNE I HERCEGOVINE**

mr. Sanja Drnovšek
"BOSNIA"

dr. Zemir Sinanović

**DOPRINOS BOSNE I HERCEGOVINE
U BORBI PROTIV TERORIZMA**

dr Bećir Macić

NJIHOVA STRANA RATA

SADRŽAJ

UMJESTO UVODNIKA

Sonja Biserko BALKANSKI MOZAIK NE MOŽE SE SKLOPITI BEZ BOSNE	3
--	---

ODBRANA BOSNE

Stjepan Kljuić POČETAK ORGANIZIRANOG OTPORA JUGOAGRESIJI	7
general Avdulah Kajević ODNOS MEĐUNARODNE ZAJEDNICE PREMA RATU U BiH I ODNOS ORGANA VLASTI U FBiH PREMA BORAČKOJ POPULACIJI	17
OTRETMANU DANA TERITORIJALNE ODBRANE RBiH	24
Fikret Muslimović, general u penziji HISTORIJSKI ZNAČAJ ULOGE GENERALA RASIMA DELIĆA U ODBRANI BOSNE I HERCEGOVINE	26
BIOGRAFIJA RASIMA DELIĆA (4.2.1949.-16.4.2010.)	31
U TEKOVINE BORBE ZA BOSNU I HERCEGOVINU SPADA I DOSTOJANSTVENI ISPRAČAJ PREMINULIH BORACA	33

DRŽAVA I DRUŠTVO

Mensur Seferović POLITIČKI ŽIVOT BOŠNJAKA - GRAĐANI I PODANICI	35
---	----

TEMA KORAK-A: IMIDŽ BOSNE

Sanja Seferović Drnovšek "BOSNIA"	47
--------------------------------------	----

prof. dr. Faruk Dalagija
NIKADA NEĆEMO SAZNATI RAZMJERE NAŠE NESREĆE 52

SVIJET I MEĐUNARODNI ODNOSI

mr. Alija Muminović
TERORIZAM, ŠTA JE TO? 87

dr Zemir Sinanović
DOPRINOS BOSNE I HERCEGOVINE U BORBI PROTIV TERORIZMA 95

mr. Enis Omerović
UTVRĐIVANJE ODGOVORNOSTI UJEDINJENIH NACIJA
KROZ PRIKAZ POJEDINIH ASPEKATA DJELOVANJA U I PREMA
BOSNI I HERCEGOVINI U PERIODU 1991 - 1995. 108

UMIJEĆE SJEĆANJA

Nusret Agić
PRVO SU HAPSILI I UBIJALI BOŠNJAČKU PAMET 141

Mehmed Agić
PERIOD RATA PROTIV BOSNE I HERCEGOVINE 1992-1995. 146

dr Bećir Macić
NJIHOVA STRANA RATA 163

mr. Meliha Teparić
ESTETSKI I EKSTATIČKI DOŽIVLJAJ ISLAMSKE KALIGRAFIJE 170

Izdavač: Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, Nedima Filipovića 19 ~ tel. (033) 658 015, fax: (033) 716 480 ~ e-mail: zatebebih@bih.net.ba www.zatebebih.net ~ Za izdavača: prof.dr. Mesud Hadžialić ~ Redakcija: Orhan Bajraktarević, Zahir Dervišević, Murat Kahrović, mr. Safet Kešo, mr. Emir Ramić ~ Glavni urednik: Asaf Džanić ~ Sekretar: Dževad Hadžić ~ Lektor i korektor: Nazif Osmanović ~ DTP: Kenan Branković ~ Štampa: Armis-Print, Sarajevo ~ Za štampariju: Smail Alihodžić

reprodukcije na unutarnjem ovitku: iz opusa Melihe Teparić

BALKANSKI MOZAIK NE MOŽE SE SKLOPITI BEZ BOSNE

Genocid u Srebrenici jeste i ostaće trajna trauma za sve generacije u Srbiji: sadašnje i buduće. Svaka nova presuda u Haškom tribunalu donosi nove detalje i ogoljuje razmere tog zločina. Proteklo je 15 godina od tog zločina, ali se društvena svest u Srbiji malo promenila. Organizovana amnezija i relativizacija blokirala je kritiku selektivnog pamćenja, bez čega nema pomirenja. Bez obzira na Deklaraciju o Srebrenici koju je usvojila Skupština Srbije, odnos prema tom genocidu i uopšte, prema prošlosti iz devedesetih, ostaje glavnom preprekom za normalizaciju u regionu, ali i u Srbiji. Iako je dinamika u regionalnim odnosima intenzivirana, suštinska normalizacija nije moguća bez precizne dijagnoze onog šta se zbilo na prostorima bivše Jugoslavije. Nje nema, ne zato što je nemoguće do nje doći, već zbog toga što je međunarodna zajednica u odnosima sa regionom zauzela neutralan stav, kako bi brže i jednostavnije, kako veruje, Srbiju priključila evropskim integracionim procesima.

Istina o devedesetim potrebna je mladim generacijama u Srbiji. Mada nisu odgovorne, one nose teret frustracije, ali i teret razmišljanja o tim zločinama. Ako te generacije ostanu samo na interpretaciji po kojoj su Srbi jedine žrtve, lako je predvideti da će bošnjačko-muslimansko pamćenje takođe tražiti osvetu. Koncept ponavljanja zločina treba preduprediti tako što će se na izgradnji trajnog mira raditi preko sećanja i istine o ratovima devedesetih.

Stav međunarodne zajednice takođe je doprineo snaženju osećanja žrtve svakog od lokalnih naroda. Veoma često nejasan stav evropske elite prema NATO intervenciji doprineo je ambivalenciji, jer je generacija evropskih šezedesetosmaša, koja je podržala intervenciju,

naknadno osetila kompleks krivice. To je vešto iskoristio Beograd, jer mu je pošlo za rukom da svim strancima koji su dolazili u Beograd nakon oktobra 2000. godine nametne kompleks krivice i da neutrališe sopstvenu odgovornost za događaje na Kosovu, koji su pretili da ceo region povuku u trajni haos.

U tom meandriranju između želje da se Srbija „normalizuje“ i da se ceo region u paketu priključi EU, izgubljeno je deset godina. Zato, jer nije moguće poravnati i izjednačiti sve aktere i sve žrtve. Da je tako pokazuje i situacija u Bosni. Posle gotovo 20 godina od početka rata u Bosni, Bosna i dalje ostaje suštinsko nerešeno moralno pitanje Evrope. Nije moguće obnoviti zemlju na isključivo etničkom principu i prepustiti najodgovornijoj strani da određuje sudbinu Bosne. Stalno insistiranje Beograda na statusu quo i insistiranju na nepromenljivosti Dejtonskog sporazuma, kao i insistiranju na floskuli da Beograd pristaje na sve „o čemu se tri naroda dogovore“, više govori o nemoći Evrope nego o snazi Srbije. Srbija se podigla na podršci pomoći EU i SAD, a njena politička i ucenjivačka snaga posledica je nemoći Zapada da razreši neka suštinska pitanja koja nisu lokalnog karaktera.

Otvaranje evropske perspektive za sve zemlje Balkana je mobilisalo političke elite regiona, a Sporazum o asocijaciji i NATO partnerstvu (za neke već i članstvo) uspostavilo je okvir, odnosno bezbednosnu i političku konstrukciju koju treba ispunjavati sadržajem. Činjenica da je taj okvir postavljen je veoma važna, posebno otkako se i Srbija nalazi u njemu. Njime je osnažena evropska perspektiva balkanskih zemalja. Međutim, naredna faza će biti spora i zavisice od unutrašnjeg potencijala svake pojedinačne zemlje, te horizontalne evropeizacije, odnosno uključivanje samog društva u promene vrednosnog sistema.

Da bi se druga faza ubrzala neophodno je zatvoriti teritorijalna, odnosno državna pitanja Kosova i Bosne i Hercegovine. Glavni faktor opstrukcije je Srbija, jer nije spremna da odustane od svojih aspiracija što ne šteti samo tim zemljama, već i njoj samoj. Kada je reč o Kosovu, njegova puna nezavisnost će se ubrzati nakon što Međunarodni sud pravde donese svoje mišljenje. Nastaviće se talas priznanja, a teritorijalna konsolidacija Kosova će se ubrzati.

Međutim, problem Bosne i dalje ostaje otvoren zbog nedostatka političke volje da se tom problemu priđe i sa moralne tačke gledišta. Bosna je bila i ostalo moralno pitanje Evrope. Krajnje je vreme da se međunarodna zajednica odredi prema zločinu, izvršenom nad Bosnom i bošnjačkim narodom. Nemoralno je da se Srebrenica nalazi u srpskom entitetu i da se ubice i progonitelji slobodno šetaju ulicama tog grada. Kada nestanu Žene Srebrenice taj grad će biti, ne samo grad mrtvih, već i mrtav grad. Deklaracija Evropskog parlamenta je zato važan dokument koji se vraća Srebrenici kao pokušaj da se taj zločin ne zaboravi. Najzad, Evropa taj zločin tretira kao svoju moralnu odgovornost.

Revitalizacija Bosne je moguća samo marginalizovanjem etničkog principa, koji treba da ostane tamo gde se brani suštinski interes svakog naroda, kao što je bio slučaj narodnih veća u skupštioni bivše Jugoslavije. Ne treba odbacivati neka od tih rešenja. Treba odbaciti floskulu koju Beograd često ponavlja da je Bosna Jugoslavija u malom i da je zato neodrživa. Taj stav ne može podržati građanska Evropa. Važno je jasno definisati tačke integracije Bosne (zajednička vojska i policija, spoljna politika, obrazovanje i skupština bez mogućnosti entitetskog blokiranja).

Međunarodna zajednica je dosta uradila na uspostavljanju institucija, uvođenju pravne države, uspostavljanju standarda, sada bi bila neophodna i ekonomska strategija ne samo za Bosnu, već i za čitav region uz značajnu finansijsku injekciju. Ogromna sredstva koja su bila upućena u region u značajnoj meri su reciklirana ponovo na Zapad, kroz održavanje brojnih misija.

Nation-building Bosne mora se staviti na nove osnove u kojima je građanin središna tačka. Bosanskim Srbima treba pomoći da se oslobode isključive odgovornosti za genocid koju im Beograd podmeće, jer to trajno postavlja zid između njih i Bošnjaka. I najzad, pomirenje u Bosni moguće je samo na istini, a ne na izjednačavanju odgovornosti sve tri strane.

U sklapanju balkanskog mozaika, Bosna je poslednja. Upravo prostor na kome je napravljena i najveća greška. Bilo bi korisno da i Evro-

pa prizna neke svoje zablude i greške. To će pomoći regionu da se i sam odgovornije postavi prema nedavnoj prošlosti.

Jugoslavija je bila model zemlje koja je u sebi sadržavala sve ideale i kontradikcije modernosti. Zato je tako teško otpisati tu zemlju na koju će se zemlje Balkana ponovo vraćati i tražiti svoje izvorište. Uostalom, Jugoslavija je gotovo svima podarila državnost. Na tom prostoru danas vlada arhaičnost, nedostatak ideala i osećaja za opšti interes i dobro. Bez EU teško da bi se vratio u civilizacijski kalup, jer mu nedostaje autentična i ideja i snaga.

Region, Srbiju posebno, čeka novi napor u osvajanju evropskih vrednosti. To će biti dug i težak proces. Zato EU već sada mora da definiše novi okvir poput onog o viznoj liberalizaciji, kako sutra ne bi došlo do demotivizacije elita, ali i građana. Bez EU kao pokretača zemlje Zapadnog Balkana, sem Hrvatske, teško će se pomeriti iz svojih feudalizovanih pozicija.

Srpska elita može i odustati, jer predsednik Tadić već traži da EU „jasno kaže da li Srbiju želi u svojoj zajednici“. Liči kao da će se odgovornost za neuspeh evropske opcije prebaciti na samu EU. I Vojislav Koštunica to već projektuje kao nedostatak partnerskog odnosa između EU i Srbije, jer Srbija navodno ne vodi računa o sebi.

Na sreću, Srbija nema drugu alternativu EU.

POČETAK ORGANIZIRANOG OTPORA JUGOAGRESIJI

Izlaganje u povodu obilježavanja 8. travnja kao dana Teritorijalne obrane RBiH, Sarajevo, Dom oružanih snaga Bosne i Hercegovine, 8.4.2010.

Odlukom Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine od 8. travnja 1992. godine, kojom se smjenjuje dotadašnje rukovodstvo Teritorijalne obrane Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine i komandant general-potpukovnik Drago Vukosavljević, te imenuju za zapovjednika Štaba TO RBiH pukovnik Hasan Efendić i za načelnika Štaba također pukovnik Stjepan Šiber, započela je organizirana obrana naše domovine od jugoslavenske agresije. Bilo je to razdoblje kada je svijet već priznao nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine, ali istodobno i kada je Miloševićev režim brutalno nasrnuo na našu zemlju, čije su obrambene strukture davno razorene programom o stvaranju „Velike Srbije“.

Međutim, unatoč obimnim pripremama za agresiju, u kojima su sudjelovali brojni narodni izdajnici, slučajnim ili namjernim diverzijama tadašnje vlasti i konačno sramnom odlukom međunarodne zajednice i Vijeća sigurnosti UN o embargu za naoružanje BiH, građani ove zemlje su odolili fašističkim napadima, podnijeli ogromne žrtve, ali na kraju sačuvali cjelovitost Bosne i Hercegovine. Junaštvo i hrabrost naših građana i žrtve koje su podnijeli označavaju najčudesniju epopeju modernog doba u Europi.

Ustav 1974. godine

Nakon događanja 1971. godine i dolaska generala Nikole Ljubičića na čelo JNA, Josip Broz je primijetio devijacije u ponašanju vojnog rukovodstva. Unatoč međunarodnom smirivanju, izdvajanja za JNA su postala prevelika za jugoslavensku privredu, međutim, Josip Broz je uvidio i brojne neprincipijelne manifestacije, te neprimjerno forsiranje srpsko–crnogorskih kadrova u najužem rukovodstvu Armije. Stoga je Josip Broz utemeljio Ustav 1974. godine kojim je jugoslavenska Federacija mogla funkcionirati samo uz suglasnost svih republika i pokrajina. Stvaranje Predsjedništva SFRJ u kojem su ravnopravno sjedili predstavnici svih republika i pokrajina, te po jednu godinu naizmenično obnašali najodgovornije dužnosti, bio je udarac velikosrpskoj politici koja nije krila svoje ambicije, računajući na poodmaklu Titovu dob i sve izvjesniji njegov odlazak sa političke scene. Međutim, Ustav iz 1974. godine bio je jasan i nedvosmislen. Europska unija će kasnije putem Badinterove komisije jasno ukazati da su republike i pokrajine u tom Ustavu imale status država.

Nasljednici Nikole Ljubičića, Branko Mamula i Veljko Kadrijević, pročitit će JNA od svih onih elemenata koji su mogli predstavljati opasnost za velikosrpske ambicije koje se nakon Titove smrti više nisu ni tajile. Ogromna propaganda u kojoj je anatemiziramo sve ono što je smetalo ostvarenju tog cilja, a to su bili prije svega „hrvatski i albanski separatizam“ kako su ga oni formulirali, došao je na udar bezočne strastvene medijske osude. U većini republika započela je kampanja protiv kadrova koji su se zalagali za poštivanje Ustava i ravnopravnosti republika. Slovenci su jedini ostali principijelni, te nisu dozvolili da im Beograd diktira kadrovsku politiku. Mi u BiH smo ubrzo izgubili Hamdiju Pozderca, te je na njegovo mjesto u Predsjedništvu SFRJ došao Raif Dizdarević. Drugi velikan u borbi za ravnopravnost BiH, Branko Mikulić, je likvidiran kao jugoslavenski premijer. I ta kampanja protiv Branka Mikulića pokazala je i najavila svo zlo koje će sustići Jugoslaviju u narednim godinama. Najzad, Veljko Kadrijević je otvoreno stao na stranu Slobodana Miloševića kada je ovaj započeo rušenje Jugoslavije i principa na kojima je ova zemlja mogla jedino opstati. Mogao je Milošević imati svoje ambicije, mogao je htjeti da realizira Memorandum SANU, ali da mu Veljko

Kadijević nije dao vojnu polugu, ništa od tog projekta ne bi bilo. Nažalost, ni danas, poslije toliko godina, ni BiH ni Hrvatska nisu podigle optužnicu protiv Kadijevića. Zašto...?

Pred prve demokratske izbore, pretpostavljajući, da može doći do značajnijih promjena, JNA je napravila niz poteza kojim bi se još više centralizirao sistem rukovođenja. Ukinute su Sarajevska i Ljubljanska vojna oblast, Sarajevo je pripojeno Beogradu, a odluka da se razoruža TO i da se oružje, koje su u stvari kupili radni ljudi republika i pokrajina, stavi u magazine JNA, izravno je omogućila agresiju na Hrvatsku i BiH. Naime, slovensko republičko rukovodstvo nije pristalo da se oružje njihove TO stavi pod kontrolu JNA. Hrvatska i BiH su pristale i zbog takve izdaje građani ovih republika su podnijeli velike žrtve. Zanimljivo je da nikada u našoj zemlji nije provedena istraga o tome – tko je i zašto pristao da se razoruža TO. Najzad, u sramnoj izdaju ove zemlje je i odluka Izvršnog vijeća BiH da se logistički centri BiH, sa svim robnim rezervama, lociraju u Bijeljini, Han Pijesku i Mrkonjić Gradu.

Pripreme za agresiju na Bosnu i Hercegovinu pomno su vođene iz Beograda, ali uz suradnju brojnih pomagača iz naše zemlje. U tome su naročito prednjačili mediji. Dovoljno je pogledati strukturu uređivačkih kolegija, sjetili se najpoznatijih imena, pa lako utvrditi da ništa nije bilo slučajno. Dugogodišnji direktor RTV Sarajevo Dragan Kecman, koji je tako precizno instalirao svoje istomišljenike na najvažnije pozicije, završio je kao predsjednik stranke generala Sretena Mirkovića - Pokreta za Jugoslaviju u Bosni i Hercegovini. Za «Oslobođenje» je pred Izbore angažiran osobno Aleksandar Tijanić, uz već „afirmiranu“ Ljiljanu Smajlović, koji su lansirali tezu da smo za tadašnje društveno stanje podjednako opasni Alija Izetbegović, moja malenkost i Radovan Karadžić. Sve je to bilo dobro planirano, kao i oduzimanje releja, krađa tv opreme i ustupanje svih vojnih potencijala onima koji su, tobože braneći jugoslavenski poredak, počinili mnoga zvjerstva. JNA je u pripremi za agresiju na BiH ustupila 445 tona raznog nauružanja Radovanu Karadžiću i srpsko-crnogorskim paravojnim formacijama.

Referendum

Da mi nismo svi isti lako je bilo uočiti, međutim, sarajevski mediji su bili dobro umreženi suradnicima obavještajnih agencija. Ipak, do raslojavanja i među novinarima došlo je prilikom Referenduma za nezavisnost (29. veljače i 1. ožujka 1992.). Ogroman broj građana, a priključila se i većina domaćih novinara, shvatila je ovo izjašnjanje kao historijsko, koje bi našoj zemlji poslije 529 godina donijelo nezavisnost. Naravno, reakcija Beograda, Pala, SDS-a i posebno Radovana Karadžića bila je suprotna. Situacija je bila toliko zaoštrena da se u brojnim mjestima, gdje je SDS bio najjači, nije ni moglo glasati. U tome su prednjačili Šekovići, Drvar, Nevesinje, Trebinje... Rezultat je bio fascinant: preko 64% građana svih nacionalnosti se izjasnilo za nezavisnost. Posebno potenciram svih nacionalnosti, jer danas svi političari iz Beograda, Banjaluke i Pala tvrde da je Referendum bio izjašnjanje samo dva naroda (Bošnjaka i Hrvata), te da Srbi nisu ni izašli na glasanje. To je obična laž, još jedna u nizu srpske propagande.

Situacija sa izjašnjanjem na Referendumu je više nego jasna. Tađasnji Muslimani su u ukupnom stanovništvu BiH imali 43,6% zastupljenosti, međutim, zbog velikog broja malodobne djece, oni su izbornom tijelu predstavljali jedva 38%. Mnogi nisu ni izašli na glasanje, posebno zaposlenici u JNA, policiji, centralnoj državnoj administraciji... Sa Hrvatima je slučaj bio kristalno jasan: nas je bilo u ukupnom stanovništvu 17,6%; međutim, zbog starije populacije u izbornom tijelu smo dosegali čak do 20% glasova. Osim toga Hrvati su bili najbolje organizirani za glasanje na Referendumu. Najzad, svima je jasno da je jedan veliki broj bosanskohercegovačkih Srba dao svoj glas za nezavisnost Bosne i Hercegovine. Istina, uglavnom se radi o Srbima iz urbanih sredina. Taj broj bio bi daleko veći da SDS nije pravio opstrukcije i blokirao glasanje na mnogim mjestima.

Mi nismo ni do danas afirmirali veliko značenje Referenduma i odaziva građana Bosne i Hercegovine. Spiskovi onih koji su izašli na Referendum su sačuvani, međutim, nema zanimanja da netko priredi magistarski rad ili doktorat o toj temi. Jednostavno, mi nemamo inicijativu da se o tim historijskim događajima i znanstveno očitujemo. Naravno, to ne bi promijenilo stajališta onih koji i danas tvrde da je to bilo izjašnjanje samo dva naroda, i na tim lažima zasnivaju oprav-

danost agresije i brojne zločine. Međutim, to nije beznačajno – ostali bi dokazi u našoj historiji, pogotovo za mlade uzraste, koji će jednog dana željeti da spoznaju istinu o proteklim događajima.

Odlučno opredjeljenje većine građana Bosne i Hercegovine za nezavisnost naše države ubrzalo je neprijateljske pripreme za agresiju. Pored velikog broja vojnika koji su bili stacionirani u vojarnama u BiH, u našu zemlju su pristizali i vojnici JNA koji su napustili Sloveniju i dijelove Hrvatske. Tako su pored sarajevskog, mostarskog, banjalučkog, tuzlanskog, bihačkog i bilečkog, u Bosnu i Hercegovinu ušli riječki, zagrebački, zatim užički i podgorički korpus. Uz to došli su i dijelovi vojno pomorske oblasti koji su napustili Split, te brojni rezervisti iz Srbije i Crne Gore, te veliki broj raznih paravojnih formacija (Arkanovci, Šešeljevci, Jovićevci), a sve njih je opremila i stavila pod komandu upravo JNA. Da se malo podsjetimo i na komandni kadar, ne samo da bismo pokazali da je bio jednonacionalan već, spominjući njihova imena, vidno bi podsjetili na njihovu okrutnost. Riječ je o Milutinu Kukanjcu, Vojislavu Đurđevcu, Nikoli Uzelcu, Savi Jankoviću, Mići Panteliću, Milanu Torbici...

Proglašenje nezavisnosti i međunarodno priznanje

Bilo je jasno da nakon proglašenja nezavisnosti BiH (6. travnja 1992.) te priznanja EU 7. a SAD 8. travnja, da je JNA kao okupaciona sila morala položiti oružje i zatim birati: hoće li ti vojnici ići tamo odakle su došli ili će tražiti dozvolu boravka u BiH. Međutim, Milutin Kukanjac je tada rekao:

- Za nas ta vaša nezavisnost ništa ne znači. Mi imamo samo jednu komandu, a ona je u Beogradu.

Agresija na BiH započela je praktično masakrom u Ravnom (studen 1991.); međutim, taj je zločin ostao bez ikakvog reagiranja naše vlade osim izjava pojedinih članova Predsjedništva SRBiH. Dapače, Rušmir Mahmutćehajić i Muhamed Čengić, kao dopredsjednici Vlade, su spriječili Juru Pelivana da se ovaj zločin stavi na dnevni red sjednice Vlade.

Slijedeći masakr bio je u Bijeljini, a tada su bošnjački političari već pokazali zanimanje za žrtve. U Bijeljину smo tada poslali delegaciju

Predsjedništva (Fikret Abdić, Biljana Plavšić i Jerko Doko kao ministar obrane). Bilo je to sramno ponašanje Fikreta Abdića, te onaj nezaboravni poljubac zločinaca Biljane Plavšić i Arkana. Još mnogo prije otvorene agresije, JNA i paravojne snage su ubijali naše građane. No, prave reakcije ni tada a ni danas nema. Naime, prigodom osvajanja Aerodroma Sarajevo JNA je ubila dvojicu zaposlenika aerodroma. Iz kasarne na Bistriku, u kojoj je stolovao Milutin Kukanjac ubijeni su visoki dužnovnici SDP-SKJ Senad Šećerović i Dževad Resić.

Jednog nevinog dječaka ubili su iz kasarne – čudnog li cinizma – koja se još uvijek zvala MARŠAL TITO – u trenutku kada je bezazleno igrao košarku. Riječ je o Samiru Mešetoviću.

Ni jedan ovaj zločin nije obilježen. Nema spomen obilježja koje bi podsjećalo građane Sarajeva na njihove žrtve. Nema ni ploče na Aerodromu Sarajevo da je tu 2. maja 1992. godine agresorska JNA uhapsila legalnog predsjednika države Aliju Izetbegovića. Istina, ima jedno obilježje na Aerodromu, i to sjećanje na poginule francuske vojnike UMPROFOR-a. Međutim, nama nije to poslužilo kao primjer da i mi obilježimo naše žrtve...

Istina, naredne žrtve na mostu Vrbanja, Olga Sučić i Suada Dilberović, imaju skromno obilježje na ovo mučko ubojstvo, ali sve je to premalo na tolike nevine žrtve.

Nitko nije obilježio ni upad na policijsku školu na Vracama, te hapšenje 130 pitomaca i njihovog upravnika Huseina Balića, koji je unatoč ponudi da bude oslobođen ostao sa svojim učenicima, podsjećajući na legendarne profesore kragujevačke gimnazije koji su dobrovoljno otišli u smrt sa svojim učenicima, iako su im Nijemci nudili slobodu.

Našu situaciju je još više otežala diverzija u TO i republičkoj policiji. Sve je pokradeno i oteto te odnešeno na Pale. Pa i pored svega, patriotski opredijeljeni policajci i pripadnici TO su ubrzo uspjeli da se konsolidiraju te se pripreme za obranu države.

Orijentacija na okupljanje svih patriotskih snaga u odbrani zemlje i protivljenja

Odluka Predsjedništva RBiH o obnovi TO značajna je jer je to praktično bilo stvaranje naše oružane sile, u kojoj su uzeli učešća brojni mladići skromnog ili pak nikakvog vojnog znanja. Tih dana vrlo smo intezivno radili na okupljanju svih patriotskih snaga koje su bile spremne da se stave u obranu zemlje.

Tada je već bilo više vojnih i paravojnih formacija kao što su TO BiH, HVO, HOS, Zelene beretke, formacije Patriotske lige...

Stoga Predsjedništvo RBiH odlučuje da se formiraju Oružane snage BiH u čijim formacijama bi sudjelovali svi oni koji su željeli braniti državu. To je iziskivalo uvođenje vojne hijerarhije, jedinstvenog načina zapovijedanja, te stvaranje glavnog i regionalnih stožera.

Formulacija Oružane snage BiH bila je sjajna, ali već tada smo se suočili sa nekim problemima čije će posljedice biti pogubne po našu obranu. Jedinice HOS-a su odmah pristale da se svrstaju u Oružane snage, ali Zagreb nije to prihvatio. Za njih HOS nije bio partner, jer bi u tom slučaju hrvatska emigracija svoju obimnu pomoć dala HOS-u. Upravo zbog toga HOS je u Hrvatskoj bio diskreditiran, a njegov čelnik Anto Paradžik brutalno ubijen u navodnoj prometnoj nesreći... Nešto slično se dogodilo i Blažu Kraljeviću, zapovjedniku HOS-a za BiH.

U tako teškoj situaciji ministar obrane BiH Jerko Doko piše svom kolegi Gojku Šušku u Zagreb da se sve hrvatske jedinice u BiH potčine Oružanim snagama i uzmu učešća u njihovom rukovodstvu.

„Odluka o objedinjavanju svih naoružanih snaga na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine“ od 9.4.1992.g. (br.01-011-100/92)

U skladu s tim, pozivam Vas da hitno zahtijevate da se sva oružana djelovanja u Bosni i Hercegovini dovedu u okvir sustava Teritorijalne obrane Republike Bosne i Hercegovine, da se osobno Vi i svi odgovorni činioци u Republici Hrvatskoj ogradite od svih vojno–političkih djelovanja koja nisu u skladu sa državnim statusom i interesom Republike Bosne i Hercegovine, da naredite svim činioциma vojnog sustava Republike Hrvatske da se hitno ograde od svih odluka povezivanja i suradnje s oružanim formacijama u Republici Bosni i Hercegovini koji

nisu u skladu s odlukama Predsjedništva, Vlade i Ministarstva narodne obrane Republike Bosne i Hercegovine.

Vaša odlučnost u hitnom odzivu na ovaj poziv bit će važan doprinos našoj borbi za slobodu i demokratsku stabilnost Republike Bosne i Hercegovine.

Molimo Vas da me hitno pismeno obavjestite o poduzetnim mjerama zahtjevanim ovim pismom.

S najboljim željama Ministar narodne odbrane BiH, Jerko Doko.»

Ministar Gojko Šušak koji je osobno bio najveći protivnik integritetu u Oružane snage BiH, ovako odgovara svom bosanskohercegovačkom kolegi.

«Nažalost, mora se konstatirati da se tijekom rata u Republici Hrvatskoj sa teritorija BiH aktivno djelovalo i napadalo na Republiku Hrvatsku, dok sa teritorija Republike Hrvatske BiH nikada nije napadana, te stoga još više začuđuju navodi iz Vašeg pisma. Iz Vašeg se pisma., međutim, da naslutiti da bih ja osobno bio protiv suverenosti BiH, što s indignacijom odbijam. Naprotiv, u potpunosti prihvaćam odluku RH o priznavanju BiH, kao suverene i samostalne države i ništa ne činim niti ću činiti što bi dovelo u pitanje njenu nezavisnost.

U skladu s ovim mojim opredjeljenjem, nije na meni da interveniram u unutarnje stvari jedne meni osobno bliske i drage države, te ne mogu niti utjecati na odluke tamošnjih Hrvata o načinu njihove samoorganiziranosti, a kako Vi to, gotovo ultimativno od mene zahtjevate», odgovara Gojko Šušak.

Ne treba posebno obrazlagati da je ovaj Šuškov odgovor upravo najava politike koja će uslijediti u narednom razdoblju. Naime, Gojko Šušak dobro zna da na Republiku Hrvatsku nitko nije napadao, kada je riječ o legalnim snagama BiH. Napadale su je JNA i četničke paravojne formacije. U jednoj raspravi u Zagrebu rekao sam mu «pa napadali su Vas i iz Mirkovaca (poznato četničko mjesto u okolici Osijeka) a to nije na teritoriji BiH». Koliko je bio drzak stav hrvatskog ministra najbolje ilustrira podatak da je od ukupno 19.000 poginulih Hrvata u srpskoj agresiji na Hrvatsku polovica bila iz BiH. Dana 25.1.1991. na izvanrednoj novinskoj konferenciji rekao sam, kao tadašnji predsjednik HDZ

BiH, da ako JNA, Srbija i Crna Gora napadnu Hrvatsku, mi Hrvati iz BiH ćemo se uključiti u obranu. I to smo i učinili. Gojko Šušak zaboravlja da je jedan veliki broj Muslimana sudjelovao dobrovoljno u obrani Hrvatske, da im je to bilo veliko vojno iskustvo, te da su vraćajući se u BiH da brane svoju užu domovinu sa sobom donijeli i pomenute nadimke „ZAGI“, „TALIJAN“, „ZENGA“ te širili informacije i simpatiju o hrabroj borbi hrvatskog naroda u borbi sa agresorom.

Raslojavanje u redovima branitelja

Prve dane otpora agresiji karakterizira visoki moral branitelja ali i objektivne poteškoće kada je riječ o stručnosti i tehničkoj opremljenosti naših snaga.

Izostala je opća mobilizacija, a brojni intelektualci, ako već nisu otišli na suprotnu stranu, većinom su ostali pasivni. Stvaranje Armije išlo je teško unatoč herojskoj obrani boraca na terenu. Uz to, ignorantski odnos UN i uopće međunarodne zajednice, te nastajanje da se stvar riješi na međunarodnim sastancima i konferencijama izazvali su veliko raslojavanje u redovima branitelja.

Unatoč sjajnoj PLATFORMI Predsjedništva BiH, koja i danas djeluje kao prvorazredni dokument – ravan onom avnojevskom, nije došlo do općenarodnog otpora. Uslijedila je erozija našeg pokreta, instrumentalizacija vjere, a posebno teške posljedice imat će dolazak afroazijskih boraca u naše redove. Istodobno, još tijekom agresije započela je golema pljačka države i naroda, a ti ratni profiteri će nakon 1996. godine diktirati gospodarski i politički život u BiH. To je i jedan od razloga što mi u Federaciji nismo stvorili Zapadnu Njemačku, što smo sabotirali povratak, što nismo stvorili sekularno društvo i što smo slabo brinuli o onima koji su stvarno obranili ovu državu. Sve to spada u red subjektivnih slabosti. O tome nekom drugom prilikom...

Treba posebno naglasiti da je herojska borba branitelja naše zemlje jedinstvena u historiji Europe 20. stoljeća. Toliko zla se bilo sručilo na Bosnu, njene ljude, tradicionalni način suživota, o kojem danas Europa toliko priča, što je ostavilo tragične tegobe ne samo na opstojnost države nego i u životu svakog pojedinca koji je trpio posljedice fašističkog nasrtanja. Unatoč svemu, znam da su oni koji su branili

ovu zemlju svjesno podnijeli svoju žrtvu. Za čestitog i poštenog čovjeka 1992. godine nije bilo dileme na koju će stranu. Odabirom da se suprostavimo fašizmu nismo samo mi učinili veliku stvar nego smo to ostavili kao oporuku našoj djeci i generacijama koje će dolaziti...

Branitelji i sudionici otpora treba da budu ponosni. Naša borba je bila uzvišena i vođena je na moralnim principima europske civilizacije. To što taj fašizam nije ni pobijeden ni izliječen nije samo bosanskohercegovački problem. Nemoralna i bezosjećajna Europa imat će u budućnosti priliku da se prisnije suoči sa istim tim fašizmom, koji se danas u novom – kvazidemokratskom pakovanju lansira.

Zato je posljednji trenutak da se zapiše i stalno ponavlja istina o našem otporu fašizmu. Ukoliko to ne činimo, postoji opasnost da se u skoroj budućnosti stvari predstave sasvim drugačije, i to na našu štetu.

ODNOS MEĐUNARODNE ZAJEDNICE PREMA RATU U BIH I ODNOS ORGANA VLASTI U FBiH PREMA BORAČKOJ POPULACIJI

*Riječ na svečanoj akademiji u povodu 8.aprila –
Dana Teritorijalne odbrane Republike Bosne i Hercegovine
Dom OS BiH, Sarajevo, 8. april 2010.*

Danas smo se ovdje okupili da na prigodan način obilježimo 8.april, dan Teritorijalne odbrane Republike Bosne i Hercegovine, kao jedan od najznačajnijih datuma iz novije historije naše države. Ovo je prilika da se podsjetimo na sudbonosne trenutke od prije 18 godina, kada je Predsjedništvo Bosne i Hercegovine, na današnji dan 1992. godine, donijelo Uredbu o ukidanju dotadašnjeg Republičkog štaba Teritorijalne odbrane SR BiH i formiranju Štaba Teritorijalne odbrane Republike Bosne i Hercegovine, kao prvi dokument nove države. Ova Uredba je imala historijski značaj, jer je predstavljala osnov za nastanak i razvoj oružanih snaga R BiH. Pomenutom Uredbom razriješeni su dužnosti čelni ljudi dotadašnjeg Republičkog štaba TO SR BiH i imenovani novi. Određen je privremeni znak za sve pripadnike TO Republike BiH i regulisan sistem rukovođenja i komandovanja. Na taj način R BiH je prvih dana svoje državnosti, ozakonila svoje oružane snage i time ispunila bitne odrednice međunarodnog ratnog prava.

Narednog dana (9. aprila 1992. godine), Predsjedništvo RBiH je donijelo Odluku o objedinjavanju u sastave TO svih oružanih sastava, (osim snaga bivše JNA i MUP-a). Ovom Odlukom Predsjedništvo RBiH se odlučilo da odbranu države i daljnji razvoj sopstvenih oružanih snaga zasniva na osnovama svojih dotadašnjih legalnih i legitimnih

oružanih snaga. Odlukom su obavezani svi do tada formirani oružani sastavi i pojedinci da se prijave najbližim okružnim ili opštinskim štabovima TO, radi prijema obilježja TO i stavljanja pod jedinstvenu komandu pomenutih štabova TO, najkasnije do 15. aprila 1992. godine.

Smatram da danas ovom cijenjenom skupu nije potrebno govoriti o agresorima na RBiH, ciljevima agresije, njegovim snagama, pravcima i načinima dejstva, kao ni o tome kako su preimenovane postojeće i formirane nove jedinice TO, kako su one brojno narastale, organizacijski se učvršćivale, sticale prva ratna iskustva i prerastale u jedinice Armije RBiH. Većina ovdje prisutnih bili su aktivni učesnici pomenutih događaja. Moram samo sa nekoliko rečenica podsjetiti prisutne na historijat razvoja Teritorijalne odbrane, kako bi lakše razumjeli zašto su naprijed pomenute odluke postale historijske..

Formiranje i razvoj Teritorijalnih odbrana republika i pokrajina bivše SFRJ započet je polovinom šezdesetih godina i poklapa se sa usvajanjem i zaživljavanjem koncepta opštenarodne odbrane u SFRJ. Sve do polovine 80-tih godina oružane snage SFRJ su se razvijale dvokomponentno. JNA je imala zadatak da obezbijedi granice i miran razvoj društva, a u ratu da na sebe prihvati prvi udar agresora i da mu se suprostavi od same granice. Teritorijalne odbrane republika su bile najširi i najmasovniji oblik organizovanja naroda za odbranu, sadejstvo sa JNA i suprostavljanje agresoru na svakom dijelu teritorije SFRJ. Razvijene teritorijalne odbrane republika, pored realizacije zadatka iz koncepta opštenarodne odbrane, bile su istovremeno i faktor sigurnosti svake republike ponaosob, kao i faktor ravnoteže i sprečavanja međunacionalne dominacije na prostoru bivše SFRJ.

Teritorijalna odbrana SRBiH, svoje zvjezdane trenutke je imala 1985. i 1986. godine. Po procentu angažovanja stanovništva u njoj, organizovanosti, opremljenosti i obučenosti, bila je znatno ispred teritorijalnih odbrana ostalih republika SFRJ. Snažna i stručno osposobljena mirnodopska TO organizovana u 120 mirnodopskih štabova na nivou opština, okruga i Republike, rukovodila je sa oko 313.000 pripadnika ratne TO, razvrstanih u 582 ratna štaba, 4.200 ratnih jedinica i 319 ustanova. Procenat angažovanja stanovništva u njoj bio je 7,23%, dok je jugoslovenski prosjek bio ispod 5%.

Nakon preovladavanja velikosrpske ideologije u vrhovima Srbije i dijela SFRJ, u JNA je ocijenjeno, da dobro razvijene i opremljene TO republika, mogu poslužiti republikama bivše SFRJ kao okosnica za formiranje sopstvene vojne sile. Njihovo zakonsko ukidanje nije nije pokušano, vjerovatno radi toga što su znali da takav zakon ne bi prošao. Radi toga je vrh JNA, smišljeno, planski i organizovano, te obilno potpomognut od dijela saveznih organa SFRJ, i uz prećutan pristanak, odnosno neadekvatan otpor tadašnjeg političkog rukovodstva BiH, počev od 1987. godine, započeo proces brojnog smanjenja i razoružanja TO SRBiH.

O procesu brojnog smanjenja i razoružanja TO SRBiH raspravljano je na više naučnih skupova. Bitno je istaći da je proces smanjenja vršen formacijskim ukidanjem jedinica i njihovim preformiranjem iz brojno većih - u brojno manje sastave. I smanjenje i razoružanje sastava TO vršeno je na osnovu prethodno donijetih političkih odluka nadležnih saveznih i republičkih organa.

Ističemo da su se brojnom smanjenju i posebno razoružanju Teritorijalne odbrane SR BiH najprije i najžešće suprostavila lica zaposlena u mirnodopskim štabovima TO. O tome svedoči podatak da su, zbog suprostavljanja izvršenju naredjenja i stranačke nepodobnosti, u 1991. i 1992. godini smijenjena 64 komandanta TO.

Zahvaljujući isključivo ispoljenom patriotizmu, upornosti i odlučnosti pripadnika TO, da se i po cijenu smjene i gubitka radnog mjesta, ne provode naredjenja Republičkog štaba vezana za brojna smanjenja ratne TO i da se istraje u zahtjevima za povrat naoružanja Teritorijalne odbrane, jednom broju štabova je vraćeno naoružanje (OpŠTO Jajce i okrug Bihać), a jedan broj naoružanja je došao u posjed pripadnika TO početkom agresije (OkŠto Zenica i Tuzla, te OpŠTO Visoko, Kakanj, Travnik i dr.).

Promovisanje Teritorijalne odbrane za zvanične oružane snage RBiH, u tadašnjim uslovima, bilo je logično i jedino ispravno rješenje, iz sljedećih razloga:

- Teritorijalna odbrana SRBiH je u tom momentu bila jedina legalna i legitimna vojna sila, koja je imala svoj kontinuitet postojanja, bila usklađena sa Ustavom SFRJ i SRBiH, te povezana

sa isto tako legalnim, legitimnim i u kontinuitetu izabranim strukturama vlasti;

- S obzirom da je organizovana, opremana i obučavana sredstvima radnih ljudi Bosne i Hercegovine, ona je zaživjela u narodu i stekla njihovo povjerenje;
- Bez obzira na njenu razgradnju u zadnjim godinama i podjelu po nacionalnim šavovima, ona je još uvijek raspolagala sa najvećim brojem vojno-stručnih i rukovodnih kadrova;

Praksa je potvrdila, da je Teritorijalna odbrana RBiH, svojom široko postavljenom organizacijsko-formacijskom strukturom, najbolje odgovarala predstojećim zadacima, jer je u svoj sastav mogla primiti svo vojno-sposobno stanovništvo i za kratko vrijeme bezbolno se transformisati u Armiju RBiH.

II

Od trenutka kada je međunarodna zajednica priznala Bosnu i Hercegovinu kao suverenu državu (6.-7. aprila 1992. godine.), posebno od kada je BiH primljena u OUN (22. maja 1992.), prema odredbama Povelje UN, svjetska organizacija je bila dužna da brani svoju novu članicu, ili da bar zaštiti njene zaštićene zone. Na žalost, upravo u tim zaštićenim zonama počinjeni su najstrašniji ratni zločini, progoni i genocid.

Istine radi, treba istaći, da se međunarodna zajednica prije agresije na BiH, zalagala za mirno rješenje jugoslovenske krize. Kada je u pitanju Bosna i Hercegovina, tadašnje preporuke međunarodne zajednice, išle su takođe demokratskim putem, jer je za donošenje odluke o statusu Bosne i Hercegovine (ostanku u sastavu Jugoslavije ili razdruživanju), traženo provođenje referenduma.

- Nakon izvršene agresije mirovna misija međunarodnih snaga bila je od početka pogrešno postavljena. Ona je na prostoru Bosne i Hercegovine nametnula koncept čuvanja mira, umjesto koncepta uspostave mira. Zauzimanjem stava EZ, da je kriza u BiH veoma komplikirana i preferiranjem političkog koncepta, da Bosna i Hercegovina mora sama riješiti tu krizu, u Srbiji i JNA je protumačeno kao odobrenje da mogu izvršiti agresiju na BiH.

- Međunarodna zajednica je nametnula i uporno provodila embargo na uvoz naoružanja u SFRJ, koji je donijet na zahtjev SFRJ, a koji je pogađao samo BiH, jer ga je agresor imao u izobilju.

- Za 4 godine rata i golgote kroz koju su prošli narodi BiH, posebno bošnjački, međunarodna zajednica, osim pedesetak jalovih deklaracija, nije ništa konkretno uradila da zaštiti svoju najmladju članicu. Da je međunarodna zajednica bila principijelna i postupala u skladu sa principima koje je sama donijela, ne bi dopustila agresiju na Bosnu i Hercegovinu, kao međunarodno priznatu državu. Tada ne bi bilo ni jama, ni grobnica, ni dželata ni njihovih žrtava, ni suđenja u Hagu.

Prije nepunih 15. godina potpisan je mir u Dejtonu. Mir je sklopljen po tipično engleskom receptu. „Ako imaš problema sa nekom teritorijom – onda je podijeli“. Dejtonski sporazum propisuje podjelu države Bosne i Hercegovine na dva entiteta, dopuštajući pri tome međunarodni suverenitet države u međunarodno priznatim granicama. Sporazum ne ukida unutrašnje etničke granice, a obezbjeđuje postojanje dva sistema, dvije vlade, dvije skupštine, dvije policije, dva sistema saobraćaja i dr., čime se dovodi u pitanje nedjeljivost države i njen faktički suverenitet.

Ovo je osnovni razlog što danas ne možemo, a trebali bi, nabrajati uspjehe države BiH na poljima donošenja ustavnih reformi, donošenja i provodjenja zakona, o privrednim, kulturnim i dr. uspjesima. Prisutnima je poznato da su pozitivni pomaci učinjeni samo u oblasti odbrane, ali i oni stagniraju zbog zastoja u donošenju ustavnih i dr. reformi. Ostali uspjesi su više rezultat nametanja rješenja međunarodne zajednice, nego uspjeha naših političara.

Umjesto toga, paradoksalno djeluje činjenica da je čak i susjedna Crna Gora, kao kolijevka četništva, zakonom zabranila djelovanje četničkih organizacija, a Bosna i Hercegovina još nema snage da zabrani fašističko organizovanje, niti da usvoji Rezoluciju o Srebrenici koju je usvojila Evropska zajednica. Zašto? Odgovor je jasan, jer u državnom parlamentu još sjede sljedbenici ideja četništva, koji se bore da se pomenuta rezolucija ne usvoji. Od istih lica konstantno dolaze prijetnje o podjeli Bosne i Hercegovine. Njima poručujemo, da to tako neće ići. Mi smo se 1992. godine goloruki suprostavili agresorima i JNA kao četvrtoj

vojnoj sili Evrope, pa **nećemo** ni sada dozvoliti bilo kakvu podjelu BiH, a pogotovu pripajanje bilo kojeg dijela njene teritorije drugim državama.

Ovih dana je čak i Srbija učinila jedan iskorak, usvojivši svoj tekst Rezolucije o Srebrenici, doduše, bez pomena riječi „genocid“, ali je i to više nego što je uspio donijeti parlament BiH.

Sa više naučnih skupova i okruglih stolova, slali smo jasne poruke cijelom svijetu, da se sadašnjost i budućnost Bosne i Hercegovine ne mogu graditi na bezvrijednim i nepravednim historijskim pogodba- ma i kompromisima, kao što se ni mir ne može graditi uništavanjem sjećanja na ono što se desilo. Mir i miroljubivi suživot ne počinje „za- boravom i opraštanjem“ kako nam to ponavljaju oni iz međunarodne zajednice, već upravo suprotno – mir započinje priznavanjem istine o tome šta se desilo i prihvatanjem toga.

Sudjenje starješinama Armije R BiH, zapravo su dio šireg koncep- ta minoriziranja odgovornosti međunarodne zajednice za zbivanja u Bosni i Hercegovini. Nastoji se implicirati zaključak da smo svi u Bosni i Hercegovini približno podjednako krivi za rat i da je svijet sa pravom ostao da se drži po strani od tog „besmislenog građanskog i vjerskog sukoba“. Tako se na fonu izvrtanja činjenica i zamjena teza o zločinci- ma i žrtvama, na istoj se optuženičkoj klupi smjenjuju dželat i njegova žrtva, ne bi li se time izbrisalo ili bar zamaglilo sramno držanje među- narodne zajednice u vrijeme agresije na BiH.

Presuda međunarodnog suda u Hagu kojom je Srbija okrivlje- na za nepreduzimanje mjera za sprečavanje genocida u Srebrenici, ustvari je očiti primjer zamjena teza, - jer je za nepreduzimanje mjera za sprečavanje genocida kriva međunarodna zajednica, a Srbija je kri- va za organizaciju i izvršenje tog zločina.

Na istom fonu je i insistiranje na tezi da za počinjene zločine odgova- raju najviše Srbi. Da bi se broj optuženih nacionalno izjednačio, podižu se optužnice za navodne zločine u Dobrovoljačkoj ulici u Sarajevu, na Brčanskoj Malti u Tuzli i dr. (riječ je o slučaju Ilije Jurišića i dr. Ejupa Gani- ća). Istina je da je u Hagu najviše Srba, kao što je istina da ih je uhapšen i procesuiran mali procenat u odnosu na broj kojima bi trebalo suditi.

Svi bi morali biti svjesni da zločin genocida ne može biti zaboravljen i da ovaj narod neće prestati da traži - da izvršioци zločina uvijek i neprekidno budu progonjeni, hapšeni i suđeni za svoja nedjela.

III

Ni u Federaciji BiH stanje nije bolje. Naši stranački lideri se nadmudruju, prepiru i svadjaju, uglavnom radi ličnih interesa. Nismo se opametili niti izvukli pouke iz krvave prošlosti. A samo nam je potrebna jedna riječ od pet slova: **SLOGA!**

Evo, 15. godina po završetku rata, mi se pitamo gdje smo to mi danas? Na kojim su položajima u društvu ljudi iz TO i Armije R BiH, bar oni čelni? Kako žive borci - branioци BiH, ratni vojni invalidi, nosioци najvećih ratnih priznanja, šehidske porodice, penzioneri...? Šta je sa oko pola miliona nezaposlenih, uglavom mladih? U kojoj mjeri je realizovan povratak protjeranih i izbjeglih? Odnos oficijelnih organa vlasti Federacije BiH prema boračkoj populaciji je maćehinski i hinjski. Oni - opijeni ovozemaljskim blagodetima, ne vide elementarne probleme „svog naroda“. Da ironija bude veća, ovih dana se pojavila nova „sirotinja“ u poslaničkim klupama federalnog Parlamenta. Oni su, bez imalo stida, tražili da im prosječne plaće budu 6.600 KM, a penzije za 20 godina radnog staža 2.200 KM, sa mogućnošću posthumnog prenosa na njihove porodice.

Najveći živi heroj je nena Fata Orlović. Ona je uspjela da se izbori za uklanjanje crkve iz njenog dvorišta, izgrađene bez njene saglasnosti. Nena Fata čeka taj životni trenutak i kaže da joj neće biti žao da nakon toga preseli na Ahiret.

Ovo izlaganje završiću riječima našeg mudrog književnika i publiciste Alije Isakovića (sa Prvog bošnjačkog sabora ratne 1993. godine):

„Nijednom našem pojedincu, nijednoj instituciji, nijednoj političkoj stranci, nijednoj mahali, nijednoj našoj sredini, ne može biti dobro – ako svima nije dobro. Ko tako ne bude razumijevao našu apsolutnu uzajamnost, otpadnik je! To je teška riječ, ali je lakše podnijeti teške riječi, nego teške posljedice. Mi nismo u prilici da biramo između dva dobra, već između tri zla. Od sada moramo drukčije misliti, drukčije raditi i drukčije pretpostavljati“.

OTRETMANU DANA TERITORIJALNE ODBRANE RBiH

Na svečanoj akademiji kojom je 8. aprila ove godine u Domu oružanih snaga Bosne i Hercegovine Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu organiziralo obilježavanje Dana Teritorijalne odbrane Republike Bosne i Hercegovine, bivšim 'teritorijalcima' obratili su se član Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine gosp. Stjepan Kljuić i general u mirovini Avduh Kajić. Umjesto predviđenih 20 minuta, Stjepan Kljuić govorio je sat vremena o tadašnjem i sadašnjem značenju odluke o preimenovanju Teritorijalne odbrane, kojom je ona pravno potvrđena kao legalna i legitimna oružana sila Republike Bosne i Hercegovine. Znači, dva dana po međunarodnom priznanju, Republika Bosna i Hercegovina je ozakonila svoje oružane snage. U znak uvažavanja i prisutnih i značaja te odluke za opstanak i historiju naše zemlje, svoj je govor održao stojeći.

Da li su bar približan stepen poštovanja toga historijskog datuma mogli pokazati i javni emiteri, koji su složno prećutali i taj datum, i taj događaj kojim je datum simbolički obilježen? Umjesto toga, istoga su dana prikazali obilježavanje datuma nastanka jedne od komponenti Oružanih snaga Bosne i Hercegovine. Tako da, na ravni odnosa emitera prema tome datumu, ispada da ono što je zajedničko i najveće – nije ničije.

Ovo ne treba shvatiti kao naše protivljenje obilježavanju događaja koji predstavljaju dio tradicije komponenti Oružanih snaga Bosne i Hercegovine. Naprotiv. Međutim, i pored toga, ne možemo prihvatiti shvatanje da je ono što je po svome nastanku, po svome

karakteru, po namjeri i realizaciji bilo zajedničko, postalo ničije, pa ni sjećanje na dan kada je prije 18 godina Predsjedništvo RBiH, kao najviši predstavnički organ ove zemlje, donošenjem odluke o proglašenju neposredne ratne opasnosti i obrazovanju Štaba Teritorijalne odbrane RBiH, obznanilo da Bosna i Hercegovina neće šaptom pasti.

Sarajevo, 14. aprila 2010.

*PREDSJEDNIK UDRUŽENJA
Mustafa Polutak*

HISTORIJSKI ZNAČAJ ULOGE GENERALA RASIMA DELIĆA U ODBRANI BOSNE I HERCEGOVINE

Imenovanjem generala Rasima Delića na dužnost komandanta Štaba Vrhovne komande, 08.06.1993. godine, obilježena je pozitivna prekretnica u razvoju i izgradnji Armije RBiH. Politička i vojna analiza odbrane Bosne i Hercegovine od oružane agresije, podrazumijeva posebno razmatranje stanja i problema do postavljenja Delića na čelo naše Armije i, nakon toga, do prekida rata i uspostave mira. Imenovanje Delića za komandanta je bila najkrupnija i najpotrebnija kadrovska promjena. Uslijedila je kao izraz odgovornosti civilne Vrhovne komande – Predsjedništva RBiH, na čelu sa predsjednikom Alijom Izetbegovićem, za sudbinu države BiH, njenih građana i naroda.

Cijela 1993. godina je bila najteža ratna godina, ali i najteža godina u cijeloj hiljadugodišnjoj historiji postojanja države Bosne i Hercegovine. Upravo u sredini te, najteže godine, smisao imenovanja Delića na dužnost komandanta je u predsjedničkim težnjama da se zaustave neke negativne tendencije i uspješnije riješe najteži problemi odbrane Bosne i Hercegovine. Takvih problema je bilo više, a u okviru njih najbitnija su bila pitanja stabilnosti i sigurnosti sistema komandovanja i kontrole unutar Armije RBiH. U svakoj vojsci, sistem komandovanja i kontrole je kičma od koje zavisi njena stabilnost, vitalnost i borbena moć. Samo u krajnjoj nuždi, u toku ratnog stanja civilna Vrhovna komanda donosi odluke o personalnim promjenama na čelu vojske. Upravo zato što su postojali rizici u lancu komandovanja, Vrhovna komanda se odlučila da imenovanjem Delića za komandanta, preduprijedi posljedice i osigura uslove za ozdravljenje već narušenog sistema komandovanja i kontrole.

Zato, dolazak generala Delića na dužnost komandanta Štaba Vrhovne komande ima veliki i sudbonosan politički, vojni i moralni značaj.

Armija RBiH je organizirana s ciljem da se postignu politički ciljevi odbrane. Znači, ona je bila sredstvo politike. General Rasim Delić je pravilno shvatio svoju ulogu, da upotrijebi sva opća i vojno-stručna znanja i sposobnosti, kako bi što potpunije i što bolje izvršavao dnevne i opće vojne zadatke koje mu je postavljalo političko vođstvo. Delićeva neprikosnovena odanost i lojalnost zahtjevima političkog vođstva, uz stručne kvalitete koje je imao, je najvažniji aspekt njegovog patriotskog i profesionalnog ponašanja u toku rata i poslije. Imenovanjem Delića za komandanta, političko vođstvo u odbrani BiH je dobilo siguran oslonac. Tako je postignut sklad između političkih autoriteta, političkih ciljeva i vojne organizacije kao sredstva za postizanje političkih ciljeva odbrane od agresije. Uspostavljanje i održavanje tog sklada, ulogom i ponašanjem generala Delića prema političkom vođstvu na čelu sa predsjednikom Izetbegovićem, zaista je bilo od sudbonosnog značaja za državu Bosnu i Hercegovinu, njene građane i narode. Kao visokoobrazovan oficir, Delić je znao da nema većeg rizika za državu od nesklada u odnosima političkih i vojnih autorita. Kao patriota je znao da ne bi smio prihvatiti dužnost komandanta ako nije spreman da se podredi volji ustavom utvrđenih političkih autoriteta.

Armija RBiH, pod komandom generala Delića, je postala funkcionalna cjelina, po općeprihvaćenim standardima jedinstva vojne organizacije. Oko 250.000 pripadnika Armije RBiH, putem sistema komandovanja, na čelu sa Delićem bilo je uvezano u funkcionalnu cjelinu koja je imala veliku borbenu moć. Nivo te moći, posebno po osnovu unutarnjeg moralnog, političkog i organizacijskog jedinstva, davao je snagu i kredibilnost političkom vođstvu u svim mirovnim pregovorima. Svi sa kojima je Izetbegović pregovarao o uspostavi mira u BiH su znali da iza njega stoji jaka i solidno organizirana vojna sila. I naši neprijatelji su to morali poštovati. Delićev doprinos u borbenoj izgradnji Armije RBiH, imao je direktnog utjecaja na jačanje diplomatske političke moći usmjerene na postizanje političkih ciljeva odbrane Bosne i Hercegovine.

S obzirom na ratna stradanja u strateškom okruženju, izolaciju od izvora snabdijevanja, humanitarnu krizu, izloženost stanovništva i branilaca strašnoj propagandi i subverzijama raznih vrsta, postavlja se pitanje o izvorima izuzetno visoke moralne i psihološke vitalnosti Armije RBiH. Borci i građani su znali da je Armija RBiH dobro organizirana, da je snažna i da je usmjerena na postizanje pravednih političkih ciljeva. Takva saznanja su otvarala uspješnu perspektivu odbrane i dostizanja mira, što je jačalo moralne i psihološke parametre borbenih kvaliteta Armije RBiH. Doprinos generala Delića u tom pogledu je ogroman. Usavršavajući organizaciju Armije, Delić je svojim utjecajima proizvodio efekte moralne i psihološke vitalnosti čitavog sistema odbrane RBiH. Pod komandom Delića, moralna i duhovna snaga Armije RBiH je bila zadivljujuća.

General Delić je znao da ključni faktori međunarodne zajednice detaljno i dnevno prate stanje i ponašanje Armije RBiH. Kad su vidjeli da je naša Armija pod komandom Delića dobro organizirana, disciplinirana, sa stabilnim sistemom komandovanja, faktori međunarodne zajednice su u drugoj polovini rata poboljšavali i pojačavali političku podršku opstojnosti i odbrani države BiH kao zajednice ravnopravnih naroda i građana. Prvi konkretan izraz poboljšane i pojačane podrške od strane međunarodne zajednice, je bila inicijativa za prekid neprijateljstva između Armije RBiH i HVO-a. Da Delićevom zaslugom nisu riješeni problemi u vezi sa ponašanjem neposlušnih komandanata u Sarajevu, ne treba biti siguran u tvrdnji da bi međunarodna zajednica ispoljila podršku koja je rezultirala Vašingtonskim sporazumom.

Prema činjenicama o organizacijskoj stabilnosti Armije RBiH na čelu sa Delićem, pod sigurnom kontrolom od strane političkih autoriteta, bitni činioци međunarodne su tokom 1994. i 1995. godine, uz vodeću ulogu SAD mnogo jasnije i konkretnije ispoljili svoj utjecaj da dođe do mira u BiH. Opravdano nismo zadovoljni jer su mirovna rješenja o unutarnjem uređenju Bosne i Hercegovine nepravedna, sa mnoštvom anomalija i nedostataka. Međutim, da u našim redovima, pod komandom Delića nismo uspješno prevazišli neke slabosti kojih smo imali u toku 1992. i 1993. godine, veliko je pitanje da li bi uslijedila i tako manjkava međunarodna podrška u korist uspostave mira. General Delić je svojim radom i doprinosom u izgradnji Armije RBiH

osiguravao pretpostavke za bolji odnos međunarodne zajednice prema budućnosti države Bosne i Hercegovine.

Upravo zato što se Delićev doprinos odnosio na ključna, strateška pitanja ratovodstva, historija ga identificira, da je, uz predsjednika Izetbegovića, jedna od najzaslužnijih ličnosti za odbranu države Bosne i Hercegovine. Zato mu duguje i sadašnja i buduće generacije bosanskohercegovačkih patriota.

Generala Rasima Delića poznajem od 1967. godine. U odvojenim grupama smo pohađali i završili Vojnu akademiju Kopnene vojske – smjer zemaljske artiljerije. Prve dvije godine smo bili u Beogradu, a treću i četvrti godinu artiljerijske specijalizacije smo imali u Sarajevu i Zadru. Delić je bio jedan od najboljih, i po ocjenama i po ponašanju. Gdje god se nalazio i radio, takav je ostao do kraja života.

Briga o porodici, odanost poslu koji mu je povjeren, čitanje knjiga i sport su bile Delićeve četiri najvažnije preokupacije. Mislim da niko na svijetu nije više volio knjigu od Delića.

Po završetku Vojne akademije bio je na službi u Sarajevu, komandir baterije, a zatim komandant artiljerijskog divizionara višecijevnih bacača raketa. U prvim godinama službe, vanredno je unaprijeđen u čin kapetana. Takva priznanja su dobivali oficiri koji su u stručnom smislu bili izrazito sposobni, a u moralnom i karakternom smislu ugledni i primjerni. Upravo zbog takvih karakteristika, Deliću je omogućeno da vanredno pohađa i završi dvogodišnju Visoku vojno-političku školu u Beogradu u kojoj su osposobljavani oficiri za više štabne, političke i komandne dužnosti. Završetkom te škole, uz ostale uslove, Delić je mogao postati pukovnik. Na putu da se to ostvari Delić je postavljen na dužnost komandanta artiljerijskog puka u Doboju. S obzirom na uspješno komandovanje tom jedinicom i ostale kvalitete, Deliću je omogućeno da završi jednogodišnju Školu narodne odbrane. To je bila najviša vojna škola u bivšoj Jugoslaviji. Njenim završetkom, Deliću je otvorena mogućnost da dobije čin generala. Upravo u vrijeme kada je JNA ubrzano stavljana pod kontrolu velikosrpske politike, Delić je obavljao štabne poslove u Komandi sarajevskog 4. korpusa, a zatim u Komandi 2. Vojne oblasti.

Tokom 1990. i 1991. godine, do septembra kada sam otišao u Školu narodne odbrane u Beograd, obojica smo bili u Komandi 4. korpusa, Delić na dužnosti operativca u Štabu, a ja na dužnosti načelnika Odjeljenja bezbjednosti. Tada smo se uvjerali u eskalaciju velikosrpskog nacionalizma, jer je grupa visokih oficira, Srba i Crnogoraca, otkrivena da se povezuje sa glavnim vođama SDS-a, Karadžićem, Koljevićem i drugima, šireći među oficirima četničke ideje, odnosno šireći mržnju prema ne-Srbima, posebno prema Bošnjacima i Hrvatima. O mojoj ulozi u otkrivanju veće grupe takvih visokih oficira i o neuspjelom pokušaju da budu sankcionirani, Delić je pisao u jednoj od svojih knjiga. Po kriterijima iz ranijeg vremena, svi su trebali dobiti višegodišnje kazne zatvora i ostati bez visokih činova. U takvim uslovima, Delić je marginaliziran, jer su na najvažnije funkcije postavljani, velikosrpskoj politici podobni oficiri.

Iako smo se poznavali od daleke 1967. godine, skupa s njim sam radio tek kada je tokom rata imenovan za komandanta Štaba Vrhovne komande oružanih snaga Bosne i Hercegovine. S njim sam imao izvanrednu saradnju. Uvijek smo se međusobno cijenili i poštovali. Za mene lično, njegova smrt je veliki gubitak. Bosna i Hercegovina je ostala bez velikog čovjeka i patriote.

Sarajevo, 17.04.2010. godine

BIOGRAFIJA RASIMA DELIĆA (4.2.1949.-16.4.2010.)

Armijski general dr Rasim Delić je rođen 4. februara 1949. godine u Čeliću. Osnovnu i srednju školu je završio u Brčkom. Vojnu akademiju, smjer zemaljska artiljerija, završio je 1971. godine.

Čitav svoj radni vijek, kao oficir bivše JNA, proveo je u Bosni i Hercegovini. Službu u JNA započeo je 1971. u Sarajevu, gdje je na dužnostima od komandira voda do komandanta diviziono-bataljona proveo do 1984. Od 1984. do 1990. vršio je dužnost komandanta artiljerijskog puka u Doboju. Visoku vojno-političku školu JNA je završio 1978. godine, a 1989. godine Komandno-štabnu školu operatike. Sve opšteobrazovne i vojne škole je završio kao najbolji ili među najboljim u generaciji. Za postignute rezultate u JNA više puta je nagrađivan, pohvaljivan i odlikovan.

Rat 1992. godine je dočekao u činu potpukovnika, na dužnosti načelnika operativnog organa komande korpusa u Sarajevu. U Teritorijalnu odbranu RBiH se uključio 13. aprila 1992. godine, a po naređenju komandanta Štaba TO RBiH Hasana Efendića, organizirao je rad Komande TO, a zatim Armije RBiH u Visokom. Od 8. juna 1993. do kraja rata je obavljao dužnost komandanta Štaba Vrhovne komande oružanih snaga RBiH i Generalštaba ARBiH.

Odlikovan je od Predsjedništva RBiH najvećim ratnim odlikovanjem „Ordenom slobode“, te odlikovanjem Kraljevine Jordana „Husejin bin Ali“.

Nakon osnutka Vojske Federacije BiH, postavljen je za njenog prvog komandanta i obavljao je tu dužnost do 21. jula 2000. godine, kada je prijevremeno umirovljen. Posvetio se istraživačkom i nauč-

nom radu i doktorirao na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu decembra 2004. godine, s tezom na temu „*Nastanak, razvoj i uloga Armije RBiH u odbrani Bosne i Hercegovine*“.

Objavio, pored ostalih, knjige „*Čast je braniti Bosnu*“ (3 toma) (2002.), „*Armija Republike Bosne i Hercegovine – nastanak, razvoj i odbrana zemlje*“ (2 toma) (2007.), „*101 ratna priča*“ (2009.). Bio je angažovan u aktivnostima nekoliko nevladinih organizacija i udruženja i suosnivač Udruženja za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu. Jedan od motiva za takav svoj društveni angažman zapisao je u uvodu prvoga toma knjige „*Čast je braniti Bosnu*“, sažimajući ujedno sve tegobe i nepravde koje su prešle preko njega:

„Vjerovatno nije poznato u svjetskoj historiji da je neko bezobzirnije i neumoljivije marginalizirao i obezvredivao svoju vojsku, kao što je to učinjeno sa Armijom RBiH i njenim pripadnicima poslije rata. Izloženi kritici, prozivkama i osudama s jedne te teškoj materijalnoj i profesionalnoj poziciji, nekadašnji pripadnici Armije su sve češće prisiljeni da se 'brane' od onih kojih nije bilo nigdje, kada je grmilo. Možda bi nas neki više cijenili da smo u izvršavanju zadataka stvarali više problema vlastima i svojoj državi jer bi tada znali da postojimo. Međutim mi to nismo niti ćemo činiti. Mi smo se borili i borićemo se i dalje za Bosnu i Hercegovinu.“

Premينو je 16. aprila 2010. godine. Ukopan je 19. aprila 2010. na šehidskom groblju Kovači u Sarajevu.

U TEKOVINE BORBE ZA BOSNU I HERCEGOVINU SPADA I DOSTOJANSTVENI ISPRAČAJ PREMINULIH BORACA

Dženaza armijskom generalu Rasimu Deliću bila je prožeta osjećanjem žaljenja zbog svega onoga tereta što ga je komandant ARBiH preživio i primio na svoja pleća u toku i nakon završenog rata. Valoriziranje njegovog doprinosa i uloge u odbrani Bosne i Hercegovine nastavlja se i nastavit će se i dalje, a konačni sud dat će historija i vrijeme.

U tome procesu valoriziranja značaja historijske ličnosti, kakav je general Delić, sudjeluju, po logici stvari, i osobe koje su bile na protivnoj strani od generala Delića. I njihovi pogledi i mišljenja sudjeluju u tome procesu valorizacije.

Ali, postoje i stvari koje su izraz trajnih civilizacijskih vrijednosti, a ne mogu se pripisati nikakvom ličnom odnosu. Takav je slučaj sa formalnim obilježjima koja prate posljednje ispraćaje preminulih vojnika.

Odavanje vojnih počasti preminulom komandantu ARBiH bilo je izraz poštovanja prema historijskoj ulozi generala Delića u odbrani Bosne i Hercegovine. Ono je izvršeno prema duhu i slovu odredbi koji reguliraju način njegovanja tradicija Oružanih snaga Bosne i Hercegovine. Stoga nam se potpuno depasiranim čine pokušaji poslanika iz reda srpskog naroda u Parlamentu BiH, koji traže odgovornost ministra odbrane za njegovo i učešće 2. rendžerskog puka u okviru dženaze-sahrane Rasima Delića.

U potpunosti shvatamo ljudski odnos ministra odbrane, koji je ispoljio u ovoj situaciji, i smatramo da će njegov postupak i njegov odnos, te odnos drugih osoba iz Ministarstva odbrane BiH, ostati norma i uzor i u budućim sličnim slučajevima. Činimo to u skladu sa opredjeljenjem Udruženja za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu da u te tekovine spada i dostojanstveni ispraćaj svih onih koji su branili i odbranili Bosnu i Hercegovinu.

Sarajevo, 23. aprila 2010.

*PREDSJEDNIK UDRUŽENJA
general u mirovini Mustafa Polutak*

POLITIČKI ŽIVOT BOŠNJAKA GRAĐANI I PODANICI

Prije 100 godina Ali-beg Firdus osnovao je Muslimansku narodnu organizaciju (MNO) 1906., i to je prva politička organizacija u povijesti Bošnjaka, što je i povod ovom članku. Kad se osvrćemo na to daleko vrijeme kad se formira prva bošnjačka politička organizacija, valja nam znati i to da su u Muslimanskoj narodnoj organizaciji (MNO) Ali-bega Firdusa (1862.-1910.) "sve intelektualne usluge, od najobičnijih pisarskih do štamparskih, savjetodavnih i propagandnih, MNO davali srpski intelektualci", što je "bila posljedica nužnosti, i bez obzira na to koliko je izgledalo čudno da im takve usluge učeni ljudi iz njegovog naroda nisu pružali". **Drugim riječima, bošnjačka inteligencija pitanje nacionalnosti svoga naroda nije ni postavljala već su se u tom pitanju nekritički priklanjali Srbima ili Hrvatima**", kako to piše Šaćir Filandra u svojoj knjizi "*Bošnjačka politika u XX stoljeću*" (str. 26, 27).

TRI POLITIČKE USMJERENOSTI

Saznajemo i to da "bosanski Srbi, također, zahtijevaju političku autonomiju Bosne, ali krajnjim i jasnim ciljem da se ona u pogodnom trenutku, poslije isteka austrougarskog mandata, pripoji Srbiji", "da je to nacionalni politički motiv srpske saradnje s Bošnjacima", da se ta saradnja nagovara i vodi iz Beograda.

U tom političkom previranju 1908. pojavljuje se nova Muslimanska napredna stranka (MNS) Ademage Mešića iz Tešnja koja optužuje MNO da svojom saradnjom radi na srpskom nacionalizovanju muslimana (u Drugom svjetskom ratu A. Mešić je bio doglavnik ustaškom poglavniku Anti Paveliću i osuđen je na doživotnu robiju). Godine 1911. "dolazi do političkog savezništva Bošnjaka i bosanskih Hrvata i bitno mijenja

kako bošnjačko stanovište, tako i političke prilike u Bosni". Te godine "zasnovana je i Ujedinjena muslimanska organizacija na osnovu osjećaja potrebe zajedničkog rada svih snaga", pa su tako **"kod Bošnjaka prisutne tri političke usmjerenosti glede budućnosti Bosne i Bošnjaka, mađarofilski, hrvatofilski i jugoslovenski"**, a **"jedino nije bilo posebne bosanske usmjerenosti, zahtjeva za državnu neovisnost i suverenitet Bosne... mada su sve tri usmjerenosti podrazumijevale autonomiju Bosne u manjoj ili većoj mjeri"**.

Bilo je to vrijeme kada je od stotinu žena u BiH krajem prve decenije dvadesetog vijeka manje od njih sedam bilo pismeno (a manje od jedne Muslimanke od njih stotinu), što nije smetalo konzervativnim muslimanskim poslanicima da u Bosanskom saboru 1911. godine, izglasaju da se izuzmu ženska djeca od obaveznog pohađanja osnovne škole.

Također je te godine (1911.) ispoljena neshvatljiva netrpeljivost bosanskih srpskih sunarodnika. "Putem nacionalnog glasila OTADŽBINA, koje izlazi u Banjoj Luci a uređuje ga književnik, nacionalista i saborski zastupnik **Petar Kočić**, razvija se mržnja prema Bošnjacima muslimanima. Mržnja počiva na vjerskoj, pravoslavnoj osnovi. Srpski seljaci se nagovaraju da pljačkaju bošnjačka imanja i takva zločinačka i razbojnička djela nazivaju se svetom srpskom nacionalnom borbom. (Zeman, Organ Ujedinjene muslimanske organizacije, 2. septembra 1911). U tekstu BALIJE (Zeman, br. 47, 1911), pogrdom hrišćanskom nazivu za muslimane, Bošnjaci se nazivaju 'šugavim i smrdljivim', 'mističnim anadolcima', 'feudalnim smradom i truležom..."

Š. Filandra piše da "na početku XX stoljeća Bošnjaci nemaju razvijenu nacionalnu svijest", da se osjećaj posebnosti i različitosti iskazivan u odnosu na susjedne narode **više zasniva na vjerskoj, a ne nacionalnoj osnovi**", da je "Bošnjaštvo tad domovinska a ne nacionalna kategorija", odnosno prerastanje domovinske u nacionalnu svijest izostaje zbog nepostojanja društvenih snaga koje bi taj pokret poduprle i vodile."

Dr Atif Purivatra u svojoj knjizi *'Jugoslovenska muslimanska organizacija (JMO) u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca'* ističe kako je 'Srpska riječ' u uvodniku 'Dru Spahi i drugovima (V/1923) iznijela "posljednju riječ bosanskih radnika u pitanju BiH, a to je – au-

tonomistički pokret BiH, uperen je protiv Srba i Srbije", jer BiH su čisto srpske pokrajine, koje su vječito težile za sjedinjenjem sa majkom Srbijom. Zato jer "Bosna ne želi autonomiju niti o njoj može i smije odlučivati Spaho." Nešto ranije (13. IV 1923.) da je "Bosna za svakog Srbina predmet iznad diskusije".

Beogradski *'Jugoslavenski pijemont'*, politički i književni dnevnik, navodi da su dr Spaho i Korkut "predstavници srednjevjekovnog mraka i poretka i svih zala koji proističu iz toga".

"Zakonom o nazivu i podjeli Kraljevine na upravna područja (3. oktobar 1929.) ustanovljena je upravna podjela zemlje na banovine, umjesto dotadašnjih oblasti i srezova", piše A. P. "Formiranje banovina u odnosu na BiH značilo je potpuno njeno cijepanje i uklapanje mnogih njenih dijelova u srpska, hrvatska i crnogorska upravna područja. Time je ostvaren plan dr Srškića da se dokine odredba Vidovdanskog ustava (član 135, stav 3) kojom je na insistiranje JMO sačuvana BiH kao administrativna upravna cjelina". O Srškićevom odnosu prema BiH, objašnjava razgovor Ivana Meštrovića i ovog radikalnog vođe neposredno poslije uspostave banovina: "Ja ne mogu gledati minareta, oni moraju da nestanu".

Banja lučki Muslimani su pozvali – 12. januara 1919. – svoje vjerske sunarodnike da se radi zaštite svojih prava organizuju u Muslimansku zajednicu i predvidjeli postojanje frakcija unutar organizacije. "Pored insistiranja na političkom organizovanju svih Muslimana, u poruci je karakterističan stav o Muslimanima kao jednoj etničkoj kategoriji, koja egzistira uporedo sa Srbomuslimanima, Hrvatomuslimanima i Jugomuslimanima".

ZAPIS O NACIJI

U vrijeme Drugog svjetskog rata partizanska vojska je okupila pod jednu zastavu najveći broj Srba, Hrvata, Bošnjaka i drugih građana i seljaka, i na tom spasonosnom programu prokrčen je put i do Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a u Mrkonjić Gradu 25. novembra 1943. (Dan državnosti BiH).

Vrijeme partizansko kada se porodila nova BiH, kada je narod prepoznao ko je ko, Alija Izetbegovic je obilježio riječima: "Dođu u selo četnici, narod bježi, dođu ustaše, narod bježi, dođu partizani, narod ne bježi". Kad je to tako bilo, zašto to ne bi moglo biti i sada i ubuduće, makar to trajalo i godinama, ko zna koliko dugo. Mogućno je, ako to ljudi prihvate kao svoj program, ako se "isključe sve isključivosti", ako žele da žive jedni uz druge u svom zavičaju, a jedni pored drugih u dijaspori. I Armija RBiH je djelovala na toj višenacionalnoj osnovi, ali, na žalost, u surovim ratnim okolnostima i nacionalne otuđenosti i nesaradnje, posljednjih godina rata postajala je bošnjačka, ponestalo je samopouzdanja da se naprosto mora istrajati u plemenitoj i ranije ispoljenoj političkoj i državotvornoj orijentaciji.

Odjek međunacionalnog udaljavanja Bošnjaka i Hrvata u zemlji i pretvaranja savezništva u međusobne oružane sukobe neposredno je nanio razarajuće vjetrove i u dijaspori, na čikaška raslojavanja anti-ratnih višenacionalnih grupa i sredina. Organizacija DIJALOG ZA MIR okupljala je znatne grupe ne samo Bosanaca i Bosanki već i druge građane, bile su nezaboravne TRIBINE sa istaknutim predavačima i iz drugih gradova i vještim govornicima, sve do širih demonstracija koje su nacionalisti označavali kao "ljevičarska okupljanja". Djelovale su i humanitarne organizacije kao SAVE BOSNIA koje su nesebično podržavale RBiH. I rasulo je bilo potpuno.

U svojoj knjizi *"Muslimani u Sovjetskom Savezu i u Jugoslaviji"* njen autor Wolfgang Hopken izložio je mnoge činjenice, pitanja i dileme koje su i u jednoj i drugoj državi uzburkale strasti i nerijetko žestoke konflikte, da bi na kraju zapisao:

"Ovo priznavanje Muslimana kao nacije bilo je, takođe, rezultat izmijenjene nacionalno-političke kalkulacije u post-rankovićevskoj eri. Ipak, ostaje da se utvrdi da su jugoslovenski komunisti koji su uz svaku dugovremensku nekonzekvenciju svojom političkom odlukom priznali Muslimane kao naciju, pokazali naposljetku više sposobnosti za učenje negoli sve druge političke snage prije njih, bilo to u staroj Jugoslaviji, ili u nekom lageru građanske emigracije (egzila)."

“ŠTA SE OVDJE DEŠAVA”

Posmatrao sam penzionisanu američku učiteljicu, Bošnjakinju koja je sa roditeljima došla u Ameriku kao djevojčica, kada je usplahireno upala u svecanu salu regionalne državne biblioteke Conrad Sulzer gdje se na drugom spratu nalazi odjel tzv. Strane knjige, pa tako i nase Bosanske biblioteke, osmotrila sa primjetnim iznenadjenjem stotinjak već popunjenih sjedećih mjesta, i obratila se Seleni, osnivaču i direktorici biblioteke: “Šta je ovo, ko ovo organizuje, šta se ovdje dešava”.

Dobro je što je sa mužem došla u Bosansku biblioteku i vidjeće kako tece kulturno informativni i obrazovni društveni život slušalaca, mladih i starijih, viševjerskog i višenacionalnog određenja, vidjeće da je sala puna Bosne, da i ona može da da neki svoj rukovjet i doprinos ako želi, odgovorila je Selena, koja je 2006. objavila knjigu *Bosanska biblioteka u Čikagu (Govor Zavičaja)* na 471 stranicu u tvrdom povezu, sa više tekstova prevedenih na engleski jezik, o prvih 6 godina intenzivnog rada Biblioteke.

Sumnjičavi posjetilac znao je da se do tada u Čikagu, ako se nešto događalo u muslimanskom društvenom životu prije dolaska najnovije izbjegličke populacije nakon agresivnog genocidnog rata u Bosni i Hercegovini 92-95., moglo dogoditi jedino u džamiji, a sad, evo, taj život buja i na drugim mjestima u gradu, sa drugim školovanim ljudima i raznovrsnim sadržajima. I ta mreža novih organizacija i udruženja povećavala se iz godine u godinu, sve do ove 2010.

Dakle, nove godine su obogaćene sa nekoliko zavičajnih organizacija, umjesto jedne oglašise se tri radio-stanice, TV program, četiri časopisa, nekoliko internet glasila, više vjerskih i svjetovnih sastajališta, pored ranije organizovane dvije ženske grupe u džamiji na sjeveru od grada Čikaga, u Nortbruku.

I kao što život piše svoje stranice, postade aktuelna mudrost Alije Izetbegovića:

“Hoće li tjeskoba pojedinaca uništiti ono za što su naši vojnici ginuli”.

Na sastanku redakcije Tribine Bošnjaka u Čikagu prof. dr. Arif Tano-
vić se osvrnuo na dugi protok događanja: "Jednostavno rečeno, druš-
tvo nije bilo pripremljeno na demokratske alternative: državna biro-
kratija bila je nesposobna za nužne promjene, a nacionalizam u svim
republikama narastao je do secesije Slovenije i Hrvatske i nabujalog
hegemonizma Srbije. Disolucija nije mogla biti mirna i civilizirana kao,
na primjer, u Čehoslovačkoj, ili čak u SSSR-u. Prigušeni nacionalizam
eksplodirao je kao nacionalizam i šovinizam."

Grmljavina prijetjećeg velikodržavlja sa prostora bivše Jugoslavije,
sa istočnih i zapadnih strana, razgrađene matice zemlje, zahvati kao
užareni plamen sve živo na našim zavičajnim ognjištima, mirnim sta-
ništima. Zavladaše surovost i nacionalistička pomama, strast za ruše-
njem imanja ljudi druge vjere i nacionalnosti, zastranjenja svake vrste.

BAJDEN (BIDEN) U SARAJEVSKOM ATOMSKOM SKLONIŠTU

Kako se u partijskim i drugim rukovodećim jezgrima lako otpisuju
osvjedočeni graditelji multinacionalne BiH, Bošnjaci visokih intelek-
tualnih i naučnih sposobnosti, bez dogmatskih naočara, ukazuju, ve-
oma upečatljivo, dvije sudbine meni dragih građana iz šireg zavičaja.

Doktor Lamija Hadžiosmanović, profesor Sarajevskog univerziteta
u penziji, jedna je od najuglednijih intelektualki bošnjačkog naroda,
koja je bila ne jednom na hadždžu, poznavalac islama i kulturno hi-
storijske baštine Bošnjaka, prevodilac sa turskog i arapskog, jedna od
četrdeset potpisnika deklaracije Stranke demokratske akcije (SDA),
prije nego što je Stranka oformljena.

Ubrzo je na sastanku slušala o tome "kakav je ko musliman, kakav
bi ko trebao biti musliman", a ona se pobunila i rekla da se takve stvari
ne smiju miješati u politiku i da je vjera intima svakog pojedinca", da
"treba nas se samo ticati da li je neko pravi Bošnjak (Bosanac) i koli-
ko taj neko voli ovu Bosnu", nakon čega je "demonstrativno napustila
Stranku".

Napustila je i drugu bošnjačku muslimansku stranku u vrijeme pregovora sa Slobodanom Miloševićem, koji su propali, i posvetila se pripremi Bosanskog kuhara.

Novinar Kemal Kurspahić, glavni i odgovorni urednik "Oslobođenja" od 1988. do 1994. kao dopisnik svoga lista došao je u Ameriku i uz mnoge novinske priloge, pripremio i drugo dopunjeno izdanje svoje knjige "Pisma iz rata", čije je prvo izdanje objavljeno u opsjednutom Sarajevu ljeta 1992.

Tokom ratnog pakla novinarski kolektiv "Oslobođenja" sa prve linije fronta, u spaljenoj zgradi pored Miljacke, u njenom atomskom skloništu, stekao je najviša svjetska priznanja opstajući i štampajući list svakodnevno, da bi za takav podvig list i njegov glavni i odgovorni urednik dobili 18 istaknutih međunarodnih nagrada. I gle čuda! Takav srčani kolektiv nije dobio ni jedno društveno, vojno, političko, državno priznanje, valjda što je to "bio i ostao komunistički list", što ne prihvata naočare sa dioptrijom ove ili one stranke, mada je svojim djelom za sve ratne godine bio simbol otpora i grada i države. (Kurspahić je već godinama u međunarodnoj organizaciji u borbi protiv kriminala.)

Sve to, ipak, nije promaklo tadašnjem američkom senatoru, a sada potpredsjedniku Amerike, gospodinu BIDENU, koji se u vrijeme rata u opsjednutom Sarajevu u atomskom skloništu razrušene zgrade "Oslobođenja" obratio hrabrom novinarskom kolektivu dirnut njegovim pregalaštvom:

"Vi ne znate koliko znači to što radite. Ja sam dosta putovao po Bosni i po susjednim zemljama, i tek ovdje i u ovom atomskom skloništu razrušene zgrade 'Oslobođenja', gledajući Bošnjake, Srbe i Hrvate kako svakoga dana prave svoj list pod granatama, našao sam razloga za nadu da je Bosna i Hercegovina još moguća..."

Ako se takva djelatnost ignoriše, nasuprot inostranih priznanja i zahvalnih čitalaca, ako se takav moral prigušuje crnim lugom, ako se takva predanost zemlji i budućnosti prećutkuje, kako onda da dočekamo sutrašnjicu, uzrastanje cjelovite i multinacionalne Bosne i Hercegovine.

RAVNODUŠNI LJUDI

Talas nipodaštavanja prenese se i u čikašku bošnjačku zajednicu, zapljusnuše okamenjena shvatanja jednoumlja, a bilo cija intenzivna kulturna i intelektualna angažovanost smetala je "tjeskobi pojedinaca", opuštenim eglendžijama.

Preko čikaškog bošnjačkog radija emitovana poruka da bi Bosanska biblioteka trebalo da svoju djelatnost preseli i nastavi u novoj džamiji bez munare otvorenoj na Westernu, gdje ni tehnički ni kadrovski ne bi mogli izvoditi sadržaje ni približno kvalifikovane onima koji se organizuju u koncertnoj svećnoj i raskošnoj sali državne američke biblioteke, izostali bi slušaoci raznih religija i nacionalnosti koji su redovno dolazili na gotovo jednomjesečne razne programe na ovoj demokratskoj, otvorenoj, alternativnoj sceni, čiji je jedini protokol dobra knjiga i kvalitet rada široke lepeze saradnika volontera.

I da apsurd bude veći, tu poruku je potpuno neočekivano izgovorio upravo jedan od stalnih saradnika biblioteke u jednom inače veoma pozitivnom prikazu izuzetno uspjele promocije, po kasnijem priznanju, nagovoren pod pritiskom tzv. uglednog i aktivnog u zajednici starog emigranta koji je takođe jedino priznavao ono što se organizuje pod džamijskim svodom, iako je i sam bio česti posjetilac bibliotekskih programa, valjda da bi bio u toku, da je dobro informisan i da zna iz prve ruke „šta se to tamo događa“.

Ljudima "sa jednim okom" bilo je dakle bitno samo da se ugasi afirmisana i nezavisna kulturna i informativna institucija, koja je svojim pregalaštvom i desetogodišnjim upornim radom stekla ugled kod američkih i ostalih etničkih zajednica, političara, novinara, akademskih institucija, i koja je članica Konzorcijuma za jugoistočnu Evropu, a dalje biće šta bude, šta Bog dâ. Na sreću, u tome nisu uspjeli.

Okoštalost i "tjeskoba pojedinaca" dovedeni su do apsurdna u Čikagu kada je u jednom danu organizovan vjersko-nacionalni skup Bošnjaka povodom Dana državnosti BH, očekujući da će se "pravi Bošnjaci" naći u jednom safu, a istoga dana i gotovo u isto vrijeme na suprotnoj strani grada organizovano okupljanje svih građana raznih nacionalnosti porijeklom iz BH, kao i brojnih američkih prijatelja,

diplomata, i uz koncert klasične muzike sa originalnim repertoarom, vrsnog gitaristu i simfonijski orkestar, preko 400 intelektualaca, ljudi raznih profesija. I pitam se zašto, čemu takva podijeljenost, kome to treba i kome to služi?

Ta pogubna činjenica ukazuje da se bez ikakvog razloga i potrebe sužavaju i obuzdavaju stvaralačke snage bošnjačke nacije, njeno svođenje na međusobno udaljšavanje, uskogrudnost i raslojšavanje. Umjesto podrške dinamičnih građana, "gradilo" se jalovo podaništvo.

Na toj osnovi su se porodila i dva Kongresa Bošnjaka u Sjevernoj Americi, dva odbora nacionalne političke stranke bez stvarnog članstva i organizacija, dva gledišta kako raditi na usvajanju Rezolucije o Srebrenici u državi Illinois, pljuštala su pitanja zašto su to jedni pokrenuli a nisu drugi, i tako u besvijest, a ti drugi nisu ni porodili tu ideju niti su znali kako da je odrade i ostvare, ali zato znaju kako da sve to vrijedno omalovaže i umanje. Naravno da ni u tome ne uspijevaju, prave vrijednosti se polako ali sigurno ostvaruju.

U takvom suprotstavljanju koje traje godinama nije ni čudno što je u Sjevernoj Americi opuštenim Bošnjacima, okrenutim svojim planovima, samo 2,7 odsto punoljetnih Bošnjaka i Bošnjakinja glasalo na prethodnim opštinskim izborima, pa je ovdašnji bošnjački list ("*Dijaspóra*") to obilježio kao dokaz da ovdje više ne postoji politička dijaspora. Sve to naprosto je umorilo nekad aktivne građane i neki su digli ruke od društvenog angažovanja.

Moja iskustva takođe govore o činjenicama i ravnodušnim ljudima ne samo u Sjevernoj Americi.

U Njemačkoj, na primjer, samo 30 procenata Bošnjaka kontaktira Islamsku zajednicu (IZ). Od toga samo 6 procenata aktivno saraduje u aktivnostima IZ. Dakle, **samo dva posto od ukupne dijaspore učestvuje u ozbiljnim aktivnostima života Bošnjaka**. Neki mali procenat učestvuje kroz folklorne grupe, klubove itd. Zar se može očekivati da se ozbiljniji projekti važni za opstanak dijaspore realizuju samo sa dva posto ljudi?! To je krhka osovina i po zakonima statistike će puknuti kad-tad.

Uoči osnivačkog Kongresa Bošnjaka u Čikagu prije desetak godina napisao sam članak za tadašnji *Zambak* (koji ga nije objavio, kako su mi naknadno rekli, da se ne bi nikome zamjerali. U međuvremenu je iz naslova tih novina "*Zambak-BH odjek*" ispalo "*BH odjek*"), polazeći od iskustvenih činjenica iz evropskih gradova da je "procentualno gledano izuzetan uspjeh ako barem 10% Bošnjaka (izuzetak je Švedska sa 23%) od ukupnog stanovništva u dotičnoj zemlji u kojoj se nalazi, pohodi prostore IZ". Taj članak pod nazivom "Susreti i razlazi" kasnije sam objavio u čikaškoj *Tribini Bošnjaka* marta 2001., koju sam pokrenuo sa grupom saradnika i jedno vrijeme uređivao, gdje piše i ovo:

"Ukratko, da li se osloniti i obuhvatiti samo 10% vjernika, ili i 90% ostalih 'zaboravljenih' Bošnjaka, ali i Srba, Hrvata, Jevreja, Jugoslovena, 'miješanih brakova', i ostalih BH državljana.

Odgovor može biti višeslojan, tj. ako se šutke pređe preko te iskustvene činjenice, ako samo dogmate ili 'užareni' tumači jednoumlja bilo koje vrste uzmu riječ i o tome pišu, doživjećemo ono što su dobro zapamtili i nekadašnji lijevo orijentisani pjesnici, bilo je među njima i radnika, koji su već dalekih 1935-tih godina napisali knjigu stihova pod naslovom "*Čekić i pero*", i poslali na recenziju tada jednom od najistaknutijih književnika tog podneblja Miroslavu Krleži.

I dobili su recenziju od samo tri-četiri slova, najkraću za koju znamo: umjesto naslova "*Čekić i pero*", Krleža je napisao: "*Čekićem po peru*". Pa, rekoh, ako se zatvore oči pred tim izazovom, i bošnjačka dijaspora će udariti **čekićem po vlastitom tkivu**, ostaće uskraćena za jednu vjerovatnu istinu.

"ISKLUČITI ISKLJUČIVOSTI"

Nova raslojavanja i osipanja bošnjačkog nacionalnog korpusa buknuše, neočekivano, povodom ovogodišnjeg Kongresa Stranke demokratske akcije (SDA), kad glavni oponent Sulejmanu Tihiću, kojem je A. Izetbegović prepustio da kao predsjednik stranke nastavi njegovo djelo, na TV Hajatu samouvjerenost izjavljuje da će vjernici delegati na Kongresu glasati za njega.

I kresnu nova eksplozivna kapisla, riječi političke terminologije koje su u Stranci dotad nepoznate.

I ne bi kako je očekivao nedovoljno elokventni političar. Većinom od stotinu delegata ponovo je izabran S. Tihić. Formiran je Glavni odbor i drugi stranački organi, među kojima su i Srbi i Hrvati, čvrsto opredijeljeni da svoju narodnu stranku povedu u evropske integraci-one tokove.

Takav demokratski proces je prirodan u savremenom političkom životu zemlje. A u dijaspori? Preko čikaške pomenute bošnjačke radio stanice nastavljeno je čerečenje demokratski izabranog predsjednika u emisijama nakostriješenog komentatora koji ponavlja da je na političkoj sceni političar koji vodi zemlju kao izdajnik Bosne i Hercegovine.

Kada je, ranije, jednom našem čikaskom Bošnjaku dozlogrdilo svakojako podvajanje i grupisanje na one koji su zagledani u jedan rukovodeći centar, kao prije više decenija, ignorišući i potiskujući razuđeniju kulturnu i informativnu djelatnost u znaku jačanja multinacionalne Republike BiH, napisao je u čikaskom bošnjačkom časopisu poruku sa naslovom "Isključiti isključivost".

Činilo se da vjetar neće otpuhati poruke trezvenosti, jer otvorila se neobična politička pozornica: bošnjački politički aktivisti u zemlji matici i dijaspori, gotovo bez izuzetka, zaklinju se u svoju majku zemlju i državu kao iskreni njeni sljedbenici i zaštitnici, ali, na žalost, **svoje međusobne isključivosti** nisu napustili. Njihovi sudari i nipodaštavanja su sve intenzivniji i pogubniji, bez saradnje i dogovora.

Ovdje u dijaspori ostadoše "ljudi u tuđini". O njima je moj zemljak, Mostarac filosof Predrag Matvejević, veliki prijatelj BiH, profesor Univerziteta u Zagrebu, Parizu i već godinama u Rimu, pisao da je "upoznao njihovu samoću i njihovu isključivost", kad "podjele među njima uvećavaju i dob i uspjeh, položaj i razlike", kad se "jedni okreću protiv drugih, a ne mogu jedni bez drugih", kad su "sporovi među njima jalovi i sitničavi", kad su se "odvojili od svoje zemlje, a u tuđoj nisu pustili korijena", a oni koji se "odvajaju uzimaju rizik", kad "pojedini emigranti smatraju da im zasluge, stvarne ili izmišljene daju pravo da odlučuju o sudbini naroda". U stvari, "njihovi su prijedlozi neprihvatljivi u zemlji iz koje su otišli, nerazumljivi u onoj u koju su došli".

Tu neobičnu sliku "Ljudi u tuđini" dogradio je i sarajevski kolumnist Gojko Berić sa svojom "*Izbjegličkom nacijom*", kad kaže da bi onaj kome bi pošlo za rukom da među bosanskim izbjeglicama nađe zajednički izbjeglički nazivnik, postao slaviji od Lorensa od Arabije i zaslužio bi deset Nobelovih nagrada za mir, pri čemu bi "ovdje prva prepreka za sve bila psihološki Rubikon".

Drugi mudar Bošnjak, akademik Tvrtko Kulenović, nakon nekoliko mjeseci boravka u Čikagu, posmatrajući političku, ekonomsku i nacionalnu pozornicu, život Bošnjaka, pred povratak u Sarajevo februara 1999., izložio je svoja gledišta, koja je Selena zapisala na stotoj stranici njene knjige:

"Oni koji se nemaju gdje vratiti moraju tražiti svoju šansu. Tuge i čežnje će ostati, ali možda će u budućnosti biti šansi za povratak. Ako te mogućnosti ne bude, mislimo na djecu, da sačuvaju **zavičajni jezik**. To je jedna od najvažnijih stvari o kojoj uopšte možemo razgovarati. Ništa ne smeta što će djeca postati Amerikanci. Ali da nikad ne zaborave ono što su prije bila, ono što su im bili roditelji. To se postiže kroz jezik, njegovo njegovanje u okviru porodice i bošnjačke zajednice ovdje... Ako čuvaš svoj jezik, kulturu i običaje, onda si i **tamo i ovdje**. I vrlo si značajan za svoju zemlju. Mi imamo talentovane mlade ljude ovdje koji pokazuju izvanredne rezultate. Može se očekivati da će oni dostići visok nivo. Bićemo ponosni na takve. Bitno je pri tome da se sačuvaju svoji korijeni. Roditelji imaju velike dužnosti i obaveze u tome. To je na neki način širenje Bosne u svijetu, njena afirmacija na jedan poseban, kvalitetan način."

I na kraju jedna pojedinost.

U nedavnom TV razgovoru na Hajatu akademik Kulenović je na pitanje voditelja Memije koja je ličnost na njega ostavila najsnažniji utisak naveo i „Josipa Broza Tita i Aliju Izetbegovića, jer je u njihovo vrijeme bilo više organizovanosti i discipline, i to su građani cijenili."

Čikago, 4. januar 2010.

*Sanja Seferović Drnovšek
Direktor Bosansko americkog instituta
za istraživanja genocida i edukaciju*

“BOSNIA”

Dok sam zadubljeno analizirala rezultate testova mojih đaka u biblioteci Aspira Hagan, škole na sjeverozapadu Čikaga, čula sam “Bosnia”, ime zemlje u kojoj sam rođena. Odabrala sam sto za rad u biblioteci, jer je okrenut prozorima čitavom dužinom biblioteke, ne obraćajući pažnju na đake koji su iza mojih leđa izvlačili knjige sa polica, zadubljivali se u kompjutere i čari interneta, razgovarali među sobom i s kolegicom Kejt, nastavnicom historije koja ih je u biblioteku i dovela.

Radoznalo sam se uputila ka grupi đaka odakle sam razaznala glas, da saznam ima li nekog od naših među njima i kojim povodom se spomine “Bosnia”. U ovoj skoli ima i đaka bosansko-hercegovačkog porijekla i sve sam ih znala, ali nisam prepoznala nikog od njih u razgovorljivoj grupi učenika osmih razreda.

“Nema među nama nikog iz Bosne, čitamo i pišemo o državama po sopstvenom izboru i naišli smo na Bosnu i Hercegovinu”, visoka, crnokosa, sa modernim naočarima studentica mi je odgovorila. Ponudila sam im pomoć u slučaju da izbor padne na Bosnu i Hercegovinu, iako su rekli da o njoj ovog puta neće pisati, pa sam se vratila analizi tekstova i prozorima.

Iz koje li to knjige o Bosni čitaju, ponovo sam radoznalo ustala i zatražila da pogledam izvor njihovih saznanja.

“Recite nam kako se kaže: ‘How are you’ na bosanskom”, za uzvrat tražili su đaci jer im je drug, ne iz ovog razreda, ali sa bosanskog podneblja, i hoće da ga iznenade sa “Kako si” na njegovom jeziku.

Kratka a nabijena enciklopedija otvorena na strani posvećenoj Bosni i Hercegovini, našla se u mojim rukama . Od te jedne strane, polovinu je zauzela fotografija, kao grafika, ucinilo mi se Sarajeva, uklopljenih obrisa minareta, crkvene kupole i katoličke katedrale, sve jedno do drugoga.

Ljepotu podneblja sa slike oštro je prelomio podnaslov teksta u kome se konstatuje da je u Bosni bio građanski rat. Poslije par rečenica o konfiguraciji geografskog područja navodi se kratka historija, još od doba Rimskog carstva i konstatuje da se Bosna i Hercegovina odlikovala suživotom različitih religioznih i kulturnih grupa i da danas žive na istoj teritoriji tri glavne etničke grupe - Hrvati, Srbi i najveća grupa, etnički Bosanci, od kojih je najviše Muslimana (velikim slovom). Pisac i izdavač, Kingfisher, ove slikovite i luksuzne enciklopedije - The Concise Geography Encyclopedia, izdate 2005 godine, pomislila sam ne zna da je za etnicke Bosance zvanični naziv Bošnjaci od 1993. godine, i da se naziv Musliman sa velikim slovom od tada više ne koristi. Dalje piše da je veliki broj ljudi napustio zemlju i da je zbog surovog građanskog rata broj stanovnika opao za jednu četvrtinu, da sada zemlju sačinjavaju dvije samostalne države – Muslimansko-Hrvatska Federacija i srpska Republika Srpska, "The country is now made up of two-self governing states, the Muslim- Croat Federation and the Serbian Republika Srpska." Ispod sličice zastave piše broj stanovnika, glavni grad, a za jezik koji se govori 'Serbo-Croatian', glavne religije 'islamska i katolička'. Forma političke vlasti nazvana je - djelimična demokratija.

Na pola strane toliko suštinskih grešaka, netačnost u nazivu Bošnjaka, nema njihovog jezika već se navodi srpsko-hrvatski koji više ne postoji, umjesto jedne države podijeliše je na dvije, i nema više pravoslavne vjere.

Ispod slike Mostara, u kome su rođeni moj otac i moja sestra, a ne Sarajeva kako sam mislila, piše kako u njemu više nema, zbog građanskog rata, ni jednog Srbina. Slika i ovakav komentar, konačno sam shvatila, nisu greške, nego laži o svemu što se dogodilo i događa.

Šta će zaključiti ovi đaci, kad porede kako je bilo prije a kako sada, građanski rat u Bosni i Hercegovini u kojoj u Mostaru nema Srba ni

pravoslavlja, kakva laž, apsurdna, grozomorna karikatura bolnih događaja, jugoslovenske (srpsko-crnogorske) i hrvatske agresije na nezavisnu Bosnu i Hercegovinu u kojoj je izvršen genocid nad nedužnim nenaoružanim nesrpskim stanovništvom, prije svega bosnjačkim, nad njegovim bosanskim jezikom i kulturom, islamskom vjerom i mostovima poput mostarskog, džamijama, bolnicama, školama, od strane susjednih država Srba ili Hrvata i njihovih bosanskih marioneta, poput Karadžića. Sjećam se kad sam saznala za vijest da je mostarski Stari most srušen od strane hrvatske vojske da mi se svijest zamračila. Osjetila sam sada ponovo onu istu mučninu kao da se nalazim na obnovljenom mostarskom mostu koji se ljulja.

Nastavnica Kejt je svoje đake, pored enciklopedija, i na internet i nekoliko web stranica uputila.

Otvorila sam internet i ukucala u Google, Bosna i Hercegovina: u prvih 10 udarnih web stranica piše: građanski rat u Bosni i Hercegovini, Wikipediji, Bosnian War or War in Bosnia and Hercegovina, The Bosnian Civil War 1992-1995-On War.com, The War of Bosnia and Hercegovina, You Tube, Urban Dictionary - Bosnian War, The Bosnia War – washingtonpost.com, Bosnian War at Amazon, Bosnian Civil War, A Dictionary of Contemporary World History, 2004, Jan Palmowski), Bosnian Civil War (1992-5) Enciclopedia.com.

Međudržavni sukob naziva se građanskim ratom, nema žrtve i agresora, svi su isti u Bosni i sve što se tamo zbiva. Da li je svejedno mojoj prijateljici Zuhri Osmanović, da li joj je muž ubijen u građanskom ili internacionalnom ratu, da li joj je četrnaestogodišnji sin, koji joj je otet iz ruke, nestao od Srba i generala Mladica u građanskom ili agresorskom ratu, sa suzom u očima pitala sam se, jer me strašno zaboljela neistina. Koliko laži i nepravde se svalilo na malu zemlju i njen bošnjački narod koji se kao čudom odbranio od rušilački nastrojenih agresora, koji su htjeli da je rastrgnu na pola. Da li je moguće da propaganda Srbije ima toliko uticaja, kako se obično pomisli u ovakvim slučajevima, na primjer na pisce i izdavače ove enciklopedije kojima sam protesno pismo odmah poslala. Iza toga mora biti svega, kao, na primjer, narušenih odnosa na svjetskom planu između hrišćanstva i

islama, koji sigurno utiču na ovu propagandu kada se iskrivljuje realnost, prošlost i sadašnjost.

Šta se desilo od 1995. kad su Amerika i NATO snage bombardovale srpske agresorske položaje, kada je genocidna politika agresora u Srebrenici doživjela kulminaciju pred očima svijeta, i kad je pobijeno 8000 nenaoružanih muškaraca tri generacije, djedova, sinova i unuka pred istim streljačkim strojem.

U Njemačkoj, u Bonu, dok je još trajala opsada Sarajeva, četiri sedmice poslije pada Srebrenice (11. jula), augusta 1995., održan je Međunarodni kongres za dokumentaciju genocida u Bosni i Hercegovini, pod pokroviteljstvom Simona Vizentala*, predsjednice njemačkog parlamenta Rite Zismut i predsjednika Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine Alije Izetbegovića, gdje se konstatuje da se ne može više opravdavati pasivnost evropskih vlada, njihovih glasnogovornika i institucija, Ujedinjenih nacija, koje su, da bi opravdali svoju pasivnost, ukazujući na zločine "izjednačile sve tri zaraćene strane, neprestano relativizujući genocid i terminom 'građanski rat' uspješno zataškavali srpsku agresiju. Međunarodni sud pravde je prihvatio tužbu BiH protiv Srbije zbog genocida, ".došlo se do ozbiljnih saznanja da je Miloševićeva vlada sprovodila smišljenu agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu i bila odgovorna za angažovanje trupa koje su počinile genocid." (Uvodno izlaganj e- Tilman Cilh**). Na Kongresu, obratio se skupu Marek Edelman*** riječima "Dvadeseto stoljeće može se označiti kao vijek genocida", i kao "poraz evropske civilizacije", a svoje izlaganje je mr. Muharem Kreso**** nazvao "Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu - Ambijent počinjenog genocida".

Treba ponovo sazvati međunarodni kongres da vidimo šta se sve ovo u međuvremenu, poslije rata događa, u Mostaru, gdje se most opet ljulja.

U biblioteci, okružena knjigama i đacima, shvatila sam da za Bosnu nema drugog izlaza - mora se ispraviti neistina, počevši od naziva rata. Umjesto *Bosanski rat 1992-1995*, mora se zvati *Agresorski rat protiv Bosne i Hercegovine 1992-1995*, kao i karakter genocida počinjen ne samo od strane bosanskih Srba već i od susjednih zemalja i njegovog kreatora Slobodana Miloševića; da nije samo jedna Srebrenica već

treba..., "uključujući žrtve s ostalih mjesta na području opštine Prijedor, te krajiške Srebrenice i drugih Srebrenica širom Bosne i Hercegovine: od Sanskog Mosta, Ključa, pa sve do Drine i na Drini, toj najvećoj masovnoj grobnici Bošnjaka u XX stoljeću, od Foče, Goražda, Čajniča, Višegrada, Rudog, Rogatice, Vlasenice, Brčkog, Zvornika, Srebrenice, Mostara, Stoca, Prozora, Bugojna, Nevesinja, Trebinja, Bileće, Bijeljine, Bosanskog Šamca, Doboja, Teslića, Prnjavora i drugih okupiranih gradova, te svih mjesta u opsadi." (prof. dr Smail Čekić*****).

To se mora uraditi zbog svih žrtava rata i genocida, Zuhrinog i mog sina, zbog ovih đaka kojim sam okružena, i svih budućih generacija. Fenomen Bosne i Hercegovine prevazilazi okvire njenih granica a nehumanost koja se na nju sručila prerašće u rak ranu koja, kao i svaka rana, ima tendenciju širenja preko utvrđenih granica. Obrazovanjem a ne lažima, može se liječiti ova anomalija, i ponovo učvrstiti temelji poljuljanog Mostarskog mosta.

U Bosni se brane civilizacijski principi, objasnila sam moju suzu učenicima u biblioteci škole u kojoj sam zaposlena.

- * Simon Vizental , direktor Dokumentacionog centra Saveza Jevreja progonjenih od nacističkog režima.
- ** Tilman Gilh, osnivač i predsjednik njemačkog i međunarodnog Društva za ugrožene narode, Uvodno izlaganje, *Genocid u Bosni i Hercegovini 1991-1995: Zbornik radova sa Međunarodnog kongresa za dokumentaciju genocida u Bosni i Hercegovini*, Bon, 31 august – 4. septembar 1995. Izdavači : Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, Gesellschaft fur bedrohte Volker-International, Gottingen, Human rights Group for Bosnia, Kuala Lumpur.
- *** Marek Edelman, jedini živi komandant ustanka u Varšavskom getu, 1943. godine, *Genocid u Bosni i Hercegovini 1991-1995, strana 35.*
- **** Profesor mr. Muharem Kreso, urednik Zbornika radova sa Međunarodnog kongresa za dokumentaciju genocida u, Bosni i Hercegovini, Bon, 31 august-4 septembar 1995, *Genocid u Bosni i Hercegovini 1991-1995, strana 45.*
- *****Smail Čekić, direktor Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Izlaganje povodom polaganja kamena temeljca za izgradnju Centralnog spomen obilježja nevino ubijenim Kozarčanima 1992, Kozarac, 2. decembra 2009. – *Bitne činjenice o događajima u Bosni i Hercegovini na kraju XX stoljeća.*

NIKADA NEĆEMO SAZNATI RAZMJERE NAŠE NESREĆE

Vraćajući se prije nekoliko mjeseci kući s posla, sretoh dragu kolegicu i prijateljicu još iz gimnazijskih dana. Radujemo se susretu; nismo se odavno sreli. Žali mi se da su je ranije *otjerali* u penziju i pita da li bi bilo mjesta za nju na *mom* Fakultetu? Pokušavam je utješiti, umanjiti joj ogorčenje. Pri kraju razgovora, prekida me riječima: „E, slušaj, ovo ti želim već odavno reći. U više navrata sam se sjetila Osnivačke konferencije Sabora ljekara Bosne i Hercegovine (Sarajevo, 21. novembar 1992. godine, hotel Holiday Inn), i kako si ti pred njen sami kraj izašao za govornicu i u kraćem obraćanju izrazio nadu da se, kako si rekao, nećemo razići, a da javnost ne obavijestimo da se odričemo Radovana Karadžića i Dragana Kalinića (ovaj drugi tih dana nam je s Pala poručio da Pakao ima devet krugova i da je ovo tek treći krug), koje više ne priznajemo za naše kolege, za ljekare, zbog svega što su do sada uradili i što i sada rade. Oni su se već odavno ogriješili o sve norme civiliziranog ponašanja, a u prvom redu o Hipokratovu zakletvu. Nakon toga su uslijedili aplauz i glasna odobravanja....Svaka ti čast zbog toga...“ „Hvala ti draga M.“, rekoh, „ali, mada sam to još u par navrata kasnije ponovio nekim kolegama koji su to mogli realizovati u ime svih nas, to je ostao samo prijedlog. Čak sam jednom kolegi, revoltiran, rekao da se valjda ne plaši ovo objaviti da nas četnici ako uđu u Sarajevo ne bi grublje klali, ili ako ne objavimo da bi nas malo nježnije klali“ !

Nakon ovog razgovora, idući prema kući, navrla su sjećanja. I tada, kao i bezbroj puta ranije, istina češće neposredno nakon potpisivanja onog za mene sramnog Dejtonskog mirovnog sporazuma, pitao sam se: „Bože, pa jesmo li mi stvarno sve ono doživjeli i preživjeli“?.

Zaista, sada se čini potpuno nestvarnim da su nam preko glava, preko zgrada, u našem Sarajevu, olimpijskom gradu, „fijukale“ granate... Da smo danima, nedjeljama, mjesecima, svakodnevno slušali stravične eksplozije, gledali plamen i gusti crni dim, kako se dižu u nebo iz netom granatirane zgrade u blizini ili neke kuće u daljini, slušali reski zvuk snajperskih metaka.... Da smo na televiziji gledali, kad je bilo struje, stravične krvave prizore ubijanja, komadanja tijela ljudi, pa i životinja. U sjećanje mi se trajno urezala slika čovjeka i žene kako leže na cesti, nakon što su ih pogodili snajperisti... oko njih razbacani cekeri, povrće, i bicikli. Ne zaboravljam ni sliku ranjenog psića u lokvi krvi na ulici, zatim prizore granatiranih stanova bez zida kroz koji je ušla granata, s gomilama polomljenog, skršenog, razbacanog, nago-renog, prašnjavog namještaja i drugih stvari u stanu, čiji su vlasnici, ako nisu ubijeni, u trenutku ostali bez krova nad glavom i na taj način izbjeglice, beskućnici u svome gradu.

Dok sam živ, neću moći zaboraviti slike ubijenih, raskomadanih, ranjenih ljudi i njihove vapaje da im se pomogne, u ulici Vase Miskina u centru Sarajeva, koja je bila sva u krvi, zatim na pijaci kod Markala, na Titovoj ulici kod Narodne banke i iza tržnice Markale, na Dobrinji, Alipašinom polju, Bistriku, i na brojnim drugim mjestima. U sjećanju su mi sasvim svježe slike zgrade Glavne pošte na Obali, Nacionalne i univerzitetske biblioteke, Zetre, Olimpijskog muzeja, Orjentalnog instituta, Hotela Evropa i brojnih drugih u plamenu, i njihovog tužnog izgleda nakon dejstva zapaljivom municijom s Trebevića.... A tzv. međunarodna zajednica i stotine miliona ljudi širom svijeta, zahvaljujući ratnim izvještačima, tim herojima, hrabrim borcima za istinu, nijemo su gledali sve te prizore, a negdje je „da se gledaoci ne bi suviše uznemirili“, emitiran samo ton bez slika !

„Negdje, krajem maja, ratne 92.godine, u jeku žestokog granatiranja Sarajeva i ubijanja nedužnih civila, prolazio sam pored Skupštine BiH, ispred koje su bila postavljena dva borbena oklopna vozila UNPROFOR-a. Kada sam dvojicu vojnika, čije su glave pokrivene plavim šljemovima virile ispod podignute kupole oklopnjaka, upitao zašto ništa ne učine da spriječe ubijanje nevinih ljudi, jedan od njih je rekao: „Žao nam je, ali mi smo samo posmatrači, naš posao je da

evidentiramo broj ispaljenih granata, sa kojeg mjesta su ispaljene i koliko je ljudi stradalo“.

A mi naivčine vjerovali da su oni tu da štite žrtve od zločinaca. Da nisu bili samo posmatrači, mnogi građani Srebrenice, Prijedora, Žepe, Tuzle, Sarajeva i inih gradova u BiH, danas bi bili među živima. Nažalost nisu“- napisao je u Oslobođenju čitalac **Esad Lukač** iz Sarajeva (prilog pod naslovom „Svi smo mi krivi“; rubrika Pogledi i mišljenja, 19.02.2008.godine).

Sjećam se sramne posjete francuskog predsjednika Mitterana Sarajevu, iskrenog oduševljenja naših građana, činjenicom da je jedan tako moćan političar došao da nas posjeti, i *puste* nade da će nam pomoći. *Uspjeh* je bilo obećanje da će nam slati lanč-pakete, uz ironičan komentar Sarajlija, da kad nas već nesmetano ubijaju, da barem ne umiremo gladni.

„Pa šta vi hoćete? Da vam mi nabavimo rendgenske filmove za preglede kompjuterskom tomografijom, a mi vam dostavljamo rižu da preživite“?! - pitali su iz neke humanitarne organizacije našeg kolegu. Slali su nam i kinin, lijek protiv malarije, iako je ova bolest iskorijenjena u Jugoslaviji još šezdesetih godina prošlog vijeka.

Uz svu zahvalnost za razne vrste pomoći, donirani lijekovi su vrlo često i u velikim količinama bili već poodavno isteklih rokova valjanosti, a oni koji su nam ih *donirali* oslobodili su se tako troškova njihovog uništavanja, prebacujući taj problem nama. Slično je bilo i sa veoma starim ultrazvučnim aparatom firme Mark, koji nam je svečano, uz dosta *pompe*, uručila neka gospođa iz Njemačke, i koji smo, nakon niza bezuspješnih pokušaja naših elektroinženjera da ga osposobe, na kraju, morali baciti kao staro željezo. Donirani keks i druga suha hrana iz NATO rezervi, također je, po nekim informacijama, bila stara više decenija. Famosne Ikar riblje konzerve, koje smo jeli kao poslasticu, mačke i psi, iako izgladnjeli, nisu htjeli ni onjušiti. Rendgenski filmovi, kojima smo se silno radovali, a koje smo dobivali samo povremeno, često su bili netipičnih formata, pa smo ih morali rezati, a nerijetko i isteklih rokova valjanosti. Isti slučaj je bio i sa kontrastnim sredstvima, posebno onim za radiološke pretrage krvnih žila, koje smo, uz svjesno

preuzeti rizik, bili primorani koristiti da bi hirurzi na osnovu nalaza takve pretrage eventualno spasili nečiji ekstremitet...

„Pa jeste li vi bili svjesni šta vam spremaju, jeste li očekivali i jeste li se pripremali za sve ovo što vam sada čine?“ - pitaju često mnogi stranci koji nas posjećuju. „Ja ću vam navesti samo jedan primjer, pa vi sami zaključite“ – odgovaram. „Naime, jedan poznati profesor engleskog jezika sa sarajevskog Filozofskog fakulteta, šekspirollog, *drugi čovjek do Karadžića*, nakon što su mu MUP-ovi specijalci uhapsili tjelohranitelja, koji je iz hotela Holiday Inn – baze SDS-a, skupa sa drugim srpskim snajperistima pucao u masu od oko 100.000 građana, koji su u vrijeme mirnih demonstracija bili na prostoru između hotela Holiday Inn i zgrade Skupštine RBiH, poručio je preko televizije: „Ukoliko u roku od pola sata ne pustite mog tjelohranitelja, narediću da se Sarajevo granatira“. Mi smo svi na to povikali: „Pa je li on normalan? Gdje god padne granata, ubiće nekoga“!

Koliko su, pak, građani Sarajeva, shvatali šta se zbivai i znali odakle im dolaze sve nevolje, neka posluži slijedeći primjer. Na Alipašinom polju, blizu zgrade PTT Inžinjerina, gdje su bili *Unproforci*, pa je to u početku bilo donekle sigurno mjesto od granatiranja, stoje brojni uposlenici KCUS, januar je 1993., rano ujutro, snijeg, poledica, temperatura i ispod minus 20 stepeni Celzijusa, promrzli, gladni, nervozni, dugo čekaju autobus KCUS, koji kasni, nikako da se pojavi. Ljuti su, negoduju, ružno komentarišu, neki čak i psuju, ali koga? Psuju generalnog direktora KCUS, koji je jedva nekako postigao da se osposobe dva autobusa, nabave rezervni dijelovi i dragocjeno gorivo, preko UNPROFOR – a. Nafta je bila neophodna i za agregate, koji prema potrebi i striktnom rasporedu, snabdjevaju strujom operacione sale, dijagnostiku, sterilizaciju, kuhinju, pranje veša...I eto, niko u tom smislu ne pominje, ne psuje zločinca Karadžića i njegove *junake*, četnike, koji iz bezbjednih zaklona, koje im je pred agresiju po svim propisima izgradila JNA, sa sigurne udaljenosti bjesomučno, granatiraju grad.

Sjećam se i scena prikazanih na televiziji 1991.godine... Intervjuišu nekog oficira JNA koji nadgleda uređivanje mjesta za artiljerijska oruđa na Crepoljskom. Na direktno pitanje reportera zašto su artiljerijske cijevi okrenute prema gradu, oficir to pokušava krajnje neubjedljivo

objasniti, opravdati. Mnogi od nas su se toga sjetili nakon prvih plotuna ispaljenih s okolnih brda prema gradu, s Trebevića, Crepoljskog,

Kromolja, Poljina, Mrkovića, Hladivoda, i drugih *lokaliteta*, za koje su mnogi u opsjednutom gradu, pa i mi rođene Sarajlije, tada prvi put čuli.

Nakon što su u frižiderima i škrinjama, zbog nedostatka struje, propale ili se potrošile do kraja sve zalihe hrane, a novu je bilo veoma teško nabaviti, jednog poslijepodneva, nakon dežurstva u Institutu, ulazim u kuhinju. Moja kćerka gimnazijalka sjedi za stolom, u jednoj ruci joj kriška suhog hljeba, a u drugoj žuta četvrtasta plastična boca za ulje, iz koje polagano ističu posljednje kapi ulja na krišku, na koju ona pažljivo sipa malo soli između dva prsta. Na moj upit šta to radi, veselo, ponosno, s prkosnim izrazom na licu, odgovara: „Pa ti tata znaš da ja ovo puno volim“! Okrećem se bez riječi, izlazim, bolje reći izjurim iz kuhinje. Ova scena me se duboko dojmila. Nekoliko dana prije, doživjela je užasnu eksploziju granate, koja je pogodila krov zgrade preko puta naše, i trgla je iz kratkog sna na kauču uz prozor čije staklo se *sasulo* od gelera. Tada sam se zapitao, imam li pravo da joj ne pružim priliku da ode negdje iz ovog pakla, u neku mirnu sredinu, bez opasnosti i sa osiguranim osnovnim uslovima za običan, normalan, civilizovan život? Ali, ona o tome nije željela ni razgovarati.

Međutim, ona još i dalje, naravno kad god je to moguće, ide na nastavu. Njena gimnazija je iz zgrade na Obali, iz *bezbjedonosnih razloga* bila premještena u zgradu škole kod Doma armije, iza Prve gimnazije. Jednog ljetnog dana, u dugom nizu sličnih, u toku je bilo bjesomučno granatiranje. Krenula je ranije i uspjela nekako, raznim *sigurnijim* prolazima, sokacima i ulicama, s Breke doći do škole. Granatiranje traje i dalje, povremeno je i intenzivnije. Granate padaju i oko škole, pogađaju zgradu SVJETLOSTI, odmah iza škole. Učenici i nastavnici instinktivno *hrle* prema podrumu. Međutim, nakon izvjesnog prekida granatiranja, direktor poziva učenike da brzo napuste zgradu, što oni, i pored negodovanja i opiranja, na kraju ipak i učine. Granatiranje se, ubrzo po njihovom izlasku iz škole, nastavlja. Direktor, jadan čovjek, bojao se da mu nastavnici i učenici ne stradaju u zgradi škole, ako je direktno pogode, ali se, nažalost, nije pitao šta će im se desiti vani

?!. Svi su se snalazili kako su znali i umjeli. Moja kćerka je, prestravljenom, uspjela nekako doći do naše prijateljice koja je tada privremeno stanovala u blizini Katedrale u tuđem stanu, jer je njen u Vilsonovom šetalištu bio potpuno uništen. Ostale su skupa sa drugim stanarima u podrumu sve do navečer, do potpunog prekida granatiranja. O svemu šta je doživjela, ispričala nam je tek kad se vratila kući. Mi smo je iščekivali cijelo to poslijepodne, bez ikakvih informacija gdje se nalazi i bez mogućnosti da bilo šta saznamo (telefonske linije u gradu su već odavno bile pokidane). Tješili smo se govoreći: „Da se nedaj Bože nešto loše desilo, već bi nam vjerovatno nekako dojavili!“

Sjećam se i kako me je šura, koji je radio u Emiratima, kao elektroinženjer sa suprugom ginekologom i sinom učenikom, tokom marta i aprila 1992., dok su još postojale telefonske linije, danima zvao skoro svako jutro prije nego što ću krenuti na posao. Tražio je da supruga i ja s djecom i punicom, dakle, njegovom majkom, što prije dođemo u Dubai. Meni je već bio našao mjesto konsultanta iz Torakoradiologije u obližnjoj bolnici. Mojoj supruzi, njegovoj sestri, našao je mjesto projektanta u arhitektonskom birou njegovog prijatelja. Već nam je bio rezervisao i jednu vilu gdje bismo stanovali. Kćerka bi tu mogla nastaviti da pohađa gimnaziju, a sin studij u Engleskoj. Od srca sam mu zahvaljivao na trudu i brizi, ali i uporno ponavljao da svi osim mene mogu, ako žele ići, ali da ja niti jednog trenutka nisam ni pomislio da napustim Sarajevo. Supruga je također stalno ponavljala da ne želi ići bez mene. Razaranjem Glavne pošte i dugotrajnim prekidom telefonskih linija, prekinuti su na duže vrijeme i kontakti sa mojim šurom.

Sjećam se i posjete dva mlada neurohirurga iz SAD-a. Bili su nekoliko dana u KCUS s ciljem da, navodno, vide kako mogu najbolje pomoći, šta bi nam bilo najpotrebnije. Posjetili su i naš Institut. Razgovaram s njima u svojstvu šefa Instituta, nabrajam šta nam je najpotrebnije od potrošnog materijala - rendgenski filmovi, hemikalije, kasete, kontrastna sredstva, rezervni dijelovi za aparate. Zbog nekog sitnog dijela, koji bi se, da nije blokade, mogao kupiti možda za samo nekoliko maraka, kad bi se moglo izaći iz Sarajeva, i donijeti takorekuć u džepu, van pogona nam je bio jedini statični CT aparat. Mobilni CT aparat, koji je bio ispred zgrade Instituta, prebacili smo uz zgradu Hirurgije i stvorili komunikaciju kroz zid zgrade direktno sa hodnikom

koji vodi u operacione sale, a sam aparat smo zaštili armirano-betonskim pločama.

Da bih im slikovito predočio u kakvim uslovima radimo, upitao sam ih da li, kao neurohirurzi, mogu uopšte zamisliti situaciju da na raspolaganju nemaju CT aparat, odnosno CT nalaze, pa barem sat-dva, na primjer zbog nestanka struje, što se kod njih praktično ne može desiti, a kod nas tada nije bilo regularnog snabdijevanja strujom već mjesecima. Agregat se, zbog ograničenih količina nafte, uključuje samo povremeno, strogo kontrolisano i koristi što je moguće racionalnije, po prioritetima. Na moj upit nisu ništa odgovorili, ali se, na žalost, nisu više nikad ni oglasili, na bilo koji način. Također nemam informaciju da su poslali bilo kakvu pomoć, u bilo kom obliku ?!

Iako je počelo i prije same agresije, osipanje ukupnog, a posebno stručnog kadra u našem Institutu, kao i čitavom KCUS, se naročito ispoljilo nakon intenzivnog granatiranja i dejstva snajperista po gradu.

Međutim, uprkos svim najraznovrsnijim problemima i nestašicama (pored nedostatka odgovarajućeg kadra, nestašice električne energije, vode, grijanja, rendgenskih filmova, hemikalija, kontrastnih sredstava, rezervnih dijelova, sanitetskog i svih drugih vrsta potrošnog materijala), u Institutu za radiologiju KCUS, u periodu od 1992. do 1995. godine, uspjeli smo izvršiti preko 340.000 radioloških pretraga.

Osim toga, u Institutu se, sve to vrijeme, izvodila i teoretska i praktična nastava za studente Medicinskog, Stomatološkog fakulteta i Više medicinske škole, polagali ispiti, branili diplomski i magistarski radovi, pa čak i nekoliko doktorata. Pisali su se stručni radovi, organizirani kursevi iz ultrazvuka i CT-a, Simpozij o bronhogenom karcinomu. Kasnije smo organizovali i kurs iz magnetne rezonanse, nadajući se da i ovo strašno stanje mora nekad prestati, pa ćemo valjda dobiti i tu najsloženiju, najmoćniju aparaturu, te je trebamo spremno dočekati. Nade i želje su nam se ispunile 10.02.1998.godine. Tada je prvi predsjednik Republike Bosne i Hercegovine, gospodin Alija Izetbegović svečano pustio u rad najmoderniji aparat za magnetnu rezonansu, Magnetom impact, firme Siemens od 1,0 Tesla.

Na predavanjima vodim evidenciju prisustva studenata. Kada prozivam, često za neke od njih kolege kažu da su ovih dana na Žući ili

Igmanu, borci su Armije RBiH, negdje na linijama odbrane, na straži itd. Obazrivo upozoravam, da se ipak i pored navedenog, što svakako cijenim, nastava mora redovno pohađati, da bi se dobio potpis, ovjerio semestar i mogao polagati ispit. U isto vrijeme pomislim, šta ako neko od tih studenata ne daj Bože strada od granate ili snajpera, idući na nastavu, ili vraćajući se kući? Ko bi i kako mogao objasniti roditeljima i njihovim najbližim opravdanost neophodnog redovnog pohađanja nastave?!. Na svu sreću, niko od naših studenata, nije stradao direktno u vezi s pohađanjem nastave u KCUS, ili u blizini Medicinskog i Stomatološkog fakulteta. Međutim, poznato je i objavljeno, da su dvije medicinske sestre skupa poginule, bolje kazati ubijene 30.II.1993.godine u ambulanti Hirurške klinike KCUS, „koja je pogođena sa dvije navođene rakete, kako su ustanovili stručnjaci UNPROFOR-a. Šefika Hećo i Suada Kupus su bile mlade, vrijedne, vanredne studentice Više medicinske škole u Sarajevu. Šefika je na posao dolazila biciklom čak iz Buča potoka. Tog dana, obje su trebale napustiti Kliniku, ali zbog granatiranja nova smjena nije mogla doći i one su, kao i mnogo puta do tada, nastavile raditi. Završavale su svoj pedeseti radni sat kada su rakete prekinule njihove mlade živote i ambicije“.

Sjećam se i scene koju smo gledali na televiziji, kada se ugasio motor „Fiće“ nekom oficiru JNA, u koloni pripadnika JNA, koji, nakon dugih i mučnih pregovora, konačno napuštaju Kasarnu „Maršal Tito“. Oficir je u panici, preneražen, njegovi prolaze pored njega, niko se ne zaustavlja. Međutim u pomoć mu odmah priskaču tri borca Oružanih snaga Bosne i Hercegovine, koji nadgledaju povlačenje pripadnika JNA. Nakon guranja, motor je proradio i oficir u koloni nastavlja svoj put prema izlasku iz grada. Ali, kolona pripadnika JNA ne napušta grad, kako je dogovoreno, nego sa cjelokupnim ljudstvom, vozilima, oružjem, oruđima, municijom i svom ostalom opremom, skreće na Grbavicu i priključuje se ostalim srpskim, odnosno Karadžićevim snagama, da im pripomognu razarati Sarajevo.

U vezi s ovom scenom, prisjetih se i famoznih niških specijalaca, koji su zaštićeni vrećama pijeska, sa šljemovima i u pancirima, potpuno bezbjedni, s prozora vjerovatno najveće kasarne na Balkanu (koja se, kakve li ironije, zvala Kasarna „Maršal Tito“), mjesecima *hrabro, neustrašivo*, snajperima gađali građane Sarajeva. Brojni građani su, dok je

još bilo goriva, u osobnim automobilima ili kombijima i autobusima svojih firmi, vozeći najvećom brzinom, pod *kišom* snajperskih metaka iz *Marsalke*, (tzv. Sarajevski rulet), pokušavali svakodnevno stići na svoju *radnu obavezu*, i vratiti se kući. Tako su ovi monstumi, nakaze ili čudovišta, kako smo sve nazivali te neljude, snajperiste iz kasarne, ali i iz drugih zgrada u gradu, s Grbavice, kao i sve one s brda itd., ubili i hrabru, požrtvovanu našu kolegicu, dr.Silvu Rizvanbegović. Silva se sa svojim hrabrim saradnicima, kolima Hitne pomoći, vraćala iz za nju posljednje kućne posjete. Na kolima je, treba li to uopšte napominjati, bio jasno istaknut veliki znak Crvenog krsta, koji se u civilizovanom svijetu, prema svim, a u prvom redu prema Ženevskoj konvenciji, mora poštovati.

Međutim, ne samo da zdravstveni objekti, osoblje, vozila i drugo, nisu bili pošteđeni granatiranja, nego su za monstrume s brda, oni predstavljali posebno privlačne ciljeve.

Tako je, u periodu od 1992. do 1995.godine, na primjer Zavod za hitnu medicinsku pomoć u Sarajevu pogođen nebrojeno puta različitim projektilima, a KCUS s preko tri stotine granata.

U KCUS su ubili pedeset zaposlenih, od kojih i četiri ljekara specijalista, naše vrijedne i veoma cijenjene kolege. Dr.Juso Ahmetspahić, neurohirurg je ubijen gelerom agresorske granate 15. maja 1992. Prim.dr.Sead Šebić, otorinolaringolog, je ubijen, također gelerom agresorske granate 4. septembra 1992. Prim.dr.Vladimir Bilenjki, oftalmolog, ubijen je dejstvom agresorske granate 30. januara 1993. Prim. dr.Asim Hrapović, internista, ubijen je također dejstvom agresorske granate 5. maja 1993.

Među mnogim klinikama KCUS, nekoliko puta su gađane i pogođene prostorije dežurnih ljekara (nekadašnjih kolegica i kolega Radovana i Ljiljane Karadžić) na Psihijatrijskoj klinici. Na Trećoj internoj klinici su zapamtili i slučaj sretnog pacijenta u čiji krevet je *uletjela* granata, samo nekoliko minuta nakon što je on otišao u toalet. Međutim, takve sreće, nažalost, nije bila arhitektica KCUS-a, dipl.ing. Munira Saltagić, koja je ubijena gelerima granate pri izlasku iz zgrade Dijagnostike i poliklinike, tzv. DIP-a, itd., itd.

Televizija redovno obavještava i prikazuje duge žalosne kolone žena, djece, starih, i iznemoglih, sa malim zavežljajima u rukama koje protjeruju iz njihovih kuća i s njihovih imanja bradate, zapuštene spodobе sa srbijanskim i crnim zastavama s mrtvačkom glavom, kokardama, četničkim simbolima na raznim kapama i šljemovima, u raznim uniformama ili njihovim dijelovima, a često u uniformama bivše JNA, itd.

Sjećam se da smo gledali i nepregledne kolone raznih vozila, tenkova, transporterа, kamiona, artiljerije JNA, kako iz Srbije, odnosno *krnje Jugoslavije* nadiru preko Drine kroz Višegrad, pod komandom po zlu čuvenog pukovnika Ojdanića i s *troprstašima* - objesnim vojnicima JNA, koji se stupidno cere iz tenkova i kamiona u TV kamere, stalno pokazujući tri prsta, a koje su njihovi sunarodnici iz Srbije ispratili sa cvijećem.

Prikazuju se i scene iz srpskih koncentracionih logora, s civilima Bošnjacima, svih uzrasta, izgladnjelim, iscrpljenim, neurednim, uplašnim, izgubljenih pogleda, poredanim u redove, najčešće u velikim prostorijama, pa i u štalama, gdje su do nedavno držana govеda.

Pronose se glasovi i o stravičnim mučenjima, premlaćivanjima do smrti, klanjima, strijeljanjima, silovanjima djevojaka, žena, muškaraca, pa i djevojčica, dobi čak i ispod deset godina, itd.

Prirodu srpskog ultranacionalističkog, de fakto neofašističkog pokreta, nedvosmisleno potvrđuje i iskaz osuđenog **Borislava Heraka**, saopšten pred Okružnim vojnim sudom u Sarajevu. To svjedočenje je televizija emitovala u nekoliko navrata. Herak je izjavio da je naredbu predsjednika SDS-a Radovana Karadžića, „da siluju Muslimanke, jer to podiže moral srpskih vojnika“, saopštio Jovan Tintor, vojvoda iz Vogošće, a oficiri bivše JNA su *neuke* obučavali na svinjama kako treba da kolju Bošnjake. Za mene je prosto neshvatljiva, zapanjujuća bezosjećajnost i mirnoća Heraka kada pred TV kamerama, neprestano pušeći cigaretu za cigaretom, opisuje u detalje pljačke, ubijanja i klanja Bošnjaka u selu Ahatovići, te silovanja u zatvoru „Kod Sonje“ u Vogošći, djevojaka Bošnjakinja, navodeći pojedinačno i njihova imena.

„Jedne prilike, kada sam došao u zatvor „Kod Sonje“, gdje se inače moglo popiti piće, koje se nikada nije plaćalo, vidio sam da se zaustav-

lja bijeli transporter sa oznakama „UN“, te su iz istog izašla tri vojnika u uniformama i jedan čovjek koji je imao činove, a za koga sam kasnije od Damjanović Zdravka, iste večeri gdje smo gledali TV, saznao da je taj čovjek general Mc Kenzi, a ja sam istog prepoznao kao čovjeka koji je tada na engleskom jeziku nešto razgovarao sa Vuković Mirom i nekim ljudima u civilnim odijelima, pa su nakon tog razgovora iz historije zatvora izvedene četiri djevojke koje su bile lijepe, starosti od 19 do 26 godina, a iza njih je izašao general, te su djevojke preuzeli vojnici UN i iste uveli u transporter u koji je ušao general, nakon čega su se udaljili, s tim da je Vuković Miro svima koji su se tu našli stavio do znanja da o ovome ne smijemo nikome ništa govoriti. Ja sam čuo od nekih vojnika da pripadnici UN tu često dolaze i odvođe djevojke svojoj vojsci, te da ih siluju, odnosno da se izživljavaju nad njima, ali sudbina tih djevojkica koje su odvedene nije mi poznata – izjavio je **Borislav Herak**.

Užasnuti smo, zaprepašteni, a cio svijet to uglavnom nijemo posmatra. Na poslu to prepričavamo, komentarišemo, ozlojeđeni smo. Pitam kolege: „Šta mislite, kada bi sada neko počeo klati neku životinju, na primjer psa, negdje na ulici ili na nekom trgu u Parizu. Šta bi se desilo?! Pa sigurno bi svi *skočili* da ga spriječe da kolje životinju. Prva bi bila Brižit Bardo, koja se proslavila u zaštiti životinja“. A u Bosni i Hercegovini kolju, siluju, ubijaju Bošnjake, pa se samo rijetki, časnici ljudi oglašavaju. Neki i dolaze u Sarajevo, da nam daju barem moralnu podršku, kao Bernar Anri Levi, Suzan Zontag, Benazir Buto, Tansu Čiler i posebno Tilman Cilh, kao i još neki divni ljudi. Mnogo su nam značili i paketi koje su nam s puno ljubavi i pažnje slali neki dobri, nepoznati ljudi iz Evrope. Međutim, bilo je, nažalost, i onih što su nas na kratko posjetili i slikali se radi vlastite promocije.

Ali kako je to sve počelo? Kada je u stvari počelo? Koliko se daleko valja vratiti u prošlost?

Sjećam se da smo još kao djeca, *tu i tamo*, slušali o sličnim zvjerstvima iz Drugog svjetskog rata, četničkim zločinima, ubijanju, protjerivanju, pljački, paljenju čitavih muslimanskih sela, npr. o klanju čitavih redova Muslimana na Višegradskoj ćupriji i u Istočnoj Bosni, kao i o istim ustaškim zločinima, osobito po Hercegovini.

Trajan je moj osjećaj nelagode, pa i stida, zbog višedecenijskog negatorskog odnosa prema bošnjačkoj muslimanskoj populaciji. Sjećam se kako nas je drugarica učiteljica Nuna u prvom razredu Pete osnovne škole u Koturovoj ulici kod Katedrale, pitala redom koje smo nacionalnosti. „Ja sam Hrvatica“, veli djevojčica ispred mene. „Ja sam Srbin“, glasno odgovara dječak do mene. „Ja sam neopredjeljen“, odgovaram tiho. Tako su me, naime, roditelji prethodno uputili da odgovorim. Međutim, ništa mi nije jasno. Zašto ne mogu reći da sam Musliman? Pa, prilikom nedavne proslave 6. aprila, dana oslobođenja Sarajeva, svi su pričali kako je tog dana 1945.godine u Sarajevo pobjedonosno prva umarširala XVI Muslimanska brigada Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Poslije su nam rekli da se možemo *opredijeliti*, pa mi je neko napisao, samo ne znam na osnovu čega, da sam srpske nacionalnosti. Nakon toga smo bili Jugoslaveni, a od 1970-tih godina Muslimani (mada je opet bilo neke zbrke oko toga da li se to piše s „M“ ili s „m“). Konačno, od 1992., smo Bošnjaci.

Tokom vremena smo saznavali i o ideji stvaranja Velike Srbije, o Garašaninovom Načertaniju po kome je trebalo trećinu *Turaka*, a odnosi se na Muslimane, pobiti, trećinu protjerati i trećinu pokrstiti. Slušali smo o četničkim i ustaškim organizacijama

u inostranstvu, o njihovim aktivnostima i planovima, a 1970-tih godina bili i svjedoci upada grupe ustaša iz Australije, njihovih brojnih diverzija itd. Pribojavali smo se vremena nakon odlaska Tita. Nažalost, relativno brzo su otpočela tzv. događanja naroda, tjeranje Slovenije i Hrvatske iz Jugoslavije, sve otvorenije oživljavanje fašističke četničke i ustaške ideologije i ikonografije, te nesmetano javno istupanje njihovih pripadnika. Plasirane su ideje Velike Srbije, ali i Velike Hrvatske. Počelo je izjednačavanje ustaša i četnika s partizanima, odnosno fašista s antifašistima, veličani su Stepinac, Pavelić, Francetić, Draža Mihajlović.

U to vrijeme Televizija Sarajevo, kroz seriju „Top lista nadrealista“ plasira, između ostalog, sulude ideje i scene o podjelama grada Sarajeva, pa čak i pojedinih zgrada, koje nekoga i zasmijavaju, ali koje smo nažalost kasnije i doživjeli. Sarajevo je danas podijeljeno na Grad Sarajevo i Istočno Sarajevo, a na Dobrinji ima zgrada u kojima jedan dio

stana pripada Federaciji, a drugi RS-u. Stoga sam se više puta zapitao, da li su scenaristi te serije bili baš toliko vidoviti, ili su nam predočili te planove da bi nas još više uspavali i uvjerali da je tako nešto nemoguće, i da rata u Bosni neće biti?!

Usljedio je proglas Srpske akademije nauka i umjetnosti; *procurio* je u javnost i sporazum o podjeli Bosne i Hercegovine, sklopljen između Miloševića i Tuđmana u Karađorđevu, te plan „Ram“. Na izborima su pobijedile nacionalne (nacionalističke?) stranke, uspostavljene Srpske autonomne oblasti, pripremljena Hrvatska zajednica Herceg Bosna. Počelo je zaokruživanje *srpskih i hrvatskih* teritorija; potom je uslijedila *otimačina* cjelokupnog naoružanja Teritorijalne odbrane od strane JNA, te brojni incidenti širom Bosne i Hercegovine.

Došlo je do osamostaljenja Slovenije, nakon fingiranog sukoba Slovenaca s JNA, te proglašenja nezavisnosti Republike Hrvatske i Republike Bosne i Hercegovine, nakon izvanredno uspješnog demokratskog izjašnjavanja svih građana, uključujući i bosanskohercegovačke Srbe kroz Referendum o nezavisnosti i suverenosti naše države.

Na ove sudbonosne događaje podsjetio je novinar **Šefko Hodžić** u Oslobođenju kroz tri nastavka, 01., 02. i 03. marta 2008.godine, iz kojih citiram slijedeće:

„Referendum o nezavisnoj, suverenoj i nedjeljivoj Bosni i Hercegovini odvijao se u dva prelijepa sunčana dana: u subotu, 29. februara i nedjelju, 1. marta 1992. godine.

Izetbegović i Silajdžić

SDA i druge stranke s muslimanskim ili bošnjačkim predznakom pozivali su građane na referendum. Najistaknutije muslimanske ličnosti, Alija Izetbegović, Rusmir Mahmutćehajić i Haris Silajdžić, u petak, 28. februara 1992., pozvali su građane da izađu na referendum i glasaju za suverenu i nezavisnu BiH.

- Bio bih zadovoljan odzivom građana na referendum od 60 procenata, kazao je Izetbegović, dok je Silajdžić dodao kako će organizovanjem referenduma BiH ispuniti i posljednji uslov za međunarodno priznanje.

Istog dana i na istoj konferenciji za štampu građane su na referendum pozvali član Predsjedništva SRBiH Stjepan Kljujić i premijer Jure Pelivan.

- Ovo je referendum građana, kazao je Pelivan, a Kljujić je govorio o značaju referenduma za Hrvate. Međutim, s obzirom na to da je Kljujić na nekoliko dana prije podnio ostavku na čelo HDZBiH, a u prvi plan izbio Mate Boban, bh Hrvati nisu imali jasnu orijentaciju izaći ili ne izaći na referendum. Dodatno ih je zbunjivala vijest da se u Gracu tajno sastao predsjednik SDS-a Radovan Karadžić sa neimenovanim izaslanikom Franje Tuđmana.

Valja reći da su vjernike i druge građane na referendum pozvali nadbiskup Vrhbosanski monsinjor Vinko Puljić i predsjednik Mešihata Islamske zajednice u BiH Salih ef. Čolaković, dok takvih poziva nije bilo iz vrha Pravoslavne crkve. Najuticajnija opoziciona partija, SDPBiH, uputila je apel građanima da izađu na referendum i „glasanjem za suverenu, cjelovitu i samostalnu BiH izaberu jedinu istinsku alternativu svojoj slobodi i budućnosti“.

Rukovodstvo SDSBiH, sa Radovanom Karadžićem na čelu, oštro se suprotstavljalo nezavisnosti BiH i pozivalo Srbe da ne izađu na referendum. Dan uoči referenduma SDS Bosanske krajine uputio je Srbima proglas slijedeće sadržine:

„To vam je braćo i sestre Srbi, islamska država, nož pod grlom srpskog čeda, srpskih majki, srpskih boraca, srpskog Kosova, Jasenovca, Grmeča i Kozare. Ko god izašao na referendum, najveći je izdajnik srpskog roda i naroda od pamtivijeka do danas“.

Strah i nada

U Sarajevo su stigla 62 posmatrača iz 12 zemalja da prate referendum. Došao je i američki ambasador u Jugoslaviji Voren Cimerman, koji je odmah izjavio:

“Mi smo za referendum“.

Izrazio je nadu da će Karadžić promijeniti mišljenje i da će Srbi izaći na referendum. Ali, građani Bosne i Hercegovine, koji su bili za nezavisnu i suverenu državu, sa strahom i nadom su iščekivali referendum-

ski vikend. Jer, u BiH se već ginulo, a mnogi putevi nisu bili prohodni zbog barikada. Karadžićevi Srbi, koji su se žestoko suprotstavljali referendumu, bili su i dobro naoružani, a BiH su krstarile razne paravojske. Zaziralo se i od JNA u kojoj je bilo dosta rezervista sa kokardama.

Noć uoči referenduma iz Travnika je objavljena nova, alarmantna vijest – da su Srbi na Komaru postavili barikade i da su ubili već dvojicu ljudi.

Prvog dana referenduma, u subotu 29. februara 1992., odziv birača bio je veoma veliki. Najrevnosniji su bili građani Visokog, Vareša, Breze, Brčkog... I mještani Širokog Brijega masovno su glasali za nezavisnost BiH, iako im općinsko rukovodstvo nije uputilo nikakav poziv „jer nije imalo stav o referendumu“. Međutim, prvog dana mali je odziv birača bio u Grudama i Ljubuškom, jer mještani ovih općina nisu znali kakav stav novo rukovodstvo HDZ-a na čelu sa Bobanom ima o referendumu. Stjepan Kljujić je kazao kako je to „danak nesporazuma u hrvatskom korpusu“.

Istup Izetbegovića

Predsjednik Predsjedništva SRBiH Alija Izetbegović je već u 17 sati, odnosno prije zatvaranja glasačkih mjesta, održao konferenciju za štampu i saopštio:

„Mislim da možemo da kažemo da smo ne samo suverena i nezavisna država, nego i međunarodno priznata država“.

S obzirom da su proticali posljednji referendumski sati, i to bez većih incidenata, Izetbegović je tada novinarima kazao:

„Strani posmatrači su se ovdje susreli sa dobrim narodom, dobrim svijetom, svijetom naklonjenom miru“.

Ali, samo nekoliko sati kasnije nove slike iz Sarajeva šokirale su svijet.

U predvečerje drugog referenduskog dana – 1. marta 1992. na Bašćaršiji je ubijen srpski svat Nikola Gardović. Srpska demokratska stranka je pred ponoć organizovala totalnu blokadu Sarajeva. Maskirani, naoružani ljudi, s čarapama na glavama blokirali su sve glavne

gradske saobraćajnice. Glavna barikada je podignuta u Pofalićima – prema mostu Bratstva i jedinstva.

Ultimatum SDS-a

Ujutro 2. marta 1992., dakle prvog dana izglasane nezavisnosti i suverenosti, život u glavnom gradu Bosne i Hercegovine bio je potpuno paralizovan. Aerodrom je zatvoren, vozovi stali, međugradski i gradski saobraćaj obustavljen, hljeb i mlijeko nije bilo moguće dostaviti u prodavnice, niko otići na posao s druge strane barikada. Ulice glavnog grada bile su gotovo puste. Sa barikada su zastrašujuće djelovali maskirani, naoružani ljudi s čarapama na glavama.

Karadžić je iz Beograda, preko Radio Sarajeva, izjavio kako je „ranije upozoravao šta bi se moglo desiti ako se traži suverena Bosna i Hercegovina: Sjeverna Irska bila bi ljetovalište u odnosu na Bosnu“.

Ubrzo se ultimatumom u šest tačaka oglasio organizator barikada – „Krizni štab SDS i srpskog naroda“, koji je zahtijevao da se zaustave sve aktivnosti i kampanja „koja se vodi sa ciljem da se proglašava suverena i nezavisna BiH i obezbijedi njeno međunarodno priznanje sve dok se ne postigne zadovoljavajuće i konačno rješenje za sva tri konstitutivna naroda“. Bezuslovno je zahtijevano da „u medijima i sredstvima informisanja bude hitno obustavljena kampanja u prilog suverenosti i nezavisnosti BiH koja de fakto nije stečena, a u sredstvima informisanja proglašava se svršenim činom“

Ultimatumom je traženo da se „u roku od 24 sata izvrši transformacija MUP-a“, da MUP „ne smije činiti nijednu nasilnu radnju prema ljudima na barikadama“, te da se „u toku dana uhapsu počinioci gnušnog zločina pred Pravoslavnom crkvom na Bašćaršiji“.

Priznanje 6. aprila

U utorak, 3. marta 1992., sekretar Republičke komisije za referendum Hilmo Pašić bez pompe je saopštio rezultate referenduma. Od 3,199.031 glasača na izbore je izašlo 1,997.640 građana BiH ili 63,4 odsto. Za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu glasala su 1.986.202 ili 62,68 odsto. Istog dana predsjedavajući Predsjedništva Alija Izetbegović je izjavio da je Bosna i Hercegovina „nezavisna“. Takođe, 3. marta

1992., ministar vanjskih poslova Haris Silajdžić pozvao je sve zemlje da priznaju „nezavisnu Bosnu i Hercegovinu i prime je u članstvo međunarodnih organizacija“.

Umjesto slavlja i radosti, Dan oslobođenja Sarajeva 6. aprila 1992. godine pretvorio se u dan masovnog zločina nad gradom, ali i dan narodnog bunta i otpora. Zapravo, bio je to nastavak drame, koja je počela 4. aprila podjelom MUP-ovih specijalaca. U noći 4/5. aprila u Kotorcu je pucano u patrolu policije Novog grada. Hajraga Kulo je ubijen, a Miralem Ganić ranjen. Iste noći pedesetak maskiranih ljudi napalo je Stanicu policije Novo Sarajevo, ubili su dežurnog policajca Peru Petrovića i odnijeli oružje.

Veliki bunt

U nedjelju, 5. aprila, SDS teritorijalci, arkanovci i šešeljevci, uz podršku JNA, ponovo su blokirali raskrsnice kod Vrbanja mosta i u Pofalićima. Tada se u građanima Sarajeva, koji su danima živjeli u strahu, rodio neviđeni bunt. Grudva narodnog bijesa krenula je iz Dobrinje i narasla neviđenom progresijom na svom putu do centra grada.

Ali na kolonu građana Sarajeva, koji su goloruki krenuli prema Vrbanja mostu, teroristi su otvorili vatru i ubili dvije mlade žene – studentkinju medicine Suadu Dilberović i Olgu Sučić, majku dvoje djece, a više civila je ranjeno.

Barikade su, ipak, razbijene i teroristi su se povukli prema Vracama.

Narodni bijes se potom usmjerio na novu, višestranačku vlast i Sarajlije su zaposjele zgradu Skupštine R BiH i plato oko nje i osnovali Svenarodni parlament, koji je tražio smjenu vlasti. Ministri i poslanici su se razbježali, a Jure Pelivan podnio ostavku. Uporedo sa narodnim osvajanjem Skupštine R BiH srpski specijalci pod komandom Milenka Karišika zauzimaju Školu MUP-a na Vracama i zarobljavaju učenike i nastavnike.

MUP-ovi specijalci kreću na Vraca da oslobode nastavnike i učenike, ali ih zaustavljaju tenkovi *neutralne* JNA.

Počelo razaranje

Zasjedanje Svenarodnog parlamenta direktno je prenosila televizija. U noći 5/6. aprila za govornicu Svenarodnog parlamenta izašlo je 150 građana. Tražili su smjenu Vlade RBiH i formiranje Vlade nacionalnog spasa. Iz svih krajeva Bosne i Hercegovine prema Sarajevu su krenuli građani svih nacionalnosti da se priključe Svenarodnom parlamentu. Ali, srpski teritorijalci su ih spriječili u tome.

U noći 5/6. aprila 1992. srpski teritorijalci, uz podršku JNA, izvršili su masovni artiljerijsko-pješadijski napad na Sarajevo.

I tako se dogodio historijski presedan da je ista JNA koja je 6. aprila 1945. godine oslobodila Sarajevo, na godišnjicu oslobođenja 1992. počela da ga razara. Ali, to više nije bila ona ista antifašistička, oslobodilačka armija.

Te noći mnogi u svijetu su se pitali, ne kako da nam pomognu, nego koliko će Sarajlije izdržati i kada će Sarajevo pasti.

U noći 5/6. aprila 1992. srpski teritorijalci i dobrovoljačke jedinice iz Srbije i Crne Gore uz pomoć JNA izvršili su artiljerijsko-pješadijski napad na Sarajevo. Sa vatrenih položaja na Lapišnici, Crepoljskom i Trebeviću minama i granatama su razarali stare dijelove grada: Bašćaršiju, Kovače, Bistrik, Širokaču i Jarčedole. U jedan sat poslije pola noći pogodili su i skladište nafte u Krteljima. Te noći JNA je zaposjela Sarajevski aerodrom.

Pred svitanje srpski teritorijalci i dobrovoljci iz Srbije i Crne Gore krenuli su na Sarajevo i pješadijom. Glavnim snagama su napadali iz Pravca Pala i sa Trebevića. Ali, dočekali su ih nepoznati branioci grada.

Ubijeno devet građana

Višesatne borbe vođene su na Vratniku, Jarčedolima, Lapišnici, Bulozima, Mahmutovcu i srpske agresorske snage su vraćene na polazne položaje. Branioci Starog Grada su poručili da „napadači živi neće proći naše položaje“.

I, Sarajevo je tog jutra odbranjeno. Nažalost u prvom granatiranju Sarajeva i u pješadijskim borbama poginulo je devet građana Sarajeva, a 37 ranjeno.

U dva popodne 6. aprila 1992. pred Skupštinom R BiH, gdje zasjeda Svenarodni parlament, odvija se nova drama koju direktno prenose svjetske televizijske stanice. U masu od 100.000 građana pucaju srpski snajperisti sa Holiday ina, koji je bio baza SDS-a. Narednih nekoliko sati MUP-ovi specijalci, uz pomoć naroda, upadaju u Holiday in i - hvataju snajperiste.

Istovremeno srpske snage granatiraju predajnik na brdu Hum. U 15.45 snajperisti SDS-a su pucali u zgradu TV doma i u vozila GRAS-a, pa je obustavljen tramvajski saobraćaj.

U tri popodne Svenarodni parlament formirao je Komitet nacionalnog spasa. Tada su se rodile maglovite ideje o preuzimanju vlasti u BiH, pa i hapšenju trojice nacionalnih lidera. Istorija još nije odgovorila na pitanje ko je plemeniti bunt građana Sarajeva tih dana pokušao da okrene na svoju vodu. Umjesto mitinzima, BiH je valjalo braniti oružjem i životima. I zato se tog sudbonosnog 6. aprila 1992. u novu bazu MUP-ovih specijalaca, a bio je to Dom policije, dobrovoljno prijavilo 6.000 patriota da brane grad.

Žestoke borbe

Komandant 2. vojne oblasti JNA iz Sarajeva general Milutin Kukunjac 6. aprila 1992. izvijestio je Generalštab OS SFRJ u Beogradu da je u Sarajevu došlo do „oružanog sukoba paravojnih formacija, da se borbe vode u samom gradu i na više perifernih dijelova Sarajeva, a da su „sukobi najžešći u rejonu Vratnika i Jarčeg Dola“. A vođa dežurnog tima na rezervnom komandnom mjestu 2. vojne oblasti JNA na Zlatištu iznad Sarajeva pukovnik Branko Filipović uveče 6. aprila izvijestio je pretpostavljenu komandu da su tog dana pratili tok borbenih dejstava „u i oko Sarajeva“, te da su „neprekidno ostvarivali kontakt i koordinaciju aktivnosti sa Kriznim štabom Pale“.

A predsjednik SDS-a Radovan Karadžić 6. aprila 1992. naredio je totalnu blokadu Sarajeva. Tako je 6. aprila 1992. otpočela opsada Sarajeva, ali i njegova veličanstvena odbrana.

KARADŽIĆEVA NAREDBA O TOTALNOJ BLOKADI

Prislušnim uređajima 6. aprila 1992. snimljena je naredba Radovana Karadžića nepoznatom visokom vojnom dužnosniku da zavede totalnu blokadu Sarajeva.

Evo dijelova tog razgovora.

Karadžić: Zovite, molim vas, sve okolo neka se stopostotno zatvori grad i nikakvi autobusi više ne smiju dolaziti. Ovo je sve Alijino maslo.

NN: Da ovo je smišljeno. Ja sam to dugo već govorio Joji.

Karadžić: Ma, ne smije proći ništa ni iz Semizovca, ni iz Ilijaša.

NN: Dobro.

Karadžić: Ali, mora na Krivoglavcima, moraju ih stopostotno zaustaviti. Ni jedan autobus više ne smije ući u grad.

NN: Dobro.

Karadžić: To sam rekao i Kukanjcu.

NN: Mi smo uhvatili preko taksi veze, taksista će biti negdje oko sedam stotina koji će pratiti taj skup i svi će to krenuti, to đubre gore na Vraca.

Karadžić: Svi će biti pobijeni.... Neka ne pokušavaju da ulaze u srpsko....Nek se zatvore Hadžići, nek se zatvori Iliđa“.

Šefko Hodžić

I tako je otpočela totalna opsada i neviđeni teror nad Sarajevom, najduža opsada u novijoj historiji, duža i od opsade Lenjingrada u Drugom svjetskom ratu, u kome je, za razliku od Sarajeva, ipak postojala komunikacija sa zaleđem.

Kad se pomene Kukanjac, sjetim se i *zgode* negdje na samom početku opsade Sarajeva, kada smo gledajući kroz prozor na Torakalnoj dijagnostici u našem Institutu, nas tri radiologa sa sestrom M. komentarisali upravo ispaljenih nekoliko granata iz tenka JNA s Trebevića iznad Jarčedola prema Starom Gradu. Jedan od kolega upita sestru „je li joj konačno sada jasno ko puca na Sarajevo“? „Pa, ja ne znam. Svi pucaju“! odgovori sestra M. I pored ozbiljnosti i vjerovatno tragičnih posljedica koje su uzrokovala tenkovske granate, na primjedbu kolege: „Vi sestro M. doslovce ponavljate ono što neki dan na televiziji izjavi

i Mali mrav“!, glasno se nasmijamo. Primjedba se odnosila na odgovor generala Kukanjca reporteru, koji ga je pitao „da li zna ko puca na Sarajevo“? „Pa svi pucaju“! odgovori general, a nakon kratke stanke, nastavi – „svi osim JNA. A mi, budite sigurni, mrava nećemo zgaziti“! Zbog ove izjave „zaradio“ je od Sarajlija nadimak „Mali mrav“, prema istoimenoj pjesmi koju su posebno učinili popularnom „Nadrealisti“ u seriji „Top lista nadrealista“.

Pored terorističkog akta hapšenja demoratski izabranog prvog predsjednika međunarodno priznate suverene RBiH, Alije Izetbegovića i njegove pratnje, koji je sa svojim vojnicima izvršio na Sarajevskom aerodromu nakon njihovog povratka iz zvanične posjete nekoj prijateljskoj državi, general JNA Đurđevac je zapamćen i po izjavi za televiziju: „Mi Srbi smo humanitarni narod“?!

Između brojnih i raznovrsnih zločina, agresor je u raznim dijelovima Sarajeva izvršio i brojne masakre.

Prema uvaženom **Prof. dr. Smailu Čekiću**:

„Masakr na Markalama je izvršen u skladu sa velikosrpskom ideologijom, politikom, genocidnom namjerom i osvajačkim ratom za teritorije, za životni prostor, za otimanje tuđe – bosanske zemlje. Opsada i široka kampanja zločinačkog divljanja po civilima i civilnim objektima glavnog grada Republike Bosne i Hercegovine nezapamćena je u historiji savremenog čovječanstva.

Staviti grad u opsadu, onemogućiti mu normalno snabdijevanje hranom, vodom, energentima, lijekovima, i danonoćno granatama, snajperima i drugim oruđima i oružjima, te zabranjenim sredstvima i metodama ratovanja, ubijati i ranjavati nezaštićene, izgladnjele i iznemogle civile, predstavlja potpuno očigledan i jasan dokaz **genocidne namjere**, koju je Generalna skupština Ujedinjenih nacija osudila još prije 60 godina. Ulogu Ujedinjenih nacija iz genocida u Kambodži, Ruandi i Bosni , i iz današnje perspektive možemo samo nazvati sramotnom, o čemu, pored ostalog govore:

- prvo, bezobzirno niske presude Haškog tribunala generalima Stanislavu Galiću i Dragomiru Miloševiću za zločine protiv čovječnosti nad civilima u Sarajevu za vrijeme opsade;

- drugo, popustljiv – da ne kažem vrlo tolerantan odnos – prema mnogim drugim krivcima, uključujući i vođu Velikosrpskog pokreta, Slobodana Miloševića, te Biljanu Plavšić, Momčila Krajišnika, u čijem je slučaju Haški tribunal dokazao Genocid u Bosni, ali ne i njegovu namjeru, a da se, zamislite, Tužilaštvo nije na tu odluku žalilo;
- treće, nepostojanje političke volje da se uhapsu glavni zločinci Karadžić i Mladić, te ispune obaveze Srbije utvrđene Presudom Međunarodnog suda pravde, itd., itd.

I Presuda Međunarodnog suda pravde je, uz navedene činjenice, šamar u lice žrtvama Markala od februara 1994. i avgusta 1995., i drugih sarajevskih masovnih i pojedinačnih likvidacija i svih zločina počinjenih u Republici Bosni i Hercegovini.

Opsada Sarajeva, kao i cjelokupna agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocid nad Bošnjacima, čine **suštinu zajedničkog zločinačkog poduhvata** Savezne Republike Jugoslavije, odnosno Srbije i Crne Gore, njihovih državnih, vojnih i policijskih rukovodstava, te petokolonaša, kolaboracionista i plaćenika iz Bosne i Hercegovine i drugih zemalja.

Namjera tog zločinačkog čina imala je za cilj **osvajanje, podjelu i uništenje Republike Bosne i Hercegovine kao države, te „konačno rješenje“ muslimanskog pitanja – istrjebljenje Bošnjaka ili njihovo svođenje na beznačajnu etničku skupinu**. Svi relevantni izvori potvrđuju da je prije izvođenja agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu i izvršenja genocida na Bošnjacima postojala dobro osmišljena namjera za izvršenje tih i drugih zločina.

Genocid na Bošnjacima je, u skladu sa velikosrpskom genocidnom ideologijom, politikom i praksom, a po uzoru na fašizam, vršen u kontinuitetu do kraja 1995. Namjera da se Bošnjaci istrijebe postojala je od početka i praktično je provođena u toku cijelog trajanja agresije.

Velikosrpski agresor i njegovi kolaboracionisti likvidirali su desetine hiljada nevinih civila širom Bosne i Hercegovine. Muškarci, žene i djeca su hapšeni, zatvarani, protjerivani, deportovani, izbacivani silom i prijetnjom iz njihovih kuća i stanova, odvajani jedni od drugih i odvođeni u logore i druge zatočeničke centre, gdje su mnogi ubijani,

teško prebijani, a žene, djevojke, pa i djevojčice su silovane. **Masovne grobnice i koncentracioni logori** krucijalni su pokazatelji agresije i realizacije njene osnovne namjere – biološko i duhovno istrjebljenje Bošnjaka, odnosno genocid nad tim narodom.

Nosilac velikosrpske ideologije, politike i prakse u Republici Bosni i Hercegovini je Srpska demokratska stranka, na čelu sa ratnim zločincem Radovanom Karadžićem, koju je, nažalost, prihvatio zaprepasavajuće veliki broj Srba. Rukovodstvo Srpske demokratske stranke i paradržavne tvorevine Srpske Bosne i Hercegovine je u svojim izjavama potvrđivalo formiranje jedinstvene srpske države, po svaku cijenu, pri čemu su, a posebno Radovan Karadžić, imali namjeru istrijebiti bosanske muslimane. S tim u vezi, Karadžić je, pored ostalog izjavio: **„Koristićemo ratnu mašineriju koju podržavaju Srbi da život civila učinimo nemogućim“**; zatim: **„Nestat će (Muslimani)! Sa lica zemlje će nestati taj narod..., Za dva-tri dana će Sarajevo nestati i biće pet stotina hiljada mrtvih, a za mjesec dana u Bosni i Hercegovini nestaće muslimana“**.

Za Karadžića i njegove zločince Muslimani su bili isto što i svi istinski antifašisti u Bosni i Hercegovini, bez obzira na ideološku, političku, nacionalnu ili vjersku pripadnost. Vjekovna težnja i namjera agresora je ideja i stvarnost koja se zove Bosna i Hercegovina, zavnobihovska Bosna i Hercegovina, odnosno država Bosna i Hercegovina, oličena djelom i duhom onih koji su personifikacija ilirsko-slavenskog, balkanskog, evropskog, svjetskog i bosanskog šarenila i raznolikosti – bosanski Muslimani, odnosno Bošnjaci.

Jedan od „strateških ciljeva srpskog naroda u Bosni i Hercegovini“, fašističkog i genocidnog karaktera, koje je usvojila tzv. Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 12. maja 1992, glasio je: **„podjela grada Sarajeva na srpski i muslimanski i uspostavljanje u svakom od delova efektivne državne vlasti“**.

Navedeni „strateški ciljevi“ su dva dana kasnije razmatrani na sastanku „sa predstavnicima opština“ u zoni odgovornosti 30. partizanske divizije. Predsjednik opštine Mrkonjić Grad, Milan Malidža, iznio je zaključke sa sastanka održanog u Banja Luci 12. maja, pri čemu je „strateški cilj“ o podjeli Sarajeva na dva dijela iznio u izmijenjenoj for-

mi: „**navedeno je da Sarajevo mora biti podijeljeno ili sravnjeno sa zemljom**“. Na kraju sastanka pukovnik Stanislav Galić, tada komandant 30. partizanske divizije, založio se za realizaciju „strateških ciljeva srpskog naroda“. Kada je u pitanju genocid u Sarajevu, on se na tom planu, nakon izvršenog genocida u Bosanskoj krajini, za koji nije ni odgovarao, dobro dokazao u svojstvu komandanta Sarajevsko-romanijskog korpusa od 1992. do 1994., za što je od Haškog tribunala osuđen na doživotni zatvor.

Svi planovi i pokušaji JNA/VJ i njihovih kolaboracionista o brzom zauzimanju Sarajeva i ovladavanju državnih institucija RBiH, počev od 4. aprila, 2. maja 1992, kada su na Sarajevskom aerodromu zarobili Predsjednika Izetbegovića, te sve do kraja 1995, doživljavali su vojni neuspjeh, zahvaljujući herojskoj odbrani njegovih građana. U očuvanju Sarajeva posebnu ulogu je imala **snaga duha Grada**, prije svega kao kolektiviteta, te pojedinaca koji su u obrazovanju, nauci, kulturi, umjetnosti i širem stvaralaštvu davali značajan podsticaj duhovnom otporu agresiji.

Život civilnog lica kao pojedinca, a utoliko više – život civila kao kolektiva, je najveća svetinja međunarodnog humanitarnog prava. Još od srednjeg vijeka uobičajena je praksa zaštite civilnih lica. Ženevskim konvencijama i Dodatnim protokolima, dokumentima koji danas spadaju u temeljne norme međunarodnog prava, najstrožije je zabranjeno (i krivično okarakterisano kao zločin protiv čovječnosti i međunarodnog parava) svako ratno djelovanje koje sistematski za metu ima živote, zdravlje i svakodnevnicu civila i civilnog stanovništva. O sistematici genocida, u koju se nesumnjivo uklapa i zločin na Markalama, govori i izjava ratnog zločinca, visokog oficira Vojske Jugoslavije, a komandanta kolaboracionističke, po riječima Međunarodnog suda pravde, zločinačke Vojske Republike Srpske – generala – bjegunca – Ratka Mladića: „...**Da ne mogu da spavaju da razvučemo pamet njihovu**“. Njegova izjava iz 1992.: „**Velušiće tuci, Velušiće... tamo nema srpskog žilja mnogo**“, također, dokaz je genocidne namjere da se istrijebe Bošnjaci, po Velikosrpskom projektu – ciljna grupa za istrjebljenje.

U ubijanju Sarajki i Sarajlija uživali su i dobro se zabavljali i brojni dobrovoljci i stranci plaćenici iz Rusije, Ukrajine, Rumunije, Grčke i drugih zemalja. Divljali su Ukrajinci sredinom 1992, na području Ilijaša; Rusi u Vogošći, posebno prilikom napada na Žuč, krajem 1992. i početkom 1993, zatim na Grbavici; Kozaci u napadu na Trebević, zatim u blizini Vrbanja mosta i na Stupskom brdu.

Divljao je i ruski pjesnik Limonov, te današnji predsjednik Vlade nama susjedne Srbije, nekadašnji vođa, zamislite – demokratske opozicije Srbije, Vojislav Koštunica, koji je podržao opsadu Sarajeva, prvo pozirao s kalašnjikovim u ruci, a onda na Palama 1994. izjavio: **„Ovo je primer kako treba izgledati buduća granica Srbije. Ohrabren sam moralom i odlučnošću naših boraca da ne odstupe“**

Historijska istina i vrijednosti sjećanja na masakr na Markalama i fašističko divljanje

po tekovinama ljudskog društva, civilizacije, po nezavisnosti i suverenosti Republike Bosne i Hercegovine, po nacionalnom, vjerskom, kulturnom i društvenom suživotu njenih građana i što je najvažnije po njihovom biološkom opstanku i preživljavanju lekcije su iz naše prošlosti na kojima danas, sjećajući se žrtava opsade Sarajeva, moramo graditi zajedničku budućnost. Nažalost, svjedoci smo svakodnevnih napada na historiju naše zemlje, poricanja genocida, falsifikata i kvazi istraživanja, nagrađivanja zločinaca, izjednačavanja agresora i žrtve, minimiziranja zločina genocida, izjednačavanja žrtava genocida i žrtve ratnih zločina, drskog i upornog otkrivanja „srpske Srebrenice“ u Sarajevu. Svjedoci smo da nam se govori da je, u ime budućnosti, pametnije šutiti o istini i nijemo prihvatiti aparthejd u Bosni i Hercegovini, ali mi nismo, niti smijemo biti takvi – mi smo antifašisti, kosmopolite, u najtežim uslovima agresije, genocida i barbarske opsade mi smo branili najviše civilizacijske principe i univerzalne moralne konstante, na to nas obavezuje dug prema žrtvama masakra na Markalama. To dugujemo ubijenoj djeci Sarajeva, i njihovim roditeljima. To dugujemo ubijenim Sarajkama i Sarajlijama koji su likvidirani i ranjani samo zato jer su ovaj grad i ovu državu smatrali svojom jedinom domovinom. To dugujemo svim žrtvama u Bosni i Hercegovini, bez obzira na njihovo porijeklo, ime, ideologiju, politiku, vjeru. Također,

to dugujemo i antifašizmu koji je višestoljetna tekovina našeg podneblja, a koji je ugrađen u temelje Bosne i Hercegovine i savremene Evrope. Na kraju krajeva, to dugujemo i milionima žrtava holokausta i genocida kojim je krvlju ispisana historija XX stoljeća, jer, kako to reče, nobelovac – južnoafrički nadbiskup Desmond Tutu, „**prvo nam dajte da ispričamo istinu i svojoj i vašoj djeci, a onda nam dajte da je kao čovječanstvo nikada ne zaboravimo**“. Najljepše hvala. **Prof. dr. Smail Čekić**

Pa kao što reče uvaženi prof. Čekić, a to su i mnogi drugi isticali, u odbrani Sarajeva je posebno značajnu ulogu imao čuveni sarajevski duh, odnosno snaga duha njegovih stanovnika. Kako drugačije, nego snagom toga duha, bosanskim inatom, prkosom, i hrabrošću, koja je često graničila i sa nepromišljenošću, objasniti upornost njegovih građana da iz svih, pa i iz najudaljenijih dijelova grada, svakodnevno, najčešće bez ikakvog prevoza, i pored granata i snajpera, redovno dolaze na posao, i ponovo se vraćaju, istim ili često sasvim drugim ulicama. Najčešće su bili gladni, umorni, žedni, zimi promrzli, permanentno u opasnosti da izgube život ili budu ranjeni, i bez mogućnosti da komuniciraju sa članovima porodice, koji su u to vrijeme negdje u gradu, na nekom drugom poslu ili obavezi. Pored radnih obaveza, trebalo je brinuti kako da se nabavi nešto hrane, vode, bilo kakvog ogrjeva, i svega ostalog neophodnog samo za puko preživljavanje.

U jesen 1995., noseći vreću s drvima na četvrti sprat, doživio sam hernijaciju intervertebralnog diskusa, koja me je nakon oko četiri sedmice uzaludnog opiranja, konačno *oborila u postelju*. Nakon skoro dva mjeseca ležanja i bezuspješne konzervativne terapije, uz permanentne danonoćne žestoke bolove i pri najmanjem pokretu, skoro sasvim mi je atrofirala leđna, paravertebralna muskulatura i muskulatura donjih ekstremiteta, osobito potkoljenica (do toaleta sam stizao samo *četveronoške*, a kupanje uz neophodnu pomoć supruge je bilo u vidu pranja dio po dio tijela, na ležaju). Ljubaznošću kolega Nakaša, a posebno rahmetli prim.dr.Abdulaha, is stana su me na nosilima i sanitetskim vozilom Državne bolnice prebacili u tu bolnicu radi CT dijagnostike i liječenja (naš CT aparat u KCUS je bio u kvaru). Potvrđen mi je veoma voluminozan prolaps diska i indiciran operativni zahvat. Na pretrage su me u invalidskim kolicima vozile odjeljske sestre s

Ortopedije. Sjećam se izraza lica jedne gospođe (vjerovatno moje pacijentice), koja je, kada me je prepoznala i vidjela da sam u kolicima, jako iznenađena, zabrinuto upitala: „Profesore, pa nije valjda da ste i Vi...“, na šta sam odgovorio da na sreću nije u pitanju geler – i njenog radosnog osmjeha, nakon toga, što me se veoma ugodno dojmilo. Iako sam, istina nerado, jer sam se plašio eventualnih problema zbog postoperativnog ožiljka, konačno pristao na operativni zahvat, na moju radost neurohirurg se baš na dan zakazane operacije i sam razbolio (radilo se srećom samo o težoj prehladi). U narednom periodu su primijenjene sve vrste raspoložive fizikalne terapije (izuzev hidroterapije) dosta pomogle, pa sam se postepeno počeo *po malo* kretati uz pomoć štaka. Zahvaljujući ljubaznosti i velikom zalaganju prim. dr. Izeta Čustovića, načelnika „Ratne bolnice Igman - Fojnica“, njegove supruge Advije i prim. dr. Majde Katane, *moje* fizijatrice, omogućena mi je ukupna fizioterapija, uključujući i bazen, koji su tek osposobili i u kome sam bio prvi pacijent. Relativno brzo sam *odbacio štaku*, i u Fojnici, kako volim reći *ponovo prohodao na svojim nogama*.

Sarajlije su tokom opsade ispoljile i izvanredne sposobnosti improvizacije, dovitljivosti, domišljatosti, spretnosti (na poslu, u stanu itd.).

Tradicija zanatstva, koja se u Sarajevu prenosila kroz generacije, rezultirala je neočekivano uspješnim, originalnim rješenjima u tzv. namjenskoj industriji, izradi raznog oružja, oruđa, aparata i druge opreme, a među njima i najrazličitijih formi i veličina pećica za loženje (koje smo pravili od konzervi i sličnih materijala) da bi se mogao skuhati čaj, ugrijati voda, pa i ispeći hljeb ili zgotoviti i neko jelo, naravno pod

uslovom da se dođe do bilo kakve vrste ogrjeva (grančica, pokoje grane iz parka, obuće, knjiga itd.).

Posebno mjesto svakako pripada izvanrednoj ideji i uspješnoj realizaciji čuvenog tunela ispod aerodromske piste i njegovom, može se sigurno reći, sudbonosnom značaju za opstanak našeg grada.

U istom smislu su i nastojanja da se obavezno ode na izložbu, promociju knjige, koncert ozbiljne, zabavne ili narodne muzike, na večer poezije, pozorišnu predstavu (SARTR - Sarajevski ratni teatar), i posebno na bilo koju stručnu manifestaciju (u KCUS, na Medicinskom ili Sto-

matološkom fakultetu, u Ministarstvu zdravstva, na Akademiji nauka i umjetnosti BiH itd.). Prijatno smo bili iznenađeni brojem učesnika na Simpoziju o bronhogenom karcinomu, koji smo organizovali u KCUS 1994. (izvanredna posjećenost i želja mnogih da aktivno učestvuju sa radom, koje smo potom uspjeli objaviti u Suplementu Medicinskog Arhiva).

I u najtežim danima i okolnostima, ljude ne napušta optimizam, želja da se našale, da se nasmiju. Pričaju se i vrlo duhoviti, aktuelni vicevi, vezani za sve što nam se svakodnevno dešava (o gladovanju – bez problema sa gojaznošću, o nedostatku plina i – asocijacijama na plinske komore, o stradanjima prilikom nestručnog rukovanja s plinskim instalacijama itd.).

Kada je spaljena Glavna pošta na Obali, sjetih se grafita koji je dugo stajao na njenoj fasadi i, ako je moguće tako reći, uveseljavao rijetke građane koji su morali, ali i imali hrabrosti da prođu pored nje, a glasio je: „Ovo je Srbija“, a ispod je neki Sarajlija dodao: „Ovo je Pošta, budalo“!

Osim naših iskrenih prijatelja, koji su od ranije poznavali istoriju, kulturu i prirodne ljepote naše zemlje, u Sarajevo su, nažalost, iz različitih razloga, dolazili i mnogi drugi s brojnim predrasudama i uvjerenjima da je ovo Balkan, da se ovdje plemena vijekovima međusobno sukobljavaju, istrjebljuju.....Takvima je, pogotovo na samom početku opsade, bilo sasvim neshvatljivo kako, i pored svih nestašica, uspevamo npr. održavati ličnu higijenu (žene su našminkane, muškarci obrijani, svi čiste, uredne kose, namirisani). Za njih smo iznenađujuće ljubazni, pristojni, srdačni, profesionalni, stručni, dobro informisani itd.

Svijet je bio ne malo iznenađen i tzv. Čudom bosanskog otpora.

Osim sjajnih, dobro naoružanih i uvježbanih MUP-ovih, odnosno Vikićevih i Ademovićevih, specijalaca, u Sarajevu se startalo uglavnom s nešto pištolja, lovačkog oružja i raznih pušaka (a išlo se i na tenkove JNA), s momcima i djevojkama u farmerkama i *adidaskama*, bez ikakvog iskustva, ali s ogromnom željom da se odupre četnicima i ne dozvoli da zauzmu voljeni grad.

Titova izvanredna koncepcija Teritorijalne odbrane (dobro naoružan i obučen narod) – propala je nakon što je po naredbi iz Beograda, to silno naoružanje otela JNA, tako da je *narod* (nesrbi) u trenu razoružan.

Dok je SDS Srbe mjesecima prije agresije potajno naoružavao (oružje se dijelilo i noću po stanovima širom Bosne i Hercegovine), dotle je veliki broj Bošnjaka i dalje spokojno živio u nadi da, i pored stravičnih zločina koje su Srbi izvršili u susjednoj Hrvatskoj, kod nas to ne može da se desi, jer bi ovdje, kako se govorilo, „bilo krvi do koljena“. Šta više, kada bi nekom Bošnjaku ponudili oružje, on je zaprijetio da će, kao lojalan građanin Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, prijaviti SUP-u tog *provokatora*, što su neki i činili. Međutim, mnogi članovi i simpatizeri SDA su, na svu sreću, sami kupovali oružje, pogotovo po selima.

Iako smo bili pod embargom na nabavku oružja, Armija Republike Bosne i Hercegovine je stvorena u nevjerovatno kratkom vremenu, praktično za samo nekoliko mjeseci. U najsavremenijim armijama za formiranje jednog korpusa sa cca 80.000 ljudi, u miru i uz sve neophodne pretpostavke, potrebno je navodno vrijeme od jedne do dvije godine. Dakle, nas napadnute, ne samo što se nije uzelo u zaštitu, nego nam je uskraćeno i pravo da se branimo. U Sarajevu se komentarisalo da su nas „natjerali u ring vezanih ruku“. Obrazloženje za uvođenje tog embarga je, po meni, vrhunac cinizma – „Ako bi se dozvolila nabavka, bilo bi više žrtava“?! Vjerujem da nije teško pretpostaviti na koje se žrtve mislilo. Međutim „Unproforci“ su u Sarajevu, kao što je poznato, samo uredno registrovali broj ispaljenih granata s okolnih brda i broj ubijenih i ranjenih civila u gardu.

U vezi navedenog, upravo se sjetih jednog u nizu tragičnih primjera dokle je išla ta njihova *neutralnost*. „Unproforci“ iz Francuske su, kao što se sjećamo, mirno otvorili vrata svoga transportera i dozvolili četnicima da ubiju predsjednika Vlade RBiH, Hakiju Turajlića, koji je „pod njihovom zaštitom“ trebao stići na Sarajevski aerodrom, itd., itd.

U međuvremenu su stvoreni brojni vodovi, čete, brigade, koje su učestvovala u borbama, ali bez jedinstvene komande i stoga, nažalost, sa puno gubitaka u ljudstvu.

Stoga se moralo prići okrupnjavanju tih formacija u jedinstvene oružane snage. 18. avgusta 1992. Predsjedništvo RBiH je izdalo naređenje da se formira pet korpusa. Već 1. septembra prvi je formiran Prvi korpus.

Prema **generalu Karaveliću**:

„Prvi korpus je imao sasvim dovoljno i oficirskog i boračkog kadra, ali nije bilo oružja. Nažalost, oko 7.000 boraca je izginulo, a desetine hiljada su lakše ili teže ranjeni, i to osobito na samom početku (70% u prvoj godini).

Protiv sebe smo imali Sarajevsko-romanijski korpus, sa 25.000 ljudi, koji se po potrebi i pojačavao. Dakle, 25.000 ljudi je držalo ovaj grad u potpunom okruženju. Oni su ga teroricali 4 godine, a imali su 25.000 puta više naoružanja. Imali su šta su htjeli i koliko su htjeli.

Artiljerija je bila raspoređena na sve četiri strane; sa svakog položaja su mogli koncentrisati artiljeriju iznad 120 mm. Mogli su dobaciti gdje god mi krenemo u proboj, a osim toga, na svakom mjestu naiđemo na mine, pa veliki broj ljudi izgine ili postaju invalidi. Stoga je trebalo pažljivo procijeniti, da se ne gine bez velikih izgleda na uspjeh.

Imali smo samo tri tenka, od kojih su samo dva bila operativna cijelo vrijeme. Iako smo prokopali tunel, kroz njega nismo mogli uvesti tenk, pa ni haubicu.

Tokom opsade, najteže mi je bilo u ljeto 1993. kada je „palo“ Trnovo, pa Rogoj, i kada se agresor primakao na svega 1 km. Da su tada oformili drugi prsten, Sarajevo bi moralo nestati! Ipak, uz pomoć iz unutrašnjosti, a dijelom i političkim potezima Izetbegovića u Ženevi, uspjeli smo očuvati Sarajevo“, izjavio je **general Karavelić**.

Osim navedenog, bilo je još puno značajnih događaja, od kojih su mnogi bili možda i presudni za očuvanje grada, kao što je pokušaj prodora nekoliko desetina tenkova JNA iz Lukavice preko mosta Skenderije, 2. maja 1992., s ciljem zauzimanja zgrade Predsjedništva RBiH; zatim čuvena Pofalička bitka, kojom je agresor planirao presijeći grad linijom Kasarna „Maršal Tito“ most „Bratstvo - jedinstvo“, ali su ih naši braniooci na svu sreću uspjeli preduhitriti, iznenaditi, krenuvši u žestok napad sat-dva prije njihovog planiranog termina napada;

zatim teške borbe za Žuč, za Otes, posebno herojski otpor građana Dobrinje, Hrasna, Starog Grada itd., itd.

Ovakvih i sličnih, ali i mnogih drugih raznih događaja bilo je puno, međutim, treba se konačno zaustaviti.

Ova sjećanja sam iznio zaista spontano, kako su navirala, nadovezivala se jedno na drugo, ali iskreno, upravo kako sam te događaje doživljavao, bez ikakvih izmjena. **Također, smatram da bi svi, koji su preživjeli opsadu Sarajeva, trebali napisati svoja sjećanja, s ciljem da se zabilježi i ne zaboravi što više onog što se dešavalo u tom vremenu.**

Evo, upravo se sjetih i kako sam, negdje u proljeće ili početkom ljeta 1992., u sumrak, gledao kroz prozor iz stana na Breki, kako munje uz pravi prolom povremeno osvjetljavaju šumu na padinama Trebevića iznad Bistrika. Razmišljao sam o brojnim mladićima, sredovječnim, pa i starijim ljudima i djevojkama, koji slabo obučeni i odjeveni, češće gladni nego siti, veoma slabo naoružani, sada leže mokri na „goloj“ zemlji. Pomislih, da bi možda i sam trebao, koliko sutra, da im se priključim, da i ja branim svoje, naše Sarajevo. O tome sam sutra razgovarao s kolegama na poslu. Zaključili smo da smo ovdje, ipak, neuporedivo potrebni i korisniji (mada su mnogi mlađi specijalisti radiolozi, radiološki tehničari i sestre ubrzo bili angažovani u Sanitet Oružanih snaga), te da ćemo znatno više doprinijeti, ako što bolje organizujemo svakodnevni rad i posebno edukaciju mladih. Ponosan sam što sam bio mentor brojnim vrlo kvalitetnim specijalistima, kao i nekolicini subspecijalista Dijagnostičke radiologije, itd.; zatim da vodimo nastavu za studente i druge stručne aktivnosti i manifestacije, jer je znanje najvrijednije od svega, kao što su dobra edukacija i dobra osposobljenost, najveće blago.

Maštao sam neprestano, pogotovo u dugim zimskim i jesenjim poslijepodnevim i večerima, sjedeći ili ležeći u hladnoj sobi, u mraku, čekajući da na tranzistoru, kad bismo nekako došli do baterija, poslušamo vijesti, snimak televizijskog dnevnika ili na RFI-u komentar Stojana Cerovića i drugih izvanrednih novinara. Očekivali smo da nam daju barem iskru nade da nas ta tzv. međunarodna zajednica, ma šta ona značila, neće baš do kraja ostaviti na cjedilu. Riječ je ponajprije

o Velikoj Britaniji, za koju smo znali i od ranije da je sklonija agresoru nego žrtvi. U prilog ovoj tvrdnji, kako vrijeme odmiče, ima sve više nesumnjivih dokaza i svjedočenja. Dalje, SAD, su dugo oklijevale, da bi na kraju ipak pomogle. Nažalost, za mnoge prekasno. A, Dejtonski sporazum, osim što je nakon preduge, tragične četiri godine zaustavio daljnje ubijanje ljudi i razaranja, sada je to potpuno izvjesno, nije riješio temeljne probleme Bosne i Hercegovine. Zašto su prisilili bh političare da prihvate i ozvaniče rezultate genocida i brojnih zločina. Zašto je međunarodna zajednica priznala atribut Republika i time praktično status države jednoj genocidnoj tvorevini, tzv. Republici Srpskoj, oduzevši istovremeno taj atribut suverenoj, nezavisnoj i međunarodno priznatoj Republici Bosni i Hercegovini?! Sem toga, međunarodni činioci nisu nastojali ni da se takvo, kakvo je, nakaradno „uređenje“, sprovede barem u onom dijelu koji je mogao donekle popraviti tragične posljedice. Dakle, povratak sviju na svoje, izbori prema popisu iz 1991. Srpski neofašisti su nagrađeni što su genocidom i *etničkim čišćenjem* (stravičnog li naziva?) iz temelja promijenili, bolje reći pokvarili, sve vjekovne karakteristike, jedinstvene vrijednosti istinskog suživota među ljudima i narodima u Bosni i Hercegovini!

Zašto „arhitekta“ tog i takvog Dejtonskog sporazuma, Ričard Holbruk, poslije toliko naših patnji i frustracija, uporno i čvrsto *drži riječ* koju je dao u sporazumu sa zločincem Karadžićem, da on, Mladić i drugih nekoliko vodećih zločinaca, neće nikada biti uhapšeni i izručeni Hagu. Po svoj prilici razlog leži u tome, što bi ti zločinci sigurno *objelodanili* čitav plan i dogovor o agresiji Jugoslavije, odnosno Srbije i Crne Gore, kao i Hrvatske, na Bosnu i Hercegovinu, zauzimanju njene čitave teritorije ili barem podjeli njene teritorije s Hrvatskom.

Mene je obuzimao duboki stid, kada nam je ona tragikomična spodoba, koja se javno hvalila tatom četnikom, bila predsjednik države. Konačno, zašto uz neprekidno odobravanje, pa i simpatije, većina tih brojnih *međunarodnih predstavnika*, podržava onu „seljačinu“, „švercera cigaretama“, „Mileta ronhil“-a, „kriminalca iz Laktaša“, kako ga mnogi javno nazivaju, mada on sirovo, primitivno, pa i divljački, sve drskije, vrijeđa sve od reda, ne štedeći ni visoke međunarodne činovnike? Zašto su dozvolili da on ima praktično najveći uticaj na

stanje i daljnju sudbinu, ove naše, mada mi je to teško priznati, ipak jadne države?

Maštao sam i molio Boga da preživim i doživim konačno oslobođenje i uređenje suverene, nezavisne i međunarodno priznate naše Republike Bosne i Hercegovine. A šta smo dobili?

Politika koju provodi *međunarodna zajednica*, sve je prije nego volja da se ovdje uspostavi normalna, funkcionalna, pravna, demokratska evropska država. Oni sada cinično „glume“ neutralnost, ponavljajući uporno da će prihvatiti sve što se naši političari dogovore, a istovremeno dobro znaju da se oni ne mogu ni oko čega dogovoriti. Međutim, ta *međunarodna zajednica* nije bila baš tako neutralna ni na samom početku agresije, osobito u slučaju opsade Sarajeva. Tačnije, očito je stala na stranu agresora, zabranivši žrtvi da se naoruža i da se brani. Na našu veliku žalost i razočarenje, ona i dalje dosljedno štiti počinitelje užasnih masovnih zločina i genocida, a posebno u Srebrenici, sprječavajući njihovo zasluženno kažnjavanje. U ovom smislu, navešću samo najnoviji primjer, naslov u Oslobođenju od 16.04.2008.: „Šta se dešavalo na sastanku 13. maja 1998. u Sarajevu. **Holbruk tražio da Izetbegović povuče tužbu protiv SRJ.** Znamo i kako je sramno završila navedena tužba (glavna sutkinja je naravno bila, što nije bilo teško predvidjeti, iz Velike Britanije!), kao i svi drugi pokušaji da se barem donekle umanjí naša kompletna tragedija, nesagledive štete, posljedice tog stravičnog, jedinstvenog zločina, koji je planiran, organizovan i sproveden, ali koji se i dalje, samo drugim sredstvima i metodama, na svu našu žalost i razočarenje, nastavlja.

Sigurno je da se nikada neće sagledati razmjere ove nesreće, te sve vrste i svi aspekti šteta koje su nam nanesene i koje nam se, na ovaj ili onaj način, na žalost i sramotu, i dalje nanose. Koliko su agresori ljudi, žena, djece, ubili, koliko ranili, koliko stvorili invalida, mučenika, hroničnih bolesnika, koliko su silovali, koliko istjerali iz njihovih stanova, kuća, sa njihovih pradjedovskih imanja, zatvarali i do smrti mučili u logorima? Koliko su stanova, kuća, zgrada, privrednih, industrijskih, zdravstvenih, obrazovnih, sportskih, turističkih, vjerskih, istorijskih, i svih drugih objekata, razorili, opljačkali, prisvojili? Koliko su čitavih sela zatrli, koliko djece ostavili bez jednog ili oba roditelja, bez bra-

će, sestara, rođaka, prijatelja, komšija? Koliko su oduzeli, nepovratno uništili djetinjstava, oduzeli zavičaja, domovine, koliko ljudi unesrećili na sve moguće načine, napravili ih siromasima, beskućnicima, neza-poslenim, pa i prosjacima?...A koliko ih je i kako sramno malo, a za njihove žrtve krajnje ponižavajuće kažnjeno!? Koliko takvih monsturma, uz puno znanje *međunarodne zajednice*, nesmetano živi i radi u *manjem entitetu* i svakodnevno ih sreću njihove žrtve, bivši logoraši, stradalnici, silovani, i ostali - u Srebrenici, Foči, Višegradu, Prijedoru, Doboju, Bijeljini, itd.?

A ostavili su nam neimaštinu i duševnu destrukciju, raznovrsne psihičke poremećaje i tegobe, frustracije, bezvlašće, otimačine, prostituciju, trgovinu ljudima, narkomaniju, ubistva, ucjene, dječju delinkvenciju; zatim aroganciju, bahatost, neodgovornost i bezosjećajnost mnogih *novopečenih*, nepojamno bronjih i potpuno nepotrebnih, odnosno po državu i nas građane štetnih, političara, stranaka i birokrata, uz stalno, nezaustavljivo zaostajanje, nazadovanje države, u brojnim, ako ne i u svim aspektima.

Međutim, kao „realni“ optimista, vjerujem i usuđujem se nadati, da će sve ovo, ipak, biti prevaziđeno i da će naša jedina domovina, Bosna, kao i uvijek kroz svoju dugu i tešku, ali časnu istoriju, na kraju pobijediti, i ponovo postati ono što je uvijek i bila - izuzetno lijepa, prosperitetna i poželjna zemlja za sve vrijedne, dobronamjerne, tolerantne, normalne i civilizovane ljude, za sve građane.

REFERENCE

1. OSLOBOĐENJE, 20.03.2008. Slika Broj 1.
2. Žujo V., Dalagija F., „105 GODINA RADIOLOGIJE U SARAJEVU“. Udruženje radiologa u Bosni i Hercegovini. Sarajevo, 2005. Slika broj 2.
3. OSLOBOĐENJE, 20.03.2008. Slika broj 3.
4. Žujo V., Dalagija F., „105 GODINA RADIOLOGIJE U SARAJEVU“. Udruženje radiologa u Bosni i Hercegovini. Sarajevo, 2005. Slika broj 4.

5. Dozić N., Durić O. „IZNAD NIŠTAVILA“. Hirurgija u ratu u Bosni i Hercegovini. Žena 21. Sarajevo, 2000.
6. Žujo V., Dalagija F. „105 GODINA RADIOLOGIJE U SARAJEVU“. Udruženje RADIOLOGA U Bosni i Hercegovini. Sarajevo, 2005. Slika broj 5., Slika broj 6., Slika broj 7.
7. Žujo V., Dalagija F. „105 GODINA RADIOLOGIJE U SARAJEVU“. Udruženje radiologa u Bosni i Hercegovini. Sarajevo, 2005. Slika broj 8., Slika broj 9.
8. Žujo V., Dalagija F. „105 GODINA RADIOLOGIJE U SARAJEVU“. Udruženje radiologa u Bosni i Hercegovini. Sarajevo, 2005. Slika broj 10., Slika broj 11., Slika broj 12., Slika broj 13.
9. OSLOBOĐENJE, 21.03.2008. Slika broj 14.
10. Bisić M., Kreho S. „OBUKA ZA GENOCID – suđenje Borislavu Heraku“. Khalid Al – Ageely. Sarajevo, 1995. Slika broj 15.
11. Bisić M., Kreho S. „OBUKA ZA GENOCID – suđenje Borislavu Heraku“. Khalid Al – Ageely. Sarajevo, 1995. Slika broj 16.
12. OSLOBOĐENJE, 24.03.2008. Slika broj 17.
13. Čekić S. „SJEĆANJE NA ŽRTVE OPSADE SARAJEVA“. Narodno pozorište Sarajevo, 05.02.2008. Povodom Sjećanja na žrtve masakra na pijaci Markale, 5.februara 1994.
14. Karavelić V. „INTERVJU DANA S ADILOM KULENOVIĆEM“. NTV Studio 99. Sarajevo, 04.april 2008. Povodom dodjele 6.aprilske nagrade Grada Sarajeva Prvom korpusu Armije RBiH.

TERORIZAM, ŠTA JE TO?

Terorizam se može označiti kao patološka pojava u međunarodnim odnosima. On je simptom nekih dubljih nepovoljnih stanja u društvima i u vezama između njih, ali istovremeno prijeti da te odnose dalje poremeti i da, konačno, ugrozi i neke opšte životne vrijednosti. Historija potvrđuje da je „politika“ često bila u tijesnoj vezi sa nasiljem. Ono se ili ispoljava otvoreno u borbi za vlast, odnosno za mogućnost da se odlučuje o bitnim pitanjima za zajednicu (državu), ili postoji latentno, kao prijetnja vlasti svakome ko bi pokušao da je svrgne ili da se suprostavi njenim naređenjima.

Riječ „teror“ je latinskog porijekla (*terror, terroris* – jak strah), a u politički rječnik ušla je preko francuskog jezika, u kome u vanpsihološkom značenju postoji od 1794. godine da bi označila štetne mjere koje su radi odbrane „revolucije“ uveli i primjenjivali „jakobnici“ kao i kasnije metode istih osobina. Robespjer (Robespierre), Sen-Žist (Saint-Just), Barer (Barrère) i njihovi istomišljenici smatrali su da se dostignuća „revolucije“ ne mogu održati ako se svim njenim protivnicima ne utjera strah u kosti nemilosrdnim proganjanjima onih koji su pokušali da se usprotive. Kako je govorio Robespjer 5. februara 1794. godine, „ako je uporište narodne vlade u miru vrlina, uporište narodne vlade u revoluciji su istovremeno vrlina i teror.“ Pravne osnove za vrhunac terora uspostavljene su Zakonom od 10.06.1794. godine, kojim su jakobinskoj vlasti data široka ovlaštenja za lišavanje slobode, a postupak „Revolucionarnog suda“ lišen branilaca, svjedoka i priziva. Jedina kazna koja se propisivala bila je smrtna kazna. Za prvih pedeset dana svoga djelovanja ovakav sud izrekao je 1.380 smrtnih presuda, a računalo se da je u periodu terora, koji nije trajao ni dvije godine, ubijeno 40.000 ljudi, dok je oko 300.000 bilo lišeno slobode (Francuska je tada imala oko 27 miliona stanovnika).

Mnogo prije francuske revolucije, terminologiju nekih jezika obogatila je jedna organizovana grupa, koja je terorizam primjenjivala kao svoje glavno oruđe. Riječ je o maloj političko-vjerskoj sekti tkz. **hašišina**, potekloj od Ismaelićana i nastaloj u XI stoljeću. Njihov osnivač i prvi vođa Hasan ibn Sabah (tkz. „starac s planine“) uočio je dvije stvari, bitne za svaku terorističku taktiku. Malobrojni **hašišini** nisu se mogli nadati nikakvom uspjehu u otvorenoj borbi protiv arapskih vladara, a naročito ne protiv nastupajućih Seldžuka. Teroristička taktika traži strahovitu disciplinu i samožrtvovanje, koji moraju biti inspirisani nekim višim transcendentalnim (iracionalnim) razlozima i posebnim psihičkim stanjima. Ubojstvo je bilo sveti čin, put u nebo i vječno spasenje; uništen protivnik predstavljao je pokvareni, bezbožni poredak. Ubilačkoj euforiji doprinosilo je i uživanje hašiša¹ po kome se i stvorila arapska riječ *hašišin*, koja je preko krstaša doprla u francuski i engleski jezik, gdje *assassin* i danas označava političkog ubojicu, a *assassiant*, odnosno *assassination* političko ubojstvo.

U srednjem vijeku katolička crkva je sprovodila teror kroz inkviziciju, a kasnije se teror razvio u frakcijaškim sukobima unutar same Crkve. Jezuiti, kao Juan de Mariana i Francisko Suares (Suarez) promatraju ubojstvo protestantskog vladara kao uklanjanje jeretika, a protestantski pisci Džordž Noks (Knox) i Džon Bjukenan (Buchanan) reaguju na pokolje, koji poput Bartolomejske noći 1572. godine proističu iz sukoba vjerskih vladara i velikih dijelova stanovništva.

Toma Akvinski, veliki katolički teolog i teoretičar, pravi razliku između formalnog uzurpatora (*tyrannus ex defectu tituli*) i formalno legitimnog hrđavog vladara, koji svoja ovlašćenja prekoračuje i zloupotrebljava protiv općeg dobra (*tirannus ex parte exercitii*). Prvoga može da ubije svaki čovjek, dok o drugome odluku mora da donese javna vlast.

Terorizam je star koliko i čovječanstvo. To potvrđuju sve monoteističke Knjige objava. Prvo ubojstvo po Kur'anu (i Starom zavjetu) desilo se da kada je brat Kabil ubio brata Abila. Terorizam je bio poznat i primjenjivan u drevnim civilizacijama; kineskoj, japanskoj, staroegipatskoj, grčkoj, rimskoj, vizantijskoj, osmanlijskoj (jedan turski sultan

1 Postoje sumnje u to da su *hašišini* uzimali drogu: smatra se da su ih drugi tako nazivali zato što su im izgledali zanjieti, kao da su opijeni.

pobio je svu mlađu braću kako mu ne bi ugrožavali prijesto), zatim u Carskoj Rusiji (tajna organizacija „Narodna volja“), da bi u modernom dobu doživio svojevrstnu ekstazu kroz fašizam i kasnije represije komunističkih režima (Gulazi i Sibir u SSSR-u, Goli otok u SFRJ, Kina, Kambodža, itd.). Računa se da je za vrijeme Staljina ubijeno isto, ili više, Rusa nego ih je poginulo u II svjetskom ratu (oko 26.000.000). Za Goli otok i represije jugoslovenskih komunističkih „narodnih“ vlasti taj broj se samo nagađa, ali je zasigurno značajan. Kontinuitet srbočetničkog terora je nastavljen u Bosni i Hercegovini u periodu 1992. do 1995. godine (masovna smaknuća, uzimanje talaca – plavih šljemova, osnivanje koncentracionih logora smrti, genocid u Srebrenici, Prijedoru i drugim gradovima pod kontrolom „Karadžićevih Srba“, pa i na Kosovu. Također, istom metodologijom i sa istim ciljevima „Bobanovi crnokošuljaši“ su sprovodili teror u nekim dijelovima Bosne i Hercegovine za vrijeme hrvatsko-bošnjačkog sukoba).

Terorizam se kroz historiju usko veže za nasilje i politiku, teror vlasti, teror protiv vlasti, terorizam kao obred, tiranoubojstva, terorizam kao „etički čin“ – Narodna volja u Carskoj Rusiji, terorizam kao anarhizam i nihilizam, državni terorizam (Izrael), terorizam i „gradska gerila“ u Latinskoj Americi, anarhoterrorizam, terorizam savremenih nacionalističkih, političkih i vjerskih pokreta, i na kraju obavještajni „terorizam“ (KGB ili raniji nazivi NKVD – sadašnji naziv FSB, MOSAD, CIA, UDBA (kasniji naziv SDB), KOS (Kontraobavještajna služba bivše JNA), STASI - Istočno-njemačka tajna služba, u Rumuniji – SECURITATE i SIGURIMI u Albaniji, SAVAK u Iranu za vrijeme šaha Reze Pahlavija, MI6 i mnoge druge obavještajne službe, za koje se vjeruje, da su izvršile brojne likvidacije izvan domicilne teritorije. U Evropi je 60-tih i 70-tih godina bio na sceni terorizam kroz djelovanje različitih ljevičarskih internacionalnih grupa od: Baader-Meinhof (osnivači novinari Andreas Baader i Ulrike Meinhof) – RAF – Frakcija Crvene armije, koja je svoje terorističke akcije usmjerila protiv njemačke policije i NATO-a, zatim „Crvene brigade“ u Italiji – otmica i ubojstvo Alda Mora 1978. godine, pa do „Crvene armije“ u Japanu i na kraju tajanstvenog Karlosa (Carlos Shagal trenutno u zatvoru u Francuskoj – uhapšen u Sudanu 1994. godine i izručen Francuskoj).

Na američkoj aktualnoj „crnoj listi“ nalaze se, po njihovom mišljenju, brojne terorističke organizacije iz islamskog svijeta: Al Qaida, koja to stvarno jeste, ali i pokreti za oslobođenje, kao što su Hammas, Hiz-bullah, Talibani, (MORO) Pokret na Filipinima, pa i Pokret za oslobođenje Čečenije, odnedavno, itd.

Suštinsko pitanje, reklo bi se, pitanje svih pitanja, jeste, gdje je granica, kako se diferencira oslobodilački pokret i legitimna borba za oslobođenje od terorizma?! Na to pitanje je teško odgovoriti, ali se s lahkocom medijski upotrebljava i identificira neki nasilni akt sa islamističkim pokretom, islamskim fundamentalizmom, islamistima, radikalnim islamom, selefijskim pokretom, „wehabijskim“ pokretom i sl.

Na drugoj strani, u određenju takvog ili sličnog nasilnog akta (terorizma) još nije zaživio termin „kršćanski terorizam“, iako ima na pretek elemenata, kao što je vjerski sukob u Irskoj, zatim Baskiji, Libanu (za vrijeme građanskog rata), Korzici itd. Kur'an jasno i decidno zabranjuje ugnjetavanje, ubojstva i terorizam. Štaviše, Kur'an je svaki oblik nasilja i terora u poglavlju Al-Maida izričito zabranio poznatom rečenicom/ajetom: *„Zbog toga smo Mi propisali sinovima Israilovim: ako neko ubije nekoga koji nije ubio nikoga, ili onoga koji na Zemlji nered ne čini – kao da je sve ljude poubijao; a ako neko bude uzrok da se nečiji život sačuva – kao da je svim ljudima život sačuvaao. Naši poslanici su im jasne dokaze donosili, ali su mnogi od njih, i poslije toga, na Zemlji sve granice prelazili“* Ima, nažalost, ljudi koji to zaboravljaju, i koji, kako oni to tvrde, čine to u ime islama.

U ranijem periodu mnogo je bilo govora o aktivnostima Palestina, tako da su neke njihove otuđene frakcije - Abu Nidal (službeno objavljeno da je izvršio samoubojstvo u Bagdadu 2002. godine, ali se smatra da je nakon što se razišao sa Abu Amarom - Jaser Arafat likvidiran od strane pristalica Arafata, uz prećutnu saglasnost Sadama Husaina), zatim Abu Davud – „mozak“ operacije otmice izraelskih takmičara na Olimpijskim igrama u Minhenu 1972. godine, kojeg MOSAD nikad nije otkrio i za kojeg se vjeruje da i danas živi negdje u Jemenu ili Egiptu - kvalificirane kao revolucionarna krila Fataha, čija se borba proglašavala legitimnom borbom za oslobođenje Palestine od cionističke okupacije.

Aktivnosti tih otuđenih frakcija, kao što su akcije „Crnog septembra“, su uglavnom bile otmice aviona i talaca, što je u suprotnosti sa međunarodnim pravom i običajima ratovanja.

Dakako, tragični događaji u SAD-u od 11. septembra 2000. godine spadaju u najekstremniji oblik terorizma, a njihovi počinioci su uistinu teroristi. Međutim, oblik terorizma je i namjerno friziranje i krivotvorenje obavještajnih podataka o postojanju oružja za masovno uništenje (biološko-kemijsko) u Iraku, nesrazmjerna upotreba sile od strane Izraela prilikom nedavnog razaranja Gaze², zatim „osvetničko“ bombardovanje civila u Afganistanu. Moglo bi se do u nadogled nabrajati šta je sve terorizam, ali vrijedno je spomenuti da je modernom obliku terorizma temelj udaren u Izraelu.

Jevreji su na tlu Palestine pod britanskim protektoratom organizovali i izveli niz spektakularnih terorističkih akata, a naročito nakon objavljivanja Balfurove deklaracije od 1917. godine. Oni su ustrojili niz militarističkih i terorističkih organizacija poput *Hagana* (odbrana), IR-GUN - *Irgun cvai leumi*, zatim zloglasne *Lohamen hehut Jizrael* – LEHI, poznatija kao „Šternova banda“ koja je ubila britanskog ministra Lorda Mojna u Kairu. Na čelu Irgun-a bio Menahem Begin, koji napada britansku ambasadu u Rimu, a kao spektakularniji udar se smatra teroristički akt izveden 22. jula 1946. godine, kada „leti“ u zrak hotel „Kralj David“ u Jerusalemu, gdje je ubijeno 91 lice, a ranjeno preko 45 osoba.

Danas je na sceni međunarodni terorizam. Šta je međunarodni terorizam i kako se bori međunarodna zajednica protiv te devijantne i anahrone pojave? Neke su zemlje u Ujedinjenim narodima u akte međunarodnog terorizma ubrajale i agresiju³ i intervenciju. Ovakvim proširenjem značenja, pojam *agresije* širi i različit od terorizma, teži da postane *uži* od pojma terorizma, ili ravan njemu. Nasuprot tome u definiciji agresije, koju je Generalna skupština UN-a usvojila 14. decembra 1974. godine rezolucijom 3314 (XXIX), među primjerima agresije

- 2 Paradoksalno zvuči, jer Jevreji kao narod u svom kolektivnom pamćenju imaju holokaust i genocid koji je sistematski nad njima vršen u II svjetskom ratu, ali danas, na žalost, Jevreji u Izraelu sprovode, isto tako okrutan genocid nad Palestincima.
- 3 Sam pojam agresija potiče od latinske riječi „aggredior – navaliti“ i označava „napad jedne države na drugu ne samo vojnim snagama i ne samo na njezino područje i njezine vojne snage, nego i na njezinu nezavisnost i to na sve načine i svim sredstvima, što u taj čas mogu poslužiti.“

ne spominje se terorizam, dok se navodi „**upućivanje od strane jedne države ili u njeno ime naoružanih bandi ili grupa** (op.a. poput slanja „specijalnih“ jedinice „Škorpioni“ – Službe državne bezbjednosti Savezne Republike Jugoslavije na državni teritorij Republike Bosne i Hercegovine u julu 1995. godine prilikom masovnih likvidacija nedužnih civila u *zaštićenoj zoni UN-a* u Srebrenici, a i ranije) **neredovnih snaga ili najamnika, koji protiv druge države vrše akte oružane sile, toliko ozbiljne da se izjednačavaju sa gore nabrojanim aktima, ili činjenica ozbiljnog angažovanja u jednoj takvoj akciji**“ (Član 3 Rezolucije). Riječi koje smo podvukli moraju se shvatiti kao namjera da se agresija, kao teži delikt, razlikuje od terorizma. Isto tako nije ni svaka upotreba sile terorizam. Deklaracija o načelima međunarodnog prava i prijateljskim odnosima i saradnji država od 24. oktobra 1974. godine (Rezolucija 2625/XXV) govori o dužnosti države „**da se udruži da organizuje i podstiče akte građanskog rata, ili terorističke akte na teritoriji druge države, da ih pomaže ili da učestvuje u njima, ili da toleriše aktivnosti organizovane na njenoj teritoriji u cilju vršenja takvih akata...**“ Istim se riječima služi Deklaracija o jačanju međunarodne sigurnosti od 16. decembra 1970. godine (Rezolucija 2734/XXV). Pored terorizma, dakle, postoji i niz drugih akata upotrebe sile koji se također osuđuju i zabranjuju.

Uzimanje talaca (poput one iz 1995. godine prilikom NATO bombardovanja položaja na Jahorini kada su pripadnici Plavih šljemova oteti, a zatim vezani za stubove i mostove na „strateškim“ mjestima i mogućim ciljevima NATO avijacije) je sankcionisano, i također definisano kao terorizam. **Ujedinjeni narodi su usvojili Konvenciju protiv uzimanja talaca od 18. decemba 1979. godine. Šta više, u preambuli te Konvencije jasno se kaže da je uzimanje talaca „manifestacija međunarodnog terorizma“. Prema čl. 1. delikt uzimanja talaca čini onaj ko otme ili zadrži i prijeti da ubije, povrijedi ili dalje zadrži drugo lice da bi natjerao treću stranu, naime državu, međudržavnu organizaciju, fizičko ili pravno lice, ili više lica, da učini nešto kao izričit ili prećutan uslov za oslobađanje talaca.**

Napad na američku ambasadu u Teheranu 04. novembra 1979. godine, i uzimanje talaca – diplomata, je također teroristički čin, odnosno državni terorizam. SAD-e su podnijele tužbu protiv Irana pozi-

vajući se na Hašku konvenciju. Članice Evropske unije usvojile su, također, Evropsku konvenciju o suzbijanju terorizma 27. januara 1977. godine.

Kada su SAD 70-tih godina postale ozbiljna meta terorističkih organizacija, podnijele su nacrt Konvencije o sprječavanju i kažnjavanju nekih akata međunarodnog terorizma na usvajanje Generalnoj skupštini. Nacrt Konvencije nije usvojen. Usljed sve učestalije otmice aviona svijet je bio prisiljen da donese Hašku konvenciju o suzbijanju nezakonitih otmica aviona od 16. decembra 1970. godine. Također, donesena je slična konvencija pod nazivom „Montrealska konvencija o nezakonitim aktima protiv sigurnosti civilnog zrakoplovstva“ od 23. septembra 1971. godine. Svijet je bio suočen sa još jednom terorističkom opasnošću – otmicom diplomata i međunarodnih predstavnika. Takva praksa naročito je bila uzela maha u Latinskoj Americi, ali i drugdje.

Kao odgovor na sve učestalije pojave otmice diplomata – i pored Bečke konvencije o imunitetu – donesena je Konvencija o sprječavanju i kažnjavanju zločina protiv međunarodno zaštićenih lica, u koja spadaju funkcioneri i predstavnici država, dok su u inostranstvu i lica vezana za međunarodne organizacije (čl. 1. st. 1.).

Unatoč opasnostima koje su ugrožavale opće dobro čovječanstva NIKADA nije definisan pojam terorizma. Sve novije rezolucije Generalne skupštine koje se tiču terorizma kao npr. broj 3034 (XXVI) od 18. decembra 1972. godine i broj 31/102 od 15. decembra 1976. godine utvrđuju da terorizam ugrožava nevine žrtve i osnovna ljudska prava. Sve dok se šire ne shvati prevencija terorizma, ona će se i dalje sastojati u blindiranim kolima, tjelohraniteljima, pretresima, ograničenjima kretanja i sličnim mjerama koje ponekad narastaju i do opsadnog/vanrednog stanja, kako je sada u Kraljevini Saudijskoj Arabiji.

Saudijske vlasti⁴ su uključile sve instrumente u prevenciji i borbi protiv terorizma, pa čak i do te mjere da krše međunarodne konvencije o imunitetima diplomatskih predstavnika akreditiranih u Kralje-

4 Unatoč naporima koje preduzimaju saudijske vlasti u organizovanoj borbi protiv terorizma, skoro u svim terorističkim napadima zadnjih godina su direktno ili indirektno bili umiješani saudijski državljani: Najrobi, Kinšasa, Njujork, Madrid, Mostar, Bejrut, Bagdad, London, Islamabad, Kabul i Bali- u Indoneziji.

vini⁵. Naravno, cilj opravdava sredstva. Zajednička obilježja svih konvencija, usvojenih i pripremljenih pod okriljem UN-a i specijalizovanih agencija vrlo su naglašena. Njihov je cilj da izvršilac djela svakako bude kažnjen. S obzirom da države ne mogu pristati na bezuvjetnu ekstradiciju (postoje bilateralni i trilateralni (multilateralni) sporazumi sa svakom državom – potpisnicom ponaosob), ugovornicama je ostavljena sloboda da osumnjičenu osobu ili isporuče stranoj državi ili joj same sude (*aut dedere, aut punire*). Na taj način se vladama daje mogućnost da očuvaju pravo azila ili izbjegnu ishode koji bi bili nepravični ili neprihvatljivi za njihovo javno mnijenje. Da ne bi bilo utočišta za teroriste, proširuju se osnovi za krivičnu nadležnost; država može suditi teroristi čak i onda kada s njim i njegovim djelom nema nikakve veze (op. a. suđenje ratnom zločincu Radovanu Karadžiću pred američkim sudom itd.). Islamske zemlje – članice Organizacije islamske konferencije su službeno i nedvojbeno osudile svaki oblik terorizma, i svaku zloupotrebu islama u terorističke svrhe. ***Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini osuđuje svaki oblik terorizma, bilo da se radi o terorizmu kao sredstvu ili terorizmu kao cilju.***

Ako su, kao što se moglo vidjeti, uzroci terorizma, i raznovrsni podsticaji njemu u pojedinim društvima i u svjetskoj zajednici mnogobrojni, različiti, pa i nepoznati, mora se očekivati da će oni – bilo da su identifikovani ili ne – nastaviti da djeluju. Terorizam je pojava s kojom svijet živi ili će morati živjeti dok ne ukloni uzroke njegovog nastanka i djelovanja, ali ne i da se MIRI sa tom pojavom.

Sarajevo, 1. mart 2010.

5 Pretres vozila sa diplomatskim tablicama prilikom ulaska u vladine i javne institucije je svakodnevnica, i, reklo bi se danas normalna stvar u Kraljevini Saudijskoj Arabiji.

DOPRINOS BOSNE I HERCEGOVINE U BORBI PROTIV TERORIZMA

UVOD

Bavljenje terorizmom kao društvenom pojavom, sa nizom ograničenja na globalnom i nacionalnom nivou, usporava rješavanje kompleksne problematike terorizma. U objektivne činioce spadaju društveni odnosi i sukobi interesa, te nepotpuno pravno regulisanje terorizma, dok subjektivni činioци najčešće proizilaze iz politički motiviranog ponašanja država na međunarodnom planu. Sadašnji globalni društveni ambijent pogoduje još ubrzanijem širenju i razvoju terorizma, kao jedne od prijetnji savremenom čovječanstvu. Prevencija protiv terorizma postoji, ali se sve manje koriste mogućnosti koje obezbjeđuju efikasnu prevenciju. Terorizam, osim što se smatra glavnom prijetnjom ljudskim pravima i slobodama, sve češće "nameće" kršenje ljudskih prava od strane aktera koji se bore protiv terorizma. Da li je to nužno? Zbog toga se u borbi protiv terorizma ne smije ispuniti jedan od ciljeva terorizma – borbom protiv terorizma kršiti ljudska prava i slobode. U cilju sadržajne elaboracije o terorizmu, u ovom tekstu se analizira globalni problem terorizma, sa posebnim osvrtom na opredjeljenje i doprinos Bosne i Hercegovine i njenih Oružanih snaga u borbi protiv terorizma.

Aktivnosti Organizacije UN, i njene prethodnice Društva naroda, u posljednjih šest decenija, u pokušaju da se formuliše međunarodni odgovor na izazov terorizma², odvijale su se u dva pravca:

- 1 Brigadir dr Zemin Sinanović je načelnik Vojnoobavještajne službe Oružanih snaga BiH.
- 2 Terorizam, -zma – vršenje terora, vladanje zastrašivanjem, tiranija; uništavanje protivnika najokrutnijim sredstvima (progoni, ugnjetavanja, ubijanja). Bratoljub Klaić, Veliki rječnik stranih riječi, Zora, Zagreb, 1974. godine, str. 1330.

1. Postizanje saglasnosti o definisanju terorizma³ (normativni odgovor). Ova vrsta odgovora nije donijela rezultate, tako da danas ne postoji međunarodno prihvaćena definicija terorizma;
2. Formulisanje saglasnosti o inkriminaciji pojedinih aspekata ukupnog problema (pragmatični odgovor);

Prvi međunarodni napor u pravcu pojmovnog određenja terorizma započeo je još 1937. godine kada je Društvo naroda izradilo nacrt dvije konvencije:

1. U prvom dokumentu usvojenom 16. novembra 1937. godine u Ženevi pod naslovom Konvencija o sprječavanju i kažnjavanju terorizma, kreirano je novo krivično djelo u međunarodnom pravu - djelo terorizma. Ovo djelo obuhvatilo je ubistvo ili pokušaj ubistva šefova država, članova njihovih porodica, ostalih javnih službenika i članova opće publike;
2. Konvencija o uspostavljanju međunarodnog krivičnog suda. Krivična odgovornost ovih krivičnih djela terorizma pada na pojedinca a državama je zabranjeno da takvim osobama pružaju utočište;

Prethodno navedene konvencije nije ratifikovao dovoljan broj država, uskoro je nastupio Drugi svjetski rat i stvar je zaboravljena. Naredni pokušaj za definisanje terorizma učinila je Komisija za međunarodno pravo koja je za Organizaciju UN izradila nacrt zakona o postupcima protiv mira i sigurnosti čovječanstva. U članu 2 (6) ovog nacrta međunarodni terorizam je opisan kao *“preduzimanje ili ohrabrenje od strane vlasti neke države terorističkih aktivnosti u drugoj državi, ili tolerisanje od strane vlasti neke države organizovanih aktivnosti usmjerenih ka izvođenju terorističkih akata u drugoj državi”*. Međunarodni terorizam je u ovom dokumentu i rezolucijama Generalne skupštine

3 Pojam terorizam dolazi od latinskog korijena *terror, terroris* – jak strah. Potpuna definicija terorizma je problem oko kojega na širem međunarodnom planu još nije moguće pronaći puni konsenzus. Problem se javlja u situacijama kada pojedinac, kojeg jedan dio društva nazove teroristom, postaje idol ili simbol borca za slobodu u drugom dijelu tog društva. Iz navedenog je sasvim jasno da je definicija terorizma otvoreno pitanje. Definisanje terorizma je potrebno kako bi precizno definisali postupke koji su neprihvatljivi i protivzakoniti u kontekstu sistema krivičnih zakona određene zemlje. Osim toga, potrebno je postići međunarodni konsenzus oko definicije terorizma kako bi sve nacije mogle razraditi kohezivnu antiterorističku politiku koja podržava bilateralne i multilateralne ciljeve. Nažalost, i nedavni pokušaj UN ponovo nije donio za rezultat iskorak na polju definisanja terorizma, čime se i dalje stvara pogodan ambijent za “različite” oblike borbe protiv terorizma.

koje su slijedile, karakterisan kao “*prestup protiv mira i čovječanstva*”, uziman u oba vida, u kome se pojavljuje kao državni i podržavni. Nacrt ovog zakona ponovo je razmatran tokom perioda 1985-1991. godine, kada je državni terorizam postao predmet zasebnog paragrafa.

U deklaraciji NATO Samita u Bukureštu od 2.–4. aprila 2008. godine stoji: „...*Odnosi NATO-a i EU pokrivaju širok raspon zajedničkog interesa povezanog sa sigurnošću, obranom i upravljanjem krizama, uključujući borbu protiv terorizma, razvoj usklađenih i međusobno nadopunjavajućih vojnih sposobnosti i planiranje hitnih civilnih situacija. Naša uspješna saradnja na Zapadnom Balkanu, uključujući EU operaciju Althea kroz program Berlin Plus, doprinosi miru i sigurnosti u regiji...*“ Ministri ekonomije i finansija Evropske unije (Ecofin) na dvodnevnom zasjedanju u Briselu (10.10.2008.) usvojili su zaključke “*o pojačavanju saradnje između Evropske unije i zemalja zapadnog Balkana na suzbijanju organizovanog kriminala i terorizma*“. Iz svakodnevne prakse stiče se utisak da su neke države aktivnije u zauzimanju stavova o postupcima koje treba preduzimati u borbi protiv terorizma⁴, nego u preduzimanju postupaka za sprovođenje odnosnih stavova.

Najznačajniji (i najčešći) postupci za borbu protiv terorizma:

1. Ekonomski postupci;
2. Politički postupci;
3. Policijski i srodni postupci;
4. Vojni i srodni postupci;
5. Obavještajni postupci;
6. Postupci u oblasti medija i kulture;
7. Samozaštitni postupci;

Postupci, u borbi protiv terorizma, u skladu sa međunarodnim obavezama su:

- o Rezolucija Savjeta sigurnosti broj 1373 od 2001. godine, u kojoj stoji:
 - uspostavljen je Protivteroristički komitet (Counter-Terrorist Committee, CTC), koga čini 15 članova Savjeta i ima tri pot-

⁴ Katarina Tomaševski kaže: “*Poznato je šta se pod terorizmom podrazumijeva, ali nema saglasnosti o definiciji*”.

komiteta, a osnovna dužnost mu je da nadgleda primjenu Rezolucije;

- o Države su dužne, pored ostalog, da:
 - liše terorističke grupe svih oblika finansijske podrške;
 - da zabrane pružanje skloništa, izdržavanja ili podrške teroristima;
 - države treba da dijele informacije sa drugim vladama o onima koje izvode ili planiraju terorističke akte;
 - da sarađuju sa drugim vladama u istragama, otkrivanju, hapšenju i kažnjavanju onih koji su umiješani u takve akte;
 - da predvide kao krivična djela kako aktivnu tako i pasivnu pomoć terorizmu;
 - da kažnjavaju njihove počinioce;
 - da prihvate što prije relevantne međunarodne protokole i konvencije, koje se odnose na terorizam;

Evropsku sigurnosnu "strategiju" - sigurnosno okruženje čine:

1. Globalni izazovi (terorizam, organizovani kriminal, globalno zagrijavanje,...);
2. Siromaštvo i loše upravljanje (vladanje) su često u srcu problema;
3. Utrka za prirodnim resursima;
4. Energetska zavisnost;
5. Sigurnost je preduslov razvoja;

S obzirom na činjenicu da se zapadni Balkan može posmatrati kao izazov u pogledu različitih sigurnosnih prijetnji, regionalna saradnja u borbi protiv istih mora biti razmotrena.

Bosna i Hercegovina je u proteklom periodu radi izgradnje i jačanja institucionalnih kapaciteta zaduženih za područje sigurnosti na državnom nivou formirala niz institucija i agencija. Između ostalih, formirane su sljedeće institucije: Ministarstvo odbrane i OS BiH, Tužilaštvo BiH, Ministarstvo sigurnosti BiH (u okviru kojeg funkcionišu Državna agencija za istrage i zaštitu-SIPA, Granična policija, Interpol NCB Sarajevo), Uprava za indirektno oporezivanje, Obavještajno-sigurnosna agencija-OSA,...

PREDNOSTI I SLABOSTI REGIONALNE SARADNJE U POGLEDU BORBE PROTIV TERORIZMA

Prednosti regionalne saradnje u pogledu borbe protiv terorizma: jači smo kada djelujemo zajedno; jedinstven pristup zajedničkom problemu; povećanje efikasnosti borbe protiv terorizma; lišavanje ili otežavanje korišćenja "sigurnih oaza" za teroriste; smanjenje troškova borbe protiv terorizma; korišćenje zajedničkih resursa; razmjena obavještajnih podataka o terorizmu; razmjena ekspertskog znanja; integrirano planiranje; integracija senzora; produbljivanje znanja; razmjena tehnologija; zajednička istraživanja; **Slabosti regionalne saradnje u pogledu borbe protiv terorizma:** nehapšenje optuženih za ratne zločine; sve češće reaktiviranje velikodržavnih projekata; prisutnost etničkog ekstremizma; prisutnost organizovanog kriminala; problem jedinstvenog nerazumijevanja terorizma; problem suvereniteta/zastite tajnosti/brige za svoja posla; potrebni komplikovani i složeni koordinacijski mehanizmi – usporenje reakcije; neriješeni postkonfliktni problemi; različiti doktrinarni pristupi u borbi protiv terorizma "istok-zapad"; članstvo u različitim savezima (NATO, PfP, "neopredijeljenost",...); nedovoljna demokratizacija regije; dinamični "negativni" politički procesi u regiji; teška socijalna situacija; skriveno naoružanje i vojna oprema zaostala iz proteklih ratova; zloupotreba borbe protiv terorizma u političke svrhe; pitanje terorizma i borbe protiv terorizma se u regiji tretira sa više različitih zakona, državnih strategija, smjernica, planova,...; različite ovlasti unutar zakonskih ograničenja; otpor prema riziku; uslovljenost budžetom; različite "kulture"; konkurentski interesi; različite motivacije; konkurencija za misije, budžete,...; različiti jezici; različite vrijednosti; različiti stavovi o tome šta je ispravno; različiti kriterijumi uspjeha/mjerenja; nema stimulacije za "pokrivanje rupa"; izvan djelokruga ovlasti; lični "programi"; različita odgovornost; tajne operacije; neadekvatna uređenost granica; obmana; cenzura...

Rezultati kvalitativne analize su na strani prednosti regionalne saradnje u borbi protiv terorizma. Rezultati kvantitativne analize su na strani slabosti regionalne saradnje u borbi protiv terorizma. Učestalo regionalnom saradnjom, kroz razvijanje mjera povjerenja i sigurnosti, brojni navedeni „nedostaci“ u regionalnoj saradnji će se povremeno neutralisati.

Najbolje prakse:

1. sporazumi i protokoli
2. veze/saradnje
3. razmjena informacija
4. integracija obavještajnih podataka
5. istrage
6. obuka
7. usavršavanje lidera
8. planiranje
9. pravljenje plana
10. osiguranje i kontrola kvalitete operacije
11. upravljanje posljedicama
12. studijske/radne grupe
13. istraživanje
14. pravljenje koncepta
15. razmjena resursa
16. razmjena tehnologija

DOPRINOS BOSNE I HERCEGOVINE U BORBI PROTIV TERORIZMA

Bosanskohercegovački pravni okvir u borbi protiv terorizma:⁵

1. Rezolucije Vijeća sigurnosti UN-a i Konvencije UN
2. Konvencije Vijeća Evrope
3. Ustav Bosne i Hercegovine
4. Zakon o krivičnom postupku BiH⁶
5. Krivični zakon BiH

5 Prema zvaničnom izvještaju, Bosne i Hercegovine nema među državama koje se spominju u najnovijem izvještaju EUROPOL-a o terorizmu u Evropskoj uniji u trendovima za 2008. godinu.

6 Prema definiciji bosanskohercegovačkog krivičnog zakona terorizam se definiše na sljedeći način: *“ko počinj teroristički čin s ciljem ozbiljnog zastrašivanja stanovništva ili prisiljavanja organa vlasti Bosne i Hercegovine, vlade druge zemlje ili međunarodne organizacije, da šta izvrši ili ne izvrši, ili s ciljem ozbljne destabilizacije ili uništavanje osnovnih političkih, ustavnih, privrednih ili društvenih struktura Bosne i Hercegovine, druge zemlje ili međunarodne organizacije...“*

6. Zakon o Tužilaštvu BiH
7. Zakon o zaštiti svjedoka
8. Zakon o programu zaštite svjedoka
9. Zakon o spriječavanju pranja novca
10. Zakon o bankama
11. Zakon o učešću pripadnika OS BiH, policijskih službenika, državnih službenika i ostalih zaposlenika u operacijama podrške miru i drugim aktivnostima u inostranstvu
12. Zakon o odbrani BiH
13. Zakon o službi u Oružanim snagama BiH
14. Zakon o zaštiti tajnih podataka BiH
15. Zakon o uvozu i izvozu oružja i vojne opreme BiH
16. Zakon o obavještajno-sigurnosnoj agenciji BiH
17. Zakon o graničnoj policiji
18. Zakon o policijskim službenicima BiH
19. Zakon o državnoj agenciji za istrage i zaštitu
20. Zakon o državnoj službi u institucijama BiH
21. Sigurnosna politika BiH
22. Odbrambena politika BiH
23. Bijela knjiga odbrane
24. Strategija BiH u borbi protiv terorizma,...

Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju između Evropske zajednice i njenih država članica, s jedne strane i Bosne i Hercegovine, s druge strane, sadržava odredbe o borbi protiv terorizma: član 82. - pranje novca i finansiranje terorizma i član 85. - borba protiv terorizma, koji glasi:

U skladu s međunarodnim konvencijama čije su strane potpisnice i u skladu s vlastitim zakonima i propisima, strane se slažu da će sarađivati kako bi spriječile i suzbile terorizam i njegovo finansiranje:

(a) *u okviru punog provođenja Rezolucije Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda br. 1373 (2001) i drugih relevantnih rezolucija UN, međunarodnih konvencija i instrumenata;*

(b) *razmjenom informacija o terorističkim grupama i njihovim mrežama podrške u skladu s međunarodnim i nacionalnim pravom;*

(c) *razmjenom iskustava u pogledu sredstava i metoda za borbu protiv terorizma, te u tehničkim oblastima i u obuci, kao i razmjenom iskustava u vezi sa sprečavanjem terorizma.*

Shodno Ustavnim načelima, Vijeće ministara BiH je usvojilo dokument Strategija BiH za borbu protiv terorizma (za period 2006.-2009. godina), kojom BiH želi pokrenuti promijene koje će dugoročno riješiti pitanje borbe protiv terorizma. Strategija borbe protiv terorizma u osnovi ima za cilj da sagleda trenutno stanje u BiH i da postavi prioritete zadatke čijim će se realizovanjem uspostaviti cjelovit sistem borbe protiv terorizma u Bosni i Hercegovini.⁷

Zadaci Oružanih snaga BiH (Zakon o odbrani) su:

1. Učešće u operacijama kolektivne sigurnosti, u operacijama za podršku miru i samoodbrani, uključujući i **borbu protiv terorizma;**
2. Pružanje vojne odbrane BiH i njenim državljanima u slučaju napada;
3. Pomoć civilnim organima u reagovanju na prirodne i druge katastrofe i nesreće;
4. Protuminsko djelovanje u BiH;
5. Ispunjenje međunarodne obaveze BiH.

Ministarstvo odbrane je na osnovu Zakona o odbrani BiH i Strategije borbe protiv terorizma sačinilo i usvojilo Operativni plan aktivnosti za borbu protiv terorizma.

pozicija MO BiH/OS BiH u borbi protiv terorizma:

1. Planiranje i obavljanje vojno-obavještajnih poslova (u skladu sa Zakonom o odbrani BiH), razmjena obavještajnih podataka i koordinacija aktivnosti sa obavještajno-sigurnosnim agencijama BiH i komplementarnim agencijama za provođenje zakona u BiH;
2. Uspostava jasnih procedura za odobravanje vojne pomoći civilnim vlastima;

⁷ U Bosni i Hercegovini je 4. i 5. novembra 2008. godine, održan 3. sastanak Radne grupe za borbu protiv terorizma zemalja Jugoistočne Evrope. Na sastanku su, pored predstavnika MUP-ova BiH, učestvovali: predstavnici policije Austrije, Francuske, Češke Republike, Slovenije, Hrvatske, Srbije, Crne Gore i Makedonije, kao i međunarodnih organizacija EUROPOL i SECI-centar. Sastanak je bio operativnog karaktera, a posvećen sigurnosti u regionu i borbi protiv terorizma, te unapređivanju međunarodne saradnje u ovoj oblasti.

3. Angažovanje OS BiH u slučaju prirodnih i drugih katastrofa i nesreća vrši se na zahtjev civilnih organa BiH;
4. Po odobrenju Presjedništva, vrši se razmještaj i upotreba bilo kojeg dijela OS BiH izvan BiH za sve operacije (mirovne operacije, terorizam,...);
5. Aktiviranje jedinica rezervnog sastava OS BiH (nakon njihovog formiranja).

„Regionalna saradnja je uvijek bila u vrhu prioriteta vanjske politike Bosne i Hercegovine i naš cilj je daljnje razvijanje ove saradnje, bazirane na principima zajedničkog interesa, jednakosti i međusobnog poštivanja“, rekao je ministar vanjskih poslova Bosne i Hercegovine g-din S. Alkalaj.

Uspjeh reforme odbrane u BiH (uz snažnu i ključnu pomoć i mentorstvo SAD i NATO-a) obezbijedio je da BiH iz faze konzumenta pomoći pređe u fazu pružanja međunarodne pomoći kroz učešće u operacijama za podršku miru, uključujući i borbu protiv terorizma.

Vojnoobavještajni rod Oružanih snaga BiH je direktno i snažno uključen u implementaciju Strategije Bosne i Hercegovine za borbu protiv terorizma, te se kroz snažan doktrinarni zaokret, dinamičnu obuku i opremanje “nametnuo” za upućivanje svojih pripadnika u operacije za podršku miru, uključujući i borbu protiv terorizma. U organizaciji Vojnoobavještajnog roda OS BiH, u protekle tri godine organizovano je na desetine međunarodnih događaja na polju doprinosa Bosne i Hercegovine borbi protiv terorizma i drugih sigurnosnih izazova, rizika i prijetnji. Vojnoobavještajni rod Oružanih snaga BiH je direktno i snažno uključen u saradnju vojnoobavještajnih službi u regiji. Primjera radi, navodimo da je u Sarajevu 28.11. 2008. godine završen drugi seminar VOR-a Oružanih snaga BiH na temu **„Doprinos Bosne i Hercegovine borbi protiv terorizma“**. Sudionici ovog trodnevnog skupa su bili pripadnici vojnih i civilnih obavještajno-sigurnosnih agencija, Ministarstva odbrane i OS BiH, predstavnici Albanije, Crne Gore, Hrvatske, Makedonije, Slovenije, Srbije, SAD i Turske. Cilj ovog seminara bio je unapređenje međunarodne i regionalne suradnje na polju borbe protiv terorizma, suprotstavljanja aktualnim prijetnjama i odgovoru na suvremene izazove, te razmjene obavještaj-

no-sigurnosnih iskustava na ovom planu. Također, ovaj seminar ima i afirmativni karakter i promociju OS BiH u cjelini, a na međunarodnoj razini težišno prema euro-atlantskim integracijama.⁸

Osim navedenog, u koorganizaciji NATO štaba u Sarajevu i Uprave za obavještajne poslove J2 Zajedničkog štaba OS BiH, od 25. do 28.05.2009. godine, u Sarajevu je održan međunarodni seminar Vojnoobavještajnog roda OS BiH, pod radnim naslovom „**Asimetrične prijetnje na Balkanu**“. Na seminaru su sudjelovali predstavnici 11 zemalja (SAD, Njemačke, Italije, Crne Gore, Slovenije, Mađarske, Bugarske, Rumunije, Slovačke, Turske i Bosne i Hercegovine), predstavnici 6 međunarodnih organizacija i agencija (Odbrambena obavještajna agencija - DIA SAD, NATO štaba u Sarajevu, EUFO, OSCE, Vijeće za regionalnu suradnju - RCC i RACVIAC Zagreb) i 12 predstavnika agencija, organizacija i institucija iz BiH (Predsjedništvo BiH, Ministarstvo sigurnosti BiH, MO BiH, SIPA, OSA, Uprava za indirektno opozrezivanje, OS BiH, Središte za sigurnosne studije – Sarajevo, Središte za sigurnosna i kriminološka istraživanja – Banja Luka, univerziteti/sveučilišta u Sarajevu, Mostaru, i Zenici).⁹

“Mogućić” koraci BiH na polju brobe protiv terorizma (BPT):

- 8 „Aktivan doprinos radu seminara dali su predstavnici NATO štaba u Sarajevu, EUFOR-a, OSCE-a, EUPM-a, MPRI, RACVIAC-a, predstavnici Zajedničke komisije za odbranu i sigurnost Parlamentarne skupštine BiH, Ministarstva sigurnosti BiH, OSA-e, SIPA-e, Granične policije, Uprave za indirektno opozrezivanje, te predavači - univerzitetski profesori iz BiH. Rad seminara, uključujući i finansijsku pomoć podržao je NATO štab iz Sarajeva“. Ured za odnose sa javnošću Ministarstva odbrane BiH, 28.11. 2008.
- 9 „Na seminaru su obrađene tri ključne asimetrične prijetnje: terorizam, etnički ekstremizam i organizirani kriminal na Balkanu i šire, sa krajnjim produktom formulisanja konkretnih procjena i preporuka po pitanju združenog (regionalnog) suprostavljanja ovim prijetnjama. U okviru seminara, Vojnoobavještajni bataljon/BrTP OS BiH, uspješno je izveo situacijsku vježbu pod nazivom „Vojnoobavještajna četa u obavještajnoj podršci OS BiH u misiji mira“. Na vježbi su prisutni bili svi polaznici seminara i vojni atašei akreditirani u BiH. Ministar odbrane je na ceremoniji zatvaranja, 28.05.2009. godine, u svom govoru, istaknuo da je upoznat sa snažnim impresijama predavača i sudionika ovog seminara i pohvalio brigadira mr Zemira Sinanovića i Upravu J2 koji su bili nosioci organizacije ovog događaja, te istaknuo da OS BiH u cjelini snažno reformski koračaju ka NATO-u. „Ovaj događaj“, naglasio je ministar odbrane BiH, „kao što i sam naziv kaže, ima za cilj da da svojevrsan doprinos globalnoj borbi protiv asimetričnih prijetnji: terorizma, etničkog ekstremizma i organiziranog kriminala, ali i suprostavljanju svim drugim aktuelnim prijetnjama i izazovima. Ovo predstavlja izraz naše volje, spremnosti i odlučnosti da budemo dio naprednih međunarodnih integracija i aktivni sudionici i promotori šire, regionalne i međunarodne, suradnje na ovom polju. Ovaj događaj može biti za primjer i drugim Vojnoobavještajnim službama i agencijama u regionu koje slijede put BiH prema euroatlantskim integracijama“. Na kraju ceremonije zatvaranja, ministar odbrane BiH je uručio zahvalnicu komandantu NATO štaba u Sarajevu brigadnom generalu Errico Sabato, za doprinos u razvoju Vojnoobavještajnog roda OS BiH i nesebične pomoći u pripremi i realizaciji Trećeg seminara VOR-a OS BiH.“ Ured za odnose sa javnošću Ministarstva odbrane BiH, 28.05.2009.

1. Donošenje državnog zakona o borbi protiv terorizma;
2. Kreirati još sveobuhvatniju strategiju BPT;
3. Pregledati postojeću legislativu; izraditi nove legislative, gdje je to neophodno;
4. Pregledati sve postojeće dokumente u vezi s BPT u cilju otklanjanja konflikata i obezbjeđivanja njihove kurentnosti;
5. Razvijati/ažurirati stalna i tipska pravila angažovanja snaga;
6. Nastaviti s naporima za uspostavljanje regionalnih struktura za BPT i reagovanje u hitnim slučajevima;
7. Na nivou Vijeća ministara BiH napraviti nedostajuće sveobuhvatne planove reagovanja u hitnim slučajevima i unapređivati ih;
8. Ojačati sistem za komunikaciju u hitnim slučajevima i centar za kontrolu hitnih situacija;
9. Napraviti plan rada s medijima za Vijeća ministara BiH, za sve agencije angažovane u BPT.

„Stalni“ izazovi Bosne i Hercegovine na polju borbe protiv terorizma: raspadom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i nastajanjem novih država, nastalo je i više od 5.000 kilometara novih međunarodnih granica na zapadnom Balkanu. Bosna i Hercegovina je dobila preko 1.650 kilometara međunarodne granice. Unutar bivše države (Jugoslavije) granica Bosne i Hercegovine je bila njena unutrašnja granica.

Međunarodna saradnja BiH na polju unapređenja borbe protiv terorizma:

- a. Nastavak učešća oružanih snaga BiH u mirovnim misijama, uključujući i borbu protiv terorizma;
- b. Regionalna i šira međunarodna saradnja – potpisivanje Sigurnosnih sporazuma sa zemljama članicama NATO-a, i drugim zemljama po potrebi;
- c. Uključivanje i aktivno članstvo u regionalnim organizacijama (Pakt stabilnosti, SECI, SEECAP, SEDM, SEEI);
- d. Članstvo i saradnja u okviru OSCE-a, PfP-a, INTERPOL-a,...;
- e. Težnje i aspiracije ka članstvu u NATO i EU;
- f. Učešće u međunarodnim mirovnim misijama.

ZAKLJUČAK:

- Bosna i Hercegovina je po broju i rezultatima organizovanih događaja regionalnog i šireg međunarodnog karaktera pokazala i potvrdila da može biti učesnik i nosilac predvođenja regionalne i šire koalicije u borbi protiv asimetričnih prijetnji;
- Bosna i Hercegovina je zahvaljujući unutrašnjoj spremnosti učinila veliki iskorak u borbi protiv terorizma, prvenstveno u donošenju pravnih i drugih regulativa, izgradnji kapaciteta i sposobnosti agencija i institucija nadležnih za borbu protiv terorizma;
- Prioriteti BiH "trebaju" biti donošenje državnog zakona o borbi protiv terorizma, potpuno sprovođenje Strategije u borbi protiv terorizma, snažnije zakonske regulative vezan za problem naoružanja, jačanje regionalne saradnje,...;
- BiH u punom kapacitetu nastoji ispuniti utvrđene međunarodne standarde i zahtjeve, te ispoljava snažne aspiracije na putu ka članstvu u NATO i EU.

Literatura:

- Abazović D. Mirsad, Kadrovski rat za BiH, Savez logoraša BiH, Sarajevo, 1999.
- Bajagić Mlade, Strategija nacionalne i unutrašnje bezbednosti – odgovor Sjedinjenih Američkih Država na globalne izazove i pretnje bezbednosti, Bezbednost, Beograd, 2003.
- Bajagić Mlade, Reforma službi bezbednosti, Bezbednost, Beograd, 2003.
- Biro Mikloš, Balkanski ili postkomunistički sindrom? Beogradski krug i Plato, Beograd, 1992.
- Christopher C. Harmon, Terorizam danas, Zagreb, 2002.
- Čavoški Kosta, O neprijatelju, Prosveta, Beograd, 1989. g
- Čekić Smail, Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu, knjiga 1 i 2, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2004.
- Delić Milan, Obaveštajna delatnost, MUP Republike Srbije, Beograd, 1996.

- Derenčinović Davor, ogledi o terorizmu i antiterorizmu, pravni fakultet sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005.
- Džanić Asaf (ur.), Duhovna snaga odbrane, Vojna biblioteka, Sarajevo: Press centar Armije Republike Bosne i Hercegovine, 1994.
- Eliot Mejbl, Zločin u savremenom društvu, Veselin Masleša, Sarajevo, 1962.
- Filipović Muhamed, Islam i terror, El-Kalem, Sarajevo, 2002.
- Foucault Michel, Nadzor i kazna, Informator, Zagreb, 1994.
- Gegić V., Obradović N., Terorizam i povijest terorizma, Hrvatski vojnik, 2006.
- Hofman B., Unutrašnji terorizam, Beograd, 2000.
- Hobsbaum Erik, Globalizacija, demokratija i terorizam, Arhipelag, 2008.
- Huntington P. Samuel, Zapad jedinstven a ne univerzalan, Glasnik 5-6, Rijaset IVZ u BiH, Sarajevo, 1998.
- Krkić Safet, Zapadna civilizacija uzor razvoja u 21.v. da ili ne, VKBI, Sarajevo, 1999.
- Max Taylor i John Horgan, Terorizam u budućnosti, Zagreb, 2003.
- Sadiković Ćazim, Ljudska prava bez zaštite, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1998.
- Savić Andreja, Bajagić Mladen, Bezbednost sveta – od tajnosti do javnosti, Viša škola unutrašnjih poslova, Beograd, 2005.
- Simeunović Dragan, Fenomenologija nasilja, Nauka i društvo, Beograd, 2005.
- Vukasović, B., Utjecaj terorizma na međunarodnu (globalnu) sigurnost, Hrvatski vojnik, 2007.
- Ware F. Caroline, Historija čovječanstva-kulturni i naučni razvoj, Naprijed, London, 1966.
- Wilkinson Paul, Terorizam protiv demokracije, Zagreb, 2002.
- Zakon o odbrani BiH, PSBiH broj 227/05
- Žiga Jusuf, Kulturocid-obilježje djela nad Bošnjacima, Sarajevo, 1998.

UTVRĐIVANJE ODGOVORNOSTI UJEDINJENIH NACIJA KROZ PRIKAZ POJEDINIH ASPEKATA DJELOVANJA U I PREMA BOSNI I HERCEGOVINI U PERIODU 1991 - 1995.¹

Uvodne napomene

Promatrajući predmetni problem sa znanstvenoga aspekta, moramo kazati da se u bosanskohercegovačkoj literaturi odnos međunarodne zajednice država, koja je u najvećoj mjeri oličena u Organizaciji ujedinjenih nacija, naspram Bosne i Hercegovine, u periodu međunarodnoga oružanoga sukoba, u nedovoljnoj mjeri istraživao i pokušavao temeljito objasniti. Ako se i pisalo o ovoj temi u stručnim i znanstvenim radovima i publikacijama, onda je takvo što rađeno prvenstveno da bi se doveo u pitanje kredibilitet Ujedinjenih nacija, odnosno sveopće povjerenje prema ovoj univerzalnoj međunarodnoj međuvladinoj organizaciji s istraživanjima koja su imala kao primarni, a nerijetko, i jedini cilj ustanoviti samo moralnu i političku odgovornost međunarodnih međuvladinih organizacija, bilo regionalnoga bilo univerzalnoga karaktera, dok se o pravnoj odgovornosti Ujedinjenih nacija za međunarodna protupravna djela, odnosno za kršenje međunarodnih obaveza, odnosno za svjesne propuste u činjenju djelatnika i organa ove organizacije glede međunarodnih zločina u Bosni i Hercegovini, poglavito zločina agresije i zločina genocida, jako malo istraživalo i pisalo. Pravna odgovornost proizilazi i kod propuštanja

1 Rad obuhvata sljedeća poglavlja: Terminologija Ujedinjenih nacija, Aktualizacija problema u terminu „etničko čišćenje“, Međunarodni sud pravde Ujedinjenih nacija: *Bosna i Hercegovina vs. Srbija i Crna Gora*, Komisija za međunarodno pravo Ujedinjenih nacija: *Pravila o odgovornosti država za međunarodna protupravna djela – kršenje međunarodne obaveze, odgovornost i sankcije, Ustanovljavanje i uloga Međunarodnoga krivičnoga tribunala za bivšu Jugoslaviju.*

činjenja određene obaveze koja je ustanovljena po međunarodnome pravu, posebno kada se radi o pravnim normama *ius cogens* naravi, što je svakako, a upoznaćemo se s time i u samome radu, bila situacija u odnosu Ujedinjenih nacija prema Bosni i Hercegovini u predmetnome periodu.

S jedne strane, postoje nepravne odgovornosti država i međunarodnih organizacija (moralna, politička, historijska), dok s druge strane postoji jedna omeđena i autonomna, tačno precizirana – pravna odgovornost. Za potrebe ovoga rada, znanstveno nas interesira jedino pitanje pravne odgovornosti i to one krivične, jer je u radu dat iscrpan prikaz određenih aspekata djelovanja Ujedinjenih nacija u i prema Bosni i Hercegovini za vrijeme agresije, i to djelovanja kroz različite institucionalne mehanizme, kao što su rezolucije Vijeća sigurnosti i Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, te presuda/odluka Međunarodnoga suda pravde, odnosno ICTY-a.² Osnovna intencija ovoga rada je, dakako, prikazati različita polja djelovanja Ujedinjenih nacija kroz organizirani i institucionalizirani sistem organa ove organizacije, da bi se na implicitan način dokazalo postojanje svih elemenata krivične odgovornosti Ujedinjenih nacija. No, znajući da se radi o izuzetno kompleksnom pravnom, odnosno međunarodno javnopravnom pitanju, kazat ćemo da je krivična odgovornost država i međunarodnih organizacija sasvim nešto novo u međunarodnome javnome pravu – to je, zapravo, smjer kojemu bi međunarodno javno pravo današnjice trebalo stremiti.

Krivična odgovornost država, odnosno međunarodnih organizacija, u našem primjeru poput Ujedinjenih nacija, nije identičan pravni institut ni sa individualnom krivičnom odgovornosti, niti sa kolektivnom odgovornosti. Usporedbe radi, individualna krivična odgovornost predstavlja odgovornost pojedinaca, odnosno fizičkih osoba, a znamo da pojedinci nisu subjekti prava i obaveza temeljem međunarodnoga javnoga prava. Kolektivna odgovornost, s pravom mo-

2 U ovome radu namjerno nisu prikazani djelovanje i odnos Ujedinjenih nacija prema Bosni i Hercegovini, u predmetnome periodu, kroz ustanovljavanje, ulogu i djelovanje Zaštitnih snaga Ujedinjenih nacija (UNPROFOR), humanitarno djelovanje UNHCR-a, uspostavljanje i ulogu sigurnosnih zona Ujedinjenih nacija, pitanje embarga na uvoz oružja u Bosnu i Hercegovinu nametnutome u četvrtome kvartalu 1991, kao i kroz pitanje očuvanja zračnoga prostora Republike Bosne i Hercegovine. Ova problematika s istim znanstvenim ciljem obrađena je u drugom znanstvenom radu od istoga autora.

žemo konstatirati, jeste institut prošlosti, no ne tako davne prošlosti ljudskoga roda, jer je primjetno da je ova vrsta odgovornosti svoje mjesto zauzela i u ratovima iz XX stoljeća. Osnovni postulat ove vrste odgovornosti jeste da za počinjenje međunarodnoga zločina odgovaraju, pored izvršitelja, i njegovi sunarodnici, pripadnici istoga plemena, staleža, društvene grupe, i ako nisu učestvovali u planiranju, pripremanju i izvršenju zločina. Historija je zabilježila više pravnih dokumenata koji su predviđali kolektivnu pravnu odgovornost, kao što su, naprimjer, Hamurabijev zakonik iz oko 1700. p.n.e. i Kazneni zakonik njemačkoga cara Karla V (*Constitutio Criminalis Carolina*) iz 1532. I ovdje važi istovjetno pravilo: Krivičnu odgovornost međunarodnih organizacija (Ujedinjenih nacija) ni u kom slučaju ne smijemo miješati sa kolektivnom odgovornosti jednoga naroda ili nacije, što je danas pravni arhaizam u modernome demokratskome društvu. Nadalje, krivična odgovornost međunarodnih organizacija ima sve konstitutivne elemente individualne krivične odgovornosti: osobnost (osobno učesće organa Ujedinjenih nacija u propuštanju vršenja međunarodne obaveze koja se nalazi u Povelji Ujedinjenih nacija i osebujnome konvencijskome pravu³); subjektivnost (ako postoji svijest o zločinu i njegovim bitnim obilježjima kao i htijenje zločina i nastupanja njegovih posljedica); i individualnost (što znači da se za međunarodni zločin odgovara pojedinačno, u smislu tačno određene ili odredive fizičke ili pravne osobe).

Međutim, imajući u vidu Povelju Ujedinjenih nacija iz 1945, Konvenciju o privilegijama i imunitetima službenika Ujedinjenih nacija iz 1946, dvostrani Ugovor između Sjedinjenih Američkih Država i Ujedinjenih nacija iz 1946. o nesmetanome radu i djelovanju Ujedinjenih nacija u New Yorku, dvostranome Ugovoru između Švicarske Konfederacije i Ujedinjenih nacija iz 1946. o nesmetanome radu i djelovanju europskoga sjedišta Ujedinjenih nacija u Ženevi, Sporazum o privilegijama i imunitetima sudija i činovnika Sekretarijata Međunarodnoga suda pravde, postignutom razmjenom pisama Predsjednika suda i Ministra vanjskih poslova Nizozemske iz 1946, Konvenciju o

3 O odgovornosti, ali onoj moralnoj, političkoj ili međunarodnoj (štagod ova potonja značila) izvijestio je u svojem izvještaju i Generalni sekretar Ujedinjenih nacija Kofi Annan, koji je usvojen Rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija broj: 53/35 od 15. novembra 1999.

privilegijama i imunitetima specijaliziranih agencija Ujedinjenih nacija iz 1947, te, u konačnici, Konvenciju Ujedinjenih nacija o predstavljanju država u odnosima s univerzalnim međunarodnim organizacijama iz 1975 (sadrži opće pravne norme, no poglavito se odnosi na privilegije i imunitete Međunarodne agencije za atomsku energiju u Beču), zaključujemo da je krivična međunarodnopravna odgovornost Ujedinjenih nacija, s pogledom na današnji stupanj razvoja nauke i prakse međunarodnoga javnoga prava, još uvijek, nažalost, rješenje *de lege ferenda*.⁴ S druge strane, odgovornost država za međunarodna protupravna djela načelno predstavlja odgovornost *de lege lata*, no unatoč teorijskome određenju, ni sudska, a niti državna praksa u međunarodnome pravu ovome ne pokazuje naklonost.⁵

Terminologija Ujedinjenih nacija

Kritički analizirajući, s aspekta terminoloških značajki, većinu rezolucija Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija koje su usvojene u periodu međunarodnoga oružanoga sukoba u Bosni i Hercegovini, odnosno u periodu od 1991. do 1995, može se s pravom konstatirati da se nerijetko koristio vrlo nejasan, blag i neprimjeren jezik. Vijeće sigurnosti Ujedinjenih nacija je vrlo tvrdoglavo, naprimjer, koristilo termin „etničko čišćenje“ umjesto zločina genocida, uopće ne precizirajući da je riječ o genocidu, kako je definirano u Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948. Drukčiji pristup nije postojao ni u odnosu na pravni karakter rata u Bosni i Hercegovini. Naime, Vijeće sigurnosti je u rezolucijama 752 (1992) od 15. maja 1992. i 757 (1992) od 30. maja 1992, umjesto, od strane Generalne skupštine Ujedinjenih nacija prihvaćenoga termina agresija ili agresorski napad ili vođe-

4 Okružni sud u Den Haagu u predmetu Majke Srebrnice protiv Ujedinjenih nacija i Nizozemske za odgovornost u zločinu genocida, eksplicitno naznačuje u Presudi od 30. marta 2010. da je u međunarodnim konvencijama o osnivanju Ujedinjenih nacija jasno navedeno da Ujedinjene nacije ne mogu biti gonjene pred nacionalnim sudom države članice. Okružni sud u Den Haagu potvrdio je tako odluku nižega suda od 10. jula 2008. koji je istovjetno presudio da su Ujedinjene nacije u potpunosti izuzete od sudske progona.

5 O odgovornosti država za međunarodna protupravna djela pogledati sudske presude Stalnoga suda međunarodne pravde Lige naroda u predmetima *Mavrommatis iz 1924*, *Wimbledon iz 1923*, sporu oko tvornice u *Chorzowu iz 1928*, te presude Međunarodnoga suda pravde u predmetima *Velika Britanija vs. Albanija* (Krfski kanal) iz 1949, *Nicaragua vs. Sjedinjene Američke Države* iz 1986, *Savezna Republika Jugoslavija vs. Belgija* (i ostale države članice NATO pakta) iz 1999, kao i u predmetu *Bosna i Hercegovina vs. Srbija i Crna Gora* iz 2007. Za ovo pitanje interesantno je i Savjetodavno mišljenje Međunarodnoga suda pravde iz 1951, glede primjene Konvencije Ujedinjenih nacija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948.

nje agresorskoga/agresivnoga rata, koristilo mnogo blaži i odmjereniji vokabular u opisivanju oružanoga sukoba na teritoriju neovisne i međunarodno priznate države Bosne i Hercegovine. Naime, u tački 3. Rezolucije 752 (1992) stoji: „*Također zahtijeva da svi oblici uplitanja koji dolaze izvan Bosne i Hercegovine, uključujući jedinice Jugoslavenske narodne armije kao i elemente Hrvatske vojske, odmah prestanu, i da susjedi Bosne i Hercegovine odmah poduzmu akcije ka zaustavljanju uplitanja i da poštuju teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine.*“ U tački 4. iste rezolucije, Vijeće sigurnosti „*također zahtijeva da jedinice Jugoslavenske narodne armije i elementi Hrvatske vojske, koji su sada prisutni u Bosni i Hercegovini, moraju se ili povući, ili biti pod vlašću Vlade Bosne i Hercegovine, ili da se raziđu i razoružaju, te da svoje naoružanje stave pod efektivno međunarodno promatranje [...]*“ Za potrebe ovoga dijela rada, potrebno je navesti i dio teksta Preambule Rezolucije 757 (1992) u kojemu se samo konstatira, odnosno da budemo precizniji glede terminologije Vijeća sigurnosti, „*žali što se zahtijevi iz Rezolucije 752 (1992) nisu još proveli, uključujući zahtijeve da se [inter alia] svi oblici uplitanja koji dolaze izvan Bosne i Hercegovine odmah zaustave, da bosanskohercegovački susjedi odmah poduzmu akcije ka zaustavljanju uplitanja i da poštuju teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine [...]*“

Bosna i Hercegovina je, u to vrijeme, ispunjavala sva tri kumulativno određena uvjeta koja se traže za postojanje države kao takve (teritorij, stanovništvo, vlast *in lato sensu*) te je mogla imati međunarodni suverenitet i biti subjektom međunarodnoga prava *stricto sensu*. Bosna i Hercegovina, koja je dana 6. aprila 1992. priznata od strane Europske unije, dan kasnije od strane Sjedinjenih Američkih Država, primljena je 20. maja 1992, samo dva dana poslije zvaničnoga primanja Republike Hrvatske Rezolucijom 753 (1992) i Republike Slovenije Rezolucijom 754 (1992) od 18. maja 1992, u punopravno članstvo u Organizaciju ujedinjenih nacija.⁶

S pravom se može tvrditi da Vijeće sigurnosti Ujedinjenih nacija nikada nije primijenilo precizan pravni vokabular u svjetlu međunarod-

6 Rezolucijom Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija 755 (1992) od 20. maja 1992, Bosna i Hercegovina je zvanično primljena u punopravno članstvo u ovu univerzalnu međuvladinu organizaciju. Bosna i Hercegovina je te godine postala država članica Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, dok je tek od 1. januara 2010. postala nestalnom državom članicom Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija. Ovo njezino članstvo u Vijeću sigurnosti trajat će dvije godine, zaključno s 31. decembrom 2011.

nih normi, niti je uopće govorilo o agresiji i oružanoj okupaciji Bosne i Hercegovine od strane tadašnje Savezne Republike Jugoslavije. Iako međunarodno-prihvaćeno pojmovno određenje zločina agresije još uvijek ne postoji unutar Rimskoga statuta Međunarodnoga krivičnoga suda, u svijetu postoji definicija ovoga zločina, koja je usvojena u Rezoluciji 3314 Generalne skupštine Ujedinjenih nacija od 14. decembra 1974. kojom je ovaj zločin protiv mira definiran kao: „*upotreba oružane sile od strane neke države protiv suverenosti, teritorijalne cjelovitosti ili političke nezavisnosti neke druge države ili upotreba oružane sile koja je na bilo koji drugi način nespojiva s Poveljom Ujedinjenih nacija.*“ Ova definicija, kojom se na vrlo objektivan i stručan način definira zločin agresije, još uvijek nije općeprihvaćena u međunarodnome pravu, jer je donesena rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, a malo bolji poznavalac rada i djelovanja glavnih tijela ove univerzalne međunarodne organizacije znati će da dokumenta Generalne skupštine, koja se donose u formi rezolucija, nisu pravno obligatorna za države članice ove organizacije, jer ovo tijelo skoro nikada ne donosi rezolucije temeljem Glave VII Povelje. Pored vođenja agresivnoga rata, postoji još nekoliko drugih materijalnih akata/djela koja ulaze u obujam zločina protiv mira u međunarodnome pravu. Tu je prevažno invazija koja se pojmi „*kao prodor oružanih snaga u područje druge države, u cilju da se ono zauzme ili postigne neki drugi cilj.*“⁷ Invazija može vrlo brzo prijeći u okupaciju „*koja obilježava stanje u kojemu strana sila [država] ima privremenu vlast, uz zadržavanje suvereniteta.*“⁸ U pravno nedozvoljenu primjenu ili upotrebu oružane sile, pored navedenih, spada još i oružana intervencija kao i oružane represalije.⁹

Vijeće sigurnosti Ujedinjenih nacija i pored velike mogućnosti u odabiru termina, koji predstavljaju grupu zločina protiv mira i oblike međunarodnoga oružanoga sukoba, odlučuje se najčešće za upotrebu termina: *konflikt, sukob, strane u sukobu, borba u bivšoj Jugoslaviji, neprijateljstva* radi, kako postoje mišljenja, prikrivanja stvarnoga

7 Degan, V. Đ. & Pavišić, B. (2005) Međunarodno kazneno pravo. Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, strana 234.

8 Isto, op. cit.

9 O oružanoj intervenciji i oružanim represalijama pogledati šire: (1) Vučinić, Z. (2006) Međunarodno ratno i humanitarno pravo. Beograd: JP Službeni glasnik Srbije. (2) Degan, V. Đ. (2006) Međunarodno javno pravo. Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci.

stanja i stvarnih dešavanja na teritoriji Bosne i Hercegovine. Vijeće sigurnosti je, naprimjer, jednoglasno osudilo izraelsku okupaciju egiptaskoga poluotoka Sinaj, uključujući i pojas Gaze, sirijsku Golansku visoravan, jordansku Zapadnu obalu rijeke Jordan, te arapski istočni Jeruzalem u svojoj Rezoluciji 242 (1967) od 22. novembra 1967, koja je usvojena po završetku Šestodnevnoga rata. No, iz vrlo nejasnoga vokabulara i nekonzistentne upotrebe pojedinih termina, poglavito u opisivanju pravnoga karaktera oružanoga sukoba u Bosni i Hercegovini Vijeća sigurnosti glede „situacije“ u Bosni i Hercegovini, pravna narav oružanoga sukoba ne može se u potpunosti shvatiti/razumjeti, odnosno da li je u Bosni i Hercegovini bio unutrašnji ili međunarodni oružani sukob, posebno kada se ima u vidu činjenica korištenja termina: *strane u sukobu*.

Aktualizacija problema u terminu „etničko čišćenje“

Stalna upotreba termina „etničko čišćenje“ od strane Ujedinjenih nacija umjesto autonomnoga i priznatoga međunarodnoga zločina genocida je sljedeća problematika čija će analiza biti izvršena u ovoj poglavlju. Iako je Vijeće sigurnosti u Rezoluciji 819 (1993) ustanovilo da je Međunarodni sud pravde u Nalogu od 08. aprila 1993. u predmetu koji se odnosi na primjenu Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (*Bosna i Hercegovina vs. Savezna Republika Jugoslavija*)¹⁰ jednoglasno indicirao, kao privremenu mjeru, da vlada Savezne Republike Jugoslavije mora odmah, u skladu sa odredbama Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida od 9. decembra 1948. poduzeti sve mjere unutar svoje moći da se spriječi izvršavanje zločina genocida,¹¹ ni Generalni sekretar Ujedinjenih nacija, kao ni Vijeće sigurnosti u svojim rezolucijama nisu upotrijebili, niti u jednom trenutku, termin: genocid. Radije su koristili termin „etničko čišćenje“ koji je međunarodna zajednica velikodušno prihvatila umjesto zločina genocida. Tako je, naprimjer, Vijeće sigurnosti Ujedinjenih nacija u Rezoluciji 771 (1992) od 13. augusta 1992. glede informacija

10 Kasnije će se naziv države, a i zvaničan naziv sudskoga predmeta promijeniti u *Bosna i Hercegovina v. Srbija i Crna Gora*.

11 O ulozi Međunarodnoga suda pravde, glavnoga sudskoga organa Ujedinjenih nacija, u predmetu *Bosna i Hercegovina v. Srbija i Crna Gora*, kao i o odnosu Ujedinjenih nacija kroz prizmu navedenoga sudskoga postupka, biće više riječi u nastavku.

o kršenjima međunarodnoga humanitarnoga prava na teritoriju bivše Jugoslavije, „*snažno osudilo bilo koje kršenje međunarodnoga humanitarnoga prava, uključujući i ono koje predstavlja praksu „etničkoga čišćenja“*. Vijeće sigurnosti spominje termin „etničko čišćenje“ i u Rezoluciji 780 (1992) od 6. oktobra 1992: „*Izražavajući još jedanput veliku uzbunu zbog nastavljenih izvještaja o široko rasprostranjenim kršenjima međunarodnoga humanitarnoga prava, koje se izvršava unutar teritorije bivše Jugoslavije, a naročito u Bosni i Hercegovini, uključujući izvještaje o masovnim ubijanjima i nastavku prakse „etničkoga čišćenja“ kao i u Rezoluciji 836 (1993) od 4. juna 1993: „... Potvrđujući još jedanput da je bilo koje zauzimanje teritorije nasilnim putem ili bilo koja praksa „etničkoga čišćenja“ protupravna i potpuno neprihvatljiva...“*

Etničko čišćenje je termin koji nije prihvaćen u nauci i praksi međunarodnoga prava kao autonoman međunarodni zločin ili međunarodno krivično djelo. Ovaj termin je prvi puta korišten od strane Ujedinjenih nacija kako bi se opisali „tragični događaji“ koji su se desili na prostoru bivše SFRJ, prvenstveno u Bosni i Hercegovini, kada su Ujedinjene nacije gruba kršenja ljudskih prava u međunarodnome oružanom sukobu u Bosni i Hercegovini nazvali „etničkim čišćenjem“. Godine 1992. Komisija Ujedinjenih nacija za ljudska prava i Potkomisija za prevenciju diskriminacije i zaštitu manjina osuđuju politiku „etničkoga čišćenja“ u Bosni i Hercegovini. Ovo je bila godina kada je termin „etničko čišćenje“ ušao u terminologiju korespondencije i općenja Ujedinjenih nacija i njezinih glavnih i pomoćnih organa. Koliko je izraz „etničko čišćenje“ u to vrijeme bio nejasan i maglovit u svojoj esenciji potvrđuje i tekst Završne deklaracije Međunarodne konferencije o zaštiti žrtava rata iz 1993.¹² u kojoj se u tački 3. *inter alia* kaže: *Mi odbijamo da prihvatimo da civilno stanovništvo treba da sve više i sve češće postane osnovna žrtva neprijateljstava i djela nasilja primjenjenoga u toku oružanih sukoba [...] a posebno kada je žrtva odvratne prakse „etničkoga čišćenja“*. Također, Svjetska konferencija o ljudskim pravima (*The World Conference on Human Rights*) usvojila je Rezoluciju o Bosni i Hercegovini 1993. u kojoj se, *inter alia*, navodi: „*praksa etničkoga čišćenja koja rezultira iz srbijanske*

12 Međunarodna konferencija o zaštiti žrtava rata je održana u Ženevi od 30. augusta do 1. septembra 1993. Prijevod se može naći u: Starčević, M. (2002) Izvori međunarodnog humanitarnog prava. Priručnik za profesionalne vojnike, pravnike i aktiviste Crvenog krsta. Beograd: MKCK, str. 587-589. Originalni tekst se može pronaći u: Handbook of the International Red Cross and Red Crescent Movement. (1994). 13 ed. Geneva: ICRC, str. 375-378.

agresije protiv muslimanskoga i hrvatskoga stanovništva u Republici Bosni i Hercegovini konstituirala genocid ..."¹³ Ovaj izraz se u to vrijeme vezivao za međunarodni oružani sukob na tlu bivše Jugoslavije, odnosno za gruba kršenja ljudskih prava koja su poprimala oblike zločina protiv vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom. Kasnije će se ovaj izraz nedvojbeno iskristalizirati, međutim nedovoljno dostatno da bi odgovarao društvenoj stvarnosti. U nastavku ovoga rada vidjet ćemo da još uvijek postoje znatna neslaganja oko biti „etničkoga čišćenja“, koja će u osnovnim crtama biti predstavljena u narednim paragrafima.

Rezolucijom 780 (1992) od dana 6. oktobra 1992. Vijeće sigurnosti Ujedinjenih nacija „zahtijeva od Generalnoga sekretara da ustanovi, što je urgentna stvar, nepristranu Komisiju eksperata koja će ispitati i analizirati dostavljene informacije prema Rezoluciji 771 (1992) i ovoj rezoluciji, zajedno sa informacijama koje Komisija eksperata može dobiti kroz svoje vlastite istrage ili napore, [...] kako bi pružila Generalnome sekretaru svoje zaključke o dokazima grubih kršenja Ženevskih konvencija i drugim kršenjima međunarodnoga humanitarnoga prava koja su izvršena na teritoriji bivše Jugoslavije.“ Komisija eksperata je u svome radu *inter alia* razmatrala i problem upotrebe termina „etničko čišćenje“, pa je stoga pokušala osigurati i njegovu definiciju: „Izraz „etničko čišćenje“ je relativno nov. Razmatrano u kontekstu konflikata u bivšoj Jugoslaviji, „etničko čišćenje“ znači učiniti područje etnički homogenim koristeći silu ili zastrašivanje kako bi se uklonile osobe odnosne grupe sa određenoga područja. „Etničko čišćenje“ je protivno međunarodnome pravu. Bazirano na mnogim izvještajima koji opisuju politiku i praksu koja je vođena u bivšoj Jugoslaviji, „etničko čišćenje“ je provođeno kroz ubijanja, torturu, nezakonita uhićenja i pritvor, vansudske egzekucije, silovanja i seksualne povrede, ograničavanje kretanja civilnoga stanovništva u geto područja, prisilno sklanjanje, raseljavanje i deportacija civilnoga stanovništva, namjerne vojne napade ili prijetnje napadima na civile i civilna područja, kao i obijesna uništavanja imovine. Ta praksa predstavlja zločine protiv čovječnosti i može biti asimilirana u specifične ratne zločine. Nadalje, ovakve radnje također mogu potpadati pod značenje Konvencije o genocidu.“¹⁴ Komisija eksperata je

13 UN Doc. A/CONF.157/24 (Part 1), 47-48.

14 Annex I pismu koje je uputio Generalni sekretar Ujedinjenih nacija predsjedniku Vijeća sigurnosti, 9. februar 1993, dokument broj: S/25274 (1993).

u konačnome izvještaju utvrdila da je „etničko čišćenje“ ciljana politika, koju je ustanovila jedna etnička ili vjerska grupa, kako bi se otklonilo, koristeći nasilne i terorom inspirirane mjere, civilno stanovništvo druge etničke ili vjerske grupe sa određenoga geografskoga područja.“¹⁵

Ukoliko se slijedi zapažanje Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, onda se mora kazati da je, u slučaju zločina genocida, *actus reus* predstavljen u fizičkome uništavanju određene grupe kao takve, a u slučaju „etničkoga čišćenja“, u „čišćenju“ okupiranoga područja od stanovništva koje ne pripada određenoj nacionalnoj, etničkoj, rasnoj ili vjerskoj grupi. Uspoređujući, dakle, navedeni objektivni ili materijalni element zločina genocida i „etničkoga čišćenja“, može se istaknuti da ne postoji razlika između navedenih pojava društvene stvarnosti, i da „etničko čišćenje“ ne može biti autonoman i neovisan međunarodni zločin, već radije određena forma (akt/radnja) zločina genocida. No, postoji i drugačiji pogled u međunarodnome pravu, koji smatra da „etničko čišćenje“ nije ništa drugo no namjera (*dolus*) zločina genocida. Zločin genocida mora biti usmjeren prema uništavanju grupe kao takve, uključujući postojanje namjere da se potpuno ili djelimično uništi određena grupa. Slično razumijevanje se može koristiti i kod „etničkoga čišćenja“, čiji je *actus reus* u eliminiranju, sa okupirane teritorije, ljudi koji ne pripadaju određenoj etničkoj, nacionalnoj ili vjerskoj grupi. Mišljenje da politika „etničkoga čišćenja“ ima za cilj eliminiranje stanovništva sa okupirane teritorije, bez preciznoga određivanja ciljane skupine, i bez bilo kakve jasne namjere njihovoga uništavanja kao grupe, jednostavno nije istinita. Bilo bi mnogo racionalnije kazati da termin „etničko čišćenje“ predstavlja namjeru, koja istovremeno predstavlja jedan od konstitutivnih elemenata pravnog određenja pojma genocida. Stoga se, a na osnovu svega navedenoga, „etničko čišćenje“, u konačnici, ne može smatrati novim ili autonomnim zločinom u međunarodnome pravu koji posjeduje svoje elemente, određenja i karakteristike.

Interesantni su zaključci Međunarodnoga suda pravde u Presudi u Sporu koji se odnosi na primjenu Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (*Bosna i Hercegovina vs. Srbija i Crna Gora*) od 26. februara 2007, u paragrafu 190. koji je sa nekoliko aspekata izu-

15 Konačni izvještaj Komisije eksperata, III B – Etničko čišćenje, 27. maj 1994, dokument broj: S/1994/674.

čavanja vrlo interesantan. Sudsko vijeće ovoga suda je utvrdilo da u kontekstu UN Konvencije o genocidu, pojam „etničko čišćenje“ nema nikakav pravni značaj. U praksi se ovaj termin koristio da bi se opisalo stvaranje etnički homogenog područja upotrebom sile ili zastrašivanjem s ciljem uklanjanja s tog područja osoba koje su pripadnici određenih grupa. Međutim, kako Sud ističe, navedeni pojam nije uključen u Konvenciju o genocidu; „ali treba navesti kako prijedlog iz nacarta Konvencije – da se u nju uvedu i mjere čiji je cilj da se pripadnici određene grupe natjeraju da napuste svoje domove kako bi izbjegli prijetnje kasnijih okrutnosti – nije prihvaćen.“¹⁶ Ovo bi se, u smislu Konvencije, moglo smatrati samo oblikom genocida ukoliko odgovara ili spada u jednu od kategorija djela zabranjenih članom II Konvencije.¹⁷ Drugačije rečeno, da li određena operacija okarakterizirana kao „etničko čišćenje“ predstavlja genocid – zavisi od toga jesu li ili nisu u tim radnjama sadržana obilježja djela iz člana II Konvencije o genocidu, kao i od postojanja namjere da se uništi grupa kao takva.¹⁸ Sud, također, vrši usporedbu između namjere „etničkoga čišćenja“ i namjere zločina genocida. Namjera koja karakterizira genocid ima za cilj fizičko ili biološko potpuno ili djelimično uništenje grupe kao takve, dok namjera „etničkog čišćenja“ ne mora nužno značiti i uništenje te grupe, niti je uništenje automatska posljedica raseljavanja.¹⁹ No, autor će ovdje zaključiti da, u najvećem broju slučajeva, nije moguće izvesti zaključak da radnje opisane kao „etničko čišćenje“ ne mogu nikako predstavljati zločin genocid, posebno ukoliko se uzme cijeli kontekst oružanoga sukoba u Bosni i Hercegovini.

Iako je Generalna skupština Ujedinjenih nacija u Rezoluciji 47/121 (Situacija u Bosni i Hercegovini) od 18. decembra 1992. utvrdila da je „etničko čišćenje“ forma genocida, istovremeno navodeći izjavu Specijalnoga izvjestioca Komisije Ujedinjenih nacija za ljudska prava Tadeusa Mazowieckoga da se „etničko čišćenje“ ne pojavljuje kao posljedica oružanoga sukoba u Bosni i Hercegovini, nego radije kao njegov cilj, Vijeće sigurnosti i Generalni sekretar i dalje u svojim doku-

16 Međunarodni sud pravde, Spor koji se odnosi na primjenu Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (*Bosna i Hercegovina vs. Srbija i Crna Gora*), Presuda, 26. februar 2007, para 190.

17 Ibid.

18 Ibid.

19 Ibid.

mentima nastavlja sa upotrebom, pravno, ne baš jasne i precizne terminologije, dosljedno izbjegavajući korištenje termina genocid. U to vrijeme, i sudska vijeća ICTY-a su u dva predmeta utvrdila da politika „etničkoga čišćenja“ u Bosni i Hercegovini ima genocidni karakter.²⁰ Danas u teoriji međunarodnoga krivičnoga prava ostaje nejasno, s obzirom da postoje različiti stavovi naučnika i istraživača po ovom pitanju, da li termin „etničko čišćenje“ predstavlja eufemizam za zločin genocida, kako to tvrdi Omer Ibrahimagić u svojem tekstu: *Ponašanje međunarodne zajednice i njenih institucija prema zločinima u Srebrenici 1991-1995*, ili je „etničko čišćenje“ oznaka za posebnu formu, nerijetko i blažu formu ili oblik zločina genocida, ili se „etničko čišćenje“ pojavljuje kao konačni cilj zločina genocida ili, naposljetku, „etničko čišćenje“ predstavlja sinonim za progone na rasnoj, etničkoj i nacionalnoj osnovi, što pripada skupini zločina protiv čovječnosti, a nikako zločinu genocida.

Međunarodni sud pravde Ujedinjenih nacija: Bosna i Hercegovina vs. Srbija i Crna Gora

Vlada Republike Bosne i Hercegovine je 20. marta 1993. podnijela Uredu registrara Međunarodnoga suda pravde Zahtjev za pokretanje postupka²¹ protiv tadašnje Savezne Republike Jugoslavije u vezi sa sporom koji se odnosi na kršenja Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida²² iz 1948, jer je Republika Bosna i Hercegovina

20 Pretresno vijeće ICTY-a je utvrdilo u predmetu *Dragan Nikolić* aka Jenki da je „politika etničkog čišćenja uzela formu diskriminatorskih djela ekstremne ozbiljnosti koja namjera pokazati svoj genocidni karakter“ (*Tužilaštvo vs. Dragan Nikolić*, Ponovno ispitivanje Optužnice prema Pravilu 61 Pravila procedure i dokaza, 20. oktobar 1995, para 34, broj predmeta: IT-94-2). U predmetu *Ratko Mladić i Radovan Karadžić*, u vrijeme dok se još uvijek radilo o jednom jedinstvenom sudskom predmetu, a prije njihova razdvajanja u 2000, Pretresno vijeće ICTY-a je također utvrdilo da je „etničko čišćenje“ u Bosni i Hercegovini imalo genocidnu prirodu do određenih granica, te da karakter djela u pitanju može dozvoliti zaključak o genocidnoj namjeri. (*Tužilaštvo vs. Radovan Karadžić i Ratko Mladić*, Ponovno ispitivanje Optužnice prema Pravilu 61 Pravila procedure i dokaza, 11. juli 1996, broj predmeta: IT-95-5/18). Nadalje, vrijedi spomenuti i predmet *Tužilaštvo vs. Radoslav Brđanin*, Presuda, 1. septembar 2004, para 977, n. 2455, broj predmeta: IT-99-36-T, u kojem Pretresno vijeće „ne poriče da etničko čišćenje u izvjesnim okolnostima na kraju može dosegnuti nivo genocida,“ kao i predmet *Tužilaštvo vs. Radislav Krstić*, Presuda, Pretresno vijeće, 2. august 2001, para 562, broj predmeta: IT-98-33-T, u kojem se navodi da „postoje značajne sličnosti između politike genocida i politike poznate kao ‘etničko čišćenje.’“ Radi kontrasta, vrijedi naznačiti i zaključak ICTY-a u predmetu *Tužilaštvo vs. Milomir Stakić*, Presuda, Pretresno vijeće, 31. juli 2003, paragraf 519, broj predmeta: IT-97-24-T, u kome je rečeno da se „mora napraviti jasna razlika između fizičkog uništenja i pukog razbijanja grupe. Protjerivanje cijele grupe ili dijela grupe samo po sebi ne čini genocid.“

21 Zahtjev za pokretanje postupka je, u biti, tužba, odnosno tužbeni zahtjev.

22 Ova Konvencija ima i svoj skraćeni naziv koji je također u naučnoj i stručnoj upotrebi: Konvencija o genocidu.

imala pravo da podnese Tužbu protiv one države za koju država tužitelj (u ovom slučaju Republika Bosna i Hercegovina) smatra da krši odredbe navedene Konvencije.²³ To pravo se izvodi iz člana IX Konvencije o genocidu koji glasi: „*Sporovi između ugovornih strana, vezanih za tumačenje, primjene i izvršenja ove konvencije, uključujući i one koji se odnose na odgovornost neke države po predmetu genocida ili kojeg drugog djela navedenog u članu III, bit će izneseni pred Međunarodni sud pravde, na zahtjev bilo koje strane u sporu.*”²⁴ Odmah po podnošenju Tužbe, Republika Bosna i Hercegovina je podnijela i Zahtjev za određivanje privremenih mjera. Nalogom, od 8. aprila 1993. Sud je, pošto je saslušao strane u sporu, naložio određene privremene mjere u cilju zaštite prava predviđenih Konvencijom o genocidu.²⁵ Naime, Međunarodni sud pravde je 8. aprila 1993. u Dispozitivu Naloga jednoglasno odredio da „*Vlada Savezne Republike Jugoslavije [Srbije i Crne Gore] treba odmah, u skladu sa svojom obavezom iz Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida od 9. decembra 1948. da poduzme sve*

- 23 Republika Bosna i Hercegovina je temeljem sukcesije preuzela Konvenciju o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948. dana 29. decembra 1992. Savezna Republika Jugoslavija je pristupila navedenoj Konvenciji dana 12. marta 2001. Bivša Jugoslavija, odnosno Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija ratificirala je ovu Konvenciju 1950.
- 24 S obzirom da odredbe Konvencije o genocidu potpadaju pod *jus cogens* – imperativne ili obligatorne norme međunarodnog prava koje su priznate i usvojene kao običajno međunarodno pravo od strane civiliziranoga svijeta (pogledati Preambulu Konvencije o genocidu) smatra se da niti Bosna i Hercegovina a niti Savezna Republika Jugoslavija nisu morale biti države potpisnice Konvencije o genocidu, odnosno njezine ugovorne strane da bi jedna od njih imala pravo da se obrati Međunarodnome sudu pravde. Kao što svaka država na svijetu ima obavezu da spriječi zločin genocida, uključujući i radnje iz člana III Konvencije, svaka država na svijetu, također, ima obavezu i da kazni sve počinitelje zločina genocida na osnovu individualne krivične odgovornosti, neovisno o tomu gdje je zločin genocida počinjen, te koje državljanstvo ima počinitelj zločina genocida. Norme *jus cogens* djeluju *erga omnes* (prema svima) u općem međunarodnom pravu, stoga jedna država ne mora nužno imati status ugovorne strane. Ukoliko navedeno stajalište ne bi bilo prihvaćeno, tada bi jedna država, sve dok ne postane ugovorna strana Konvencije o genocidu, mogla izvršavati zločin genocida (jer je zločin genocida zločin države koji se izvršava preko pojedinaca ili grupa pojedinaca) pod isprikom da djelo genocida u nacionalnom zakonodavstvu odnosno države nije predviđeno kao krivično djelo, dakle nije inkriminirano niti sankcionirano, bez bojazni da će biti kažnjena od strane Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija, jer nije strana potpisnica međunarodnoga dokumenta. Prema tome, u ovoj hipotetičkoj situaciji, država bi se mogla pozvati na činjenicu da nije strana ugovornica Konvencije o genocidu i da, samim time, nema ni obavezu sprečavanja i kažnjavanja navedenoga zločina prema tumačenju odredaba Bečke konvencije o pravima [međunarodnih] ugovora iz 1969.
- 25 Međunarodni sud pravde, Spor koji se odnosi na primjenu Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (*Bosna i Hercegovina vs. Srbija i Crna Gora*), Presuda, 26. februar 2007, para 4. (Prijevod Presude na bosanski jezik urađen je u izdanju Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnoga prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008).

mjere koje su u njenoj moći da spriječi izvršavanje zločina genocida²⁶, te je sa 13 glasova prema 1 odredio da „Vlada Savezne Republike Jugoslavije [Srbije i Crne Gore] treba naročito da osigura da bilo koje vojne, paravojne ili neregularne oružane formacije, koje bi mogle biti pod njenom komandom ili koje ona možda podržava, kao i bilo koje organizacije i pojedinci koji bi mogli biti pod njenom kontrolom, komandom ili utjecajem, ne izvrše bilo koje djelo genocida, zavjere u svrhu izvršavanja genocida, direktnog i javnog poticanja na genocid, ili saučesništva u genocidu, bilo da je to djelo usmjereno protiv muslimanskog stanovništva Bosne i Hercegovine ili bilo koje druge nacionalne, etničke, rasne ili vjerske grupe.”²⁷ Kako „Jugoslavija [Srbija i Crna Gora] i njeni agenti i saradnici nisu ničim pokazali da su spremni odustati od svojih zločinačkih i genocidnih radnji,”²⁸ te kako je Tužena strana nastavila „flagrantno kršiti Nalog ovoga Suda od 8. aprila 1993”²⁹, odnosno kako kršenje odredaba Konvencije o genocidu nisu prestajale od strane agresora na Republiku Bosnu i Hercegovinu i kako su gruba kršenja ljudskih prava u međunarodnome oružanome sukobu poprimala sve više oblike međunarodnih zločina (zločin genocida, zločine protiv čovječnosti i ratni zločin³⁰, posebno ratni zločin protiv civilnoga stanovništva), Republika Bosna i Hercegovina se 27. jula 1993, preko svoga pravnoga tima, odnosno zastupnika, odlučuje na podnošenje novoga zahtjeva za određivanje privremenih mjera. Sud, dana 13. septembra 1993. u paragrafu 61. Naloga potvrđuje privremene mjere izrečene u prvome Nalogu jer, kako je naveo u paragrafu 59. Naloga, „*ozbiljnost sadašnje situacije zahtijeva, ne da se izreknu dodatne privremene mjere, već da se izrekne trenutna i efikasna implementacija tih mjera.*“ Ovo je učinjeno u nadi da će se pravno utjecati na Saveznu Republiku Jugoslaviju da se Nalog od 8. aprila 1993. mora u potpunosti ispoštovati, odnosno da se prekine praksa gruboga kršenja ljudskih prava i sloboda na tlu cijele Republike Bosne i Hercegovine koja su imala, kako smo naveli,

26 Nalog za određivanje privremenih mjera u Predmetu koji se odnosi na primjenu Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (*Bosna i Hercegovina vs. Srbija i Crna Gora*) od 8. aprila 1993, paragraf 52.

27 *Ibid.*

28 Zahtjev za donošenje privremenih zaštitnih mjera koji je Međunarodnom sudu pravde uputio Podnosilac tužbe dana 27. jula 1993.

29 *Ibid.*

30 Pod pojmom *ratni zločin*, prema Statutu Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju (ICTY), potpadaju kako *gruba kršenja Ženevskih konvencija* tako i *kršenje zakona i običaja ratovanja*.

oblik i formu zločina protiv čovječnosti i međunarodnoga prava, kao i da se indirektno skrene pozornost Vijeću sigurnosti Ujedinjenih nacija da poduzme hitno djelovanje protiv agresora, jer je već tada bilo jasno da je mandat Zaštitnih snaga Ujedinjenih nacija (UNPROFOR-a) izuzetno nejasan i maglovit, odnosno da je UNPROFOR raspoređen na tlu Republike Bosne i Hercegovine da sačuva mir, koji, kakve li ironije, nije ni postojao da bi se mogao sačuvati.³¹

No, Vijeće sigurnosti Ujedinjenih nacija kao i Generalni sekretar ove sudske naloge nisu shvatali ozbiljno, odnosno nisu imali potpunu političku volju ni podršku da ih provedu u praksi. Jer, pravno promatrano, ukoliko jedno rješenje, naredba, nalog ili presuda, nema snagu izvršnosti, odnosno, ukoliko ne postoje pravni mehanizmi provođenja pojedinačnih pravnih akata, kao ni sankcije za njihovo neprovođenje, u toj situaciji je svaki pravni akt samo „mrtvo slovo na papiru“ u kome je zadovoljen samo teoretski dio, dok je praktični dio naprosto osujećen, odnosno anuliran.

Nakon što je 2006. proveden dokazni postupak u kojem su Tužitelj (Bosna i Hercegovina) i Tužena strana (Srbija i Crna Gora), na usmenoj raspravi, iznijele dokaze kojima potvrđuju svoje tvrdnje, odnosno argumente, Međunarodni sud pravde je dana 26. februara 2007. izrekao prvu sudsku odluku u formi presude, u kojoj je *inter alia* utvrdio da nema sumnje da je Savezna Republika Jugoslavija davala financijsku pomoć Vojsci Republike Srpske, ali da ih takva pomoć ne čini istovremeno *de jure* organima Savezne Republike Jugoslavije. Međunarodni sud pravde je primijenio vrlo visoki kriterij o odgovornosti država koji su uspostavljeni u predmetu *Nicaragua vs. Sjedinjene Američke Države* iz 1986. u kojem je Sud tražio, ne opću ili generalnu kontrolu, kao u predmetu *Tužilaštvo vs. Duško Tadić* (Apelaciono vijeće ICTY-a), već potpunu kontrolu Sjedinjenih Američkih Država nad nesamostalnim grupama u Nikaragvi.³² Ova potpuna kontrola se vrlo lako može promatrati i kao test pojedinačne kontrole, gdje se zahtijeva kontrola

31 UNPROFOR je bio označavan kao *peacekeeping forces* što se prevodi kao: snage za očuvanje mira.

32 Međunarodni sud pravde, *Nicaragua vs. Sjedinjene Američke Države*, Presuda, 1986.

države nad svakom pojedinom vojnom akcijom.³³ Međunarodni sud pravde je, također, utvrdio da je Republika Srbija prekršila član I Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948. jer nije spriječila, a mogla je, zločin genocida tokom oružanoga sukoba u Bosni i Hercegovini. Utvrđeno je da je Savezna Republika Jugoslavija, tokom oružanoga sukoba u Bosni i Hercegovini, imala znatan utjecaj na Republiku Srpsku, te je Savezna Republika Jugoslavija, na osnovu ovakvoga utjecaja, imala međunarodnu obavezu svim sredstvima spriječiti genocid u Srebrenici. S druge strane, također je konstatirano da Savezna Republika Jugoslavija ništa nije poduzela kako bi radila na poštivanju privremenih mjera, koje je izrekao Međunarodni sud pravde 8. aprila i 13. septembra 1993. Sud je postavio pitanje kršenja člana VI Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida od strane Tužene strane, koji za državu potpisnicu ovoga međunarodnoga dokumenta predstavlja obavezu da saraduje sa sudom, kako bi se svim osobama, koje su optužene za izvršavanje ovoga zločina, moglo pravovremeno i efikasno suditi pred nadležnim sudom ili tribunalom. Međunarodni sud pravde je u odnosnom predmetu došao do zaključka da Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju predstavlja sud/tribunal koji ima nadležnost za zločin genocida, te da je Savezna Republika Jugoslavija, kasnije Državna zajednica Srbija i Crna gora, a naposljetku Republika Srbija kao pravna sljednica Državne zajednice Srbije i Crne Gore,³⁴ bila dužna prihvatiti nadležnost ICTY-a i s njime u potpunosti saradivati od dana potpisivanja Daytonskoga mirovonoga sporazuma. U ovome svjetlu je Međunarodni sud pravde i „nametnuo“ Republici Srbiji međunarodnu obavezu potpune sarad-

33 Biće zanimljivo pratiti sudski postupak u predmetu *Tužilaštvo vs. Radovan Karadžić* u kojem je Radovan Karadžić optužen za udruženi zločinački poduhvat zajedno sa: Momčilo Krajišnikom, Ratkom Mladićem, Slobodanom Miloševićem, Biljanom Plavšić, Nikolom Koljevićem, Mićom Stanišićem, Momčilo Mandićem, Jovicom Stanišićem, Frankom Simatovićem, Željkom Ražnatovićem i Vojislavom Šešeljom. U tački 11. Optužnice protiv Radovana Karadžića navedeno je da je svaka osoba od ovdje navedenih, svojim radnjama ili propuštanjem izvršenja radnje, doprinijela postizanju njihovoga zajedničkoga cilja. (pogledati više: *Tužilaštvo vs. Radovan Karadžić*, Optužnica, 19. oktobar 2009, broj predmeta: IT-95-5/18-PT). Sudski postupci kod pojedinih ovdje navedenih, u vrijeme pisanja ovoga rada, još uvijek nisu pravosnažno okončani.

34 Prema članu 60. Ustavnoga zakona Državne zajednice Srbije i Crne Gore, Republika Srbija je pravna sljednica države prethodnice i nasljeđuje, *inter alia*, punopravno članstvo u Organizaciji ujedinjenih nacija. Republika Crna Gora, kao nova država, morala je aplicirati za članstvo, te je zvanično primljena u ovu organizaciju 2006. kao 192 država članica. Vijeće sigurnosti Ujedinjenih nacija je, nakon što je proučilo aplikaciju Republike Crne Gore o primanju u članstvo, Rezolucijom 1691 (2006) od 22. juna 2006. preporučilo Generalnoj skupštini da izvrši njen prijem.

nje sa ICTY-om i bezuvjetno izručenje optuženika Ratka Mladića ovoj međunarodnoj pravosudnoj instituciji.³⁵

Međunarodni sud pravde je, baveći se pitanjem odgovornosti Savezne Republike Jugoslavije za zločin genocida, utvrdio da je vojska ove države učestvovala u oružanome sukobu u Bosni i Hercegovini.³⁶ Sud u obrazloženju Presude, u paragrafu 386. potvrđuje da je „*istina da postoji dosta dokaza o direktnom ili indirektnom učešću zvanične vojske Savezne Republike Jugoslavije, pored oružanih snaga bosanskih Srba, u vojnim operacijama u Bosni i Hercegovini u godinama koje su prethodile događajima u Srebrenici. Politički organi Ujedinjenih nacija u više su navrata osudili ovakvo učešće, zahtijevajući da ga Savezna Republika Jugoslavija prekine.*“ Ovaj sud, također, u paragrafu 241. utvrđuje „*da je Tužena strana stavljala svoju značajnu vojnu i finansijsku podršku na raspolaganje Republici Srpskoj, te da je odlučila uskratiti tu podršku, to bi tada u velikoj mjeri ograničilo mogućnosti koje su vlastima Republike Srpske stajale na raspolaganju.*“ Nadalje, u paragrafu 422. Sud obrazlaže: „*Nema sumnje da je prilično značajna pomoć političke, vojne i finansijske prirode, koju je Savezna Republika Jugoslavija počela pružati Republici Srpskoj i Vojsci Republike Srpske mnogo prije tragičnih događaja u Srebrenici, nastavljena i tokom tih događaja. U tom smislu, nesumnjivo je da su zločini u Srebrenici izvršeni, barem djelimično, sredstvima koje su izvršioi tih djela imali na raspolaganju zahvaljujući općoj politici pružanja pomoći i podrške koju je prema njima vodila Savezna Republika Jugoslavija.*“ Međutim, utvrđeno je da niti Republika Srpska niti njezine oružane snage nisu predstavljali, kako smo ranije naveli, *de jure* organe druge države, u ovom slučaju organe Tužene strane. Savezna Republika Jugoslavija, na koncu, nije osuđena ni za saučestništvo u zločinu genocida sukladno članu III Konvencije o genocidu.³⁷

35 Više o ovome pogledati u radu: Omerović, E. (2008) „Presuda Međunarodnog suda pravde: mogućnost obnove postupka i rasprava pred Vijećem sigurnosti Ujedinjenih nacija“, *Znakovi vremena*, Sarajevo, Vol. 11 – br. 39/40, 2008, str. 126-135.

36 Softić, S. (2008) „Genocid i njegove posljedice u Bosni i Hercegovini“, *Pregled*, Sarajevo, Vol. XLXI – br. 1/2008, str. 81 – 105.

37 Međunarodni sud pravde, Presuda, op. cit. paragraf 471, tačka 4: *S jedanaest glasova prema četiri, konstatira da Srbija nije bila saučestnik u genocidu, kršenjem svojih obaveza prema Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida.*

Činjenica koja je interesantna, glede namjere za zločin genocida, jeste da je Međunarodni sud pravde prihvatio za dokazane činjenice da su u Bosni i Hercegovini, u periodu trajanja agresije od 1992. do 1995, nad građanima Bosne i Hercegovine, a naročito nad bosanskim Muslimanima [Bošnjacima], izvršeni zločini koji potpadaju pod *actus reus* zločina genocida.³⁸ Radnje izvršenja zločina genocida su izvršene u većem broju općina diljem Bosne i Hercegovine, kako stoji u Presudi, međutim, Podnosilac tužbe, kako Sud zaključuje, nije uspio dokazati da su radnje izvršenja navedenoga zločina izvršavane sa potrebnom namjerom (*dolus*), koja se isključivo traži za zločin genocida. Dakle, zločin genocida se nužno sastoji iz dva inkorporirajuća i prevalentna elementa: *actus reus* (radnje izvršenja) i *mens rea*-e (mentalnog/subjektivnog elementa koji je predstavljen u genocidnoj namjeri).

Komisija za međunarodno pravo Ujedinjenih nacija: Pravila o odgovornosti država za međunarodna protupravna djela - kršenje međunarodne obaveze, odgovornost i sankcije

Pravila o odgovornosti država za međunarodna protupravna djela, čiji je tekst finalizirala Komisija za međunarodno pravo Ujedinjenih nacija, a koja su usvojena od strane Generalne skupštine Ujedinjenih nacija u Rezoluciji A/RES/56/83 od 28. januara 2002. govore, a što je za ovaj rad interesantno, *inter alia*, i o posljedicama ozbiljnih povreda međunarodnih obaveza koje su utemeljene peremptornim ili obligatornim međunarodnopravnim normama. Član 41. stav 2. Pravila propisuje da „*nijedna država neće priznati kao zakonitu situaciju stvorenu ozbiljnim kršenjima peremptornih normi općega međunarodnoga prava, niti će pružiti pomoć u zadržavanju takve situacije.*“ Uz pretpostavku da poznajemo šta predstavljaju norme *jus cogens* u međunarodnome pravu, na ovome mjestu moramo poentirati da kršenje odnosne obaveze mora biti i grubo, odnosno ozbiljno, urađeno na organiziran način i namjerno. Zločin genocida, zločini protiv čovječnosti, ratni zločini, kao i zločin agresije (zločin protiv mira) predstavljaju međunarodne zločine koji se itekako moraju provoditi (dosadašnja praksa je pokazala) na organiziran, sveobuhvatan, sistematičan način koji, u konačnici, čine povrede velikoga obima.

38 Ovo stajalište potvrđuju brojni paragrafi u Presudi (op.cit) Međunarodnoga suda pravde.

Pozitivan primjer kolektivnoga³⁹ nepriznavanja kršenja peremptornih normi može se pronaći u Rezoluciji Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija 662 (1990) od 9. augusta 1990. u kojoj je Vijeće sigurnosti konstatalo da aneksija Iraka na državu Kuvajt nije pravno važeća, te je tom prilikom pozvalo sve države, međunarodne organizacije i specijalizirane agencije da ne priznaju aneksiju i da se uzdrže od bilo koje radnje ili aktivnosti koja bi mogla biti protumačena kao indirektno priznanje aneksije. Navedena rezolucija je pozitivno djelovala na države svijeta, jer niti jedna država nije priznala aneksiju. U prijašnjoj Rezoluciji 660 (1990) od 2. augusta 1990, koja inače spada u jednu od tekstualno kraćih rezolucija, Vijeće sigurnosti je osudilo iračku invaziju na Kuvajt, te je zahtijevalo da Irak odmah i bezuvjetno povuče sve svoje snage na pozicije na kojima su se nalazile 1. augusta 1990. U sljedećoj Rezoluciji 661 (1990) od 6. augusta 1990. Vijeće sigurnosti je *„odredilo da iračku invaziju i okupaciju Kuvajta dovede do kraja i da vrati suverenitet, neovisnost i teritorijalni integritet Kuvajta.“*

Druge države, također, imaju međunarodnu obavezu da ne smiju pomagati državama prekršiteljicama u očuvanju stanja stvorenoga povredama međunarodnoga prava. Ova obaveza je potvrđena u Rezoluciji Vijeća sigurnosti 218 (1965) od 23. novembra 1965. u kojoj se od svih država *„zahtijeva da se uzdrže od nuđenja portugalskoj vladi bilo koje pomoći koja bi omogućila Portugalu da nastavi represiju naroda Teritorija koje se nalaze pod portugalskom administracijom...“* kao i u Rezolucijama 418 (1977) od 4. novembra 1977. i 569 (1985) od 26. jula 1985. koje osuđuju zločin aparthejda i rasnu diskriminaciju u Južnoj Africi. U prvoj se rezoluciji sve države pozivaju da ne pomažu Vladi Južne Afrike u nabavci oružja i municije, da održavaju embargo na uvoz oružja, te da se uzdrže od svake saradnje sa Vladom Južne Afrike glede razvoja i proizvodnje nuklearnoga oružja. Druga rezolucija se donosi u vrijeme kulminacije zločina aparthejda u Južnoj Africi sredinom osamdesetih godina 20. stoljeća u kojoj se Južnoj Africi nameću međunarodne vojne, ekonomske, sportske i ine sankcije, koje su trebale biti shvaćene kao jedan vid međunarodnoga kažnjavanja države, koja namjerno i sistematski krši peremptorne norme međunarodnoga prava, u ovom slučaju grubim kršenjem ljudskih prava i

39 Ovdje se misli na međunarodnu zajednicu država.

osnovnih sloboda. S ovim u vezi je i Rezolucija Vijeća sigurnosti 752 (1992) od 15. maja 1992. čije su odredbe ranije u tekstu citirane, a koja je značajna iz razloga što je Vijeće sigurnosti Ujedinjenih nacija vrlo oštrim tonom zahtijevalo da se susjedne države preko svojih nacionalnih vojnih jedinica (Jugoslavenska narodna armija i Hrvatska vojska) ne upliću/miješaju u unutrašnje stvari Bosne i Hercegovine i da poštivaju teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine. Vijeće sigurnosti je zahtijevalo da se navedene jedinice povuku sa teritorija Bosne i Hercegovine ili da potpadnu pod vlast Vlade Bosne i Hercegovine, ili da, pak, budu ukinute ili razoružane, dok bi njihovo naoružanje bilo pod efektivnom međunarodnom prismotrom. Nadalje, države članice Vijeća sigurnosti su zahtijevale od Generalnoga sekretara da nastavi preispitivanje mogućnosti razmjешtanja misije za očuvanje mira u Bosni i Hercegovini, koja će biti pod okriljem Ujedinjenih nacija. Ovo je primjer dobrog međunarodnog dokumenta političkoga organa Ujedinjenih nacija koji je, u vrijeme donošenja, bio nadasve dobro prihvaćen i odobran.

U ovom kontekstu valja spomenuti i Rezoluciju 757 (1992) od 30. maja 1992. kojom su nametnute međunarodne sankcije Saveznoj Republici Jugoslaviji zbog neuspjeha vlasti ove države, uključujući i Jugoslavensku narodnu armiju, da poduzmu efektivne mjere u svrhu ispunjavanja zahtijeva koji su postavljeni prethodno spomenutom Rezolucijom 752 (1992). Međunarodne sankcije su nametnute u skladu sa Glavom VII Povelje Ujedinjenih nacija, dok su sve države članice Ujedinjenih nacija pozvane da poštivaju odredbe Rezolucije, koja je vrlo detaljno razradila prirodu međunarodnih sankcija prema Saveznoj Republici Jugoslaviji. Kako se oružani sukob nastavljao nesmanjenom žestinom i kako je Vijeće sigurnosti bilo „*duboko zabrinuto zbog prijetnji teritorijalnog integritetu Bosne i Hercegovine, koja, kao država članica Ujedinjenih nacija, uživa prava predviđena Poveljom Ujedinjenih nacija*“ ovaj politički organ usvaja Rezoluciju 787 (1992) od 16. novembra 1992. o proširenju sankcija prema Saveznoj Republici Jugoslaviji, da bi navedene međunarodne sankcije, koje su u svome bitku bile uglavnom ekonomske naravi, bile ukinute, primjerice, od strane Sjedinjenih Američkih Država sa 1. decembrom 2003, koje su

s ovim datumom odlučile u potpunosti normalizirati ekonomske odnose sa Srbijom i Crnom Gorom.

Međutim, Organizacija Ujedinjenih nacija je znatno ranije, potpuno nerazumno i neopravdano odlučila suspendirati određene represivne mjere koje su prethodno bile nametnute prema Saveznoj Republici Jugoslaviji. Vijeće sigurnosti je, tako, usvajanjem Rezolucije 1003 (1995) od 5. jula 1995. odredilo djelimičnu suspenziju međunarodnih sankcija prema ovoj državi. Učinjeno je to i Rezolucijom 1015 (1995) od 15. septembra 1995. kada je odlučeno da se privremeno (do 18. marta 1996) suspendiraju mjere iz paragrafa 1. Rezolucije 943 (1994) od 23. septembra 1994, koje su se odnosile na zatvaranje kopnene granice između Savezne Republike Jugoslavije i Republike Bosne i Hercegovine glede svih roba izuzev hrane, medicinske opskrbe i odjeće za osnovne humanitarne potrebe, te da će Savezna Republika Jugoslavija svaki puta kada dođe do razmjene navedenih dobara preko državne granice zahtijevati međunarodnu asistenciju. Vijeće sigurnosti se odlučilo na ovakav korak i pored toga što je Savezna Republika Jugoslavija prekršila dvije privremene mjere Međunarodnoga suda pravde iz 1993. o sprečavanju zločina genocida, što su njene vojne i policijske jedinice učestvovala u vojnim operacijama napada i zauzimanja sigurnosnih zona Ujedinjenih nacija Srebrenice i Žepe iste godine (1995), što je njeno najviše političko i vojno rukovodstvo kontinuirano podržavalo, u svakom obliku, političko rukovodstvo Republike Srpske kao i Vojsku Republike Srpske, što se nikada za vrijeme trajanja međunarodnoga oružanoga sukoba vlasti u Beogradu nisu javno ogradile niti osudile kršenje odredaba međunarodnoga humanitarnoga prava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine.

Jedno od krucijalnih pitanja koje se vrlo često postavlja kada je riječ o međunarodnim sankcijama jeste pitanje djelotvornosti sankcija prema političkoj vlasti koja je na poziciji u određenoj državi, odnosno da li u državi koja je pod međunarodnim sankcijama može doći do promjene autokratskoga u demokratski oblik vladavine. Koliko su zapravo međunarodne sankcije imale utjecaj na Saveznu Republiku Jugoslaviju i na njezine političke i državne dužnosnike, da li su međunarodne sankcije bile shvaćene kao međunarodno kažnjavanje države i svih njezinih elemenata, uključujući i stanovništvo, zbog agresije

na Republiku Bosnu i Hercegovinu, ili su međunarodne sankcije samo ojačavale politički režim u Saveznoj Republici Jugoslaviji, istovremeno i indirektno uništavajući civilno stanovništvo, odnosno kolektivitet. Da li su međunarodne sankcije, u svojoj pravnoj naravi, uperene protiv cjelokupnoga stanovništva države koja grubo i sistematski krši ljudska prava i slobode čineći međunarodne zločine? Međutim, u konačnici, ovaj rad nema za cilj dati precizne i cjelovite odgovore na ova pitanja, koja zahtijevaju obujam jedne empirijske studije. No, na koncu, nastojeći iole, *bona fidae*, odgovoriti na navedena pitanja, uzimajući sve navedeno u obzir, možemo s pravom kazati da je djelotvornost dugogodišnjih međunarodnih sankcija na političko i vojno djelovanje Savezne Republike Jugoslavije prema Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, a kasnije i prema Kosovu, više nego upitna.

Ustanovljavanje i uloga Međunarodnoga krivičnoga tribunala za bivšu Jugoslaviju

Ovaj znanstveni rad ćemo završiti poglavljem o radu i djelovanju *ad hoc* krivičnoga tribunala koji je svoju nadležnost izravno dobio od strane Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija, koji je Rezolucijom 808 (1993) od 22. februara 1993. preliminarno odlučio da oformi Međunarodni krivični tribunal u cilju gonjenja osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnoga humanitarnoga prava izvršena na teritoriju bivše SFRJ. Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju (ICTY)⁴⁰ svoju potpunu formalnopravnu potvrdu dobio je tri mjeseca kasnije,

40 Pretečom Međunarodnoga krivičnoga tribunala za bivšu Jugoslaviju može se smatrati Komisija eksperata za istraživanje i sakupljanje dokaza o teškim kršenjima Ženevskih konvencija i drugih kršenja međunarodnoga humanitarnoga prava u sukobu u bivšoj Jugoslaviji, koja je osnovana Rezolucijom Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija 780 (1992) od 6. oktobra 1992. Ova Komisija je predstavljala prvi korak međunarodne zajednice država da ustanovi jedno međunarodno sudsko tijelo za istraživanje kršenja međunarodnoga humanitarnoga prava na prostoru bivše SFRJ izuzev Slovenije, od završetka rada Međunarodnoga vojnoga tribunala u Nirnbergu. Ideja da se oformi jedno ovakvo tijelo pojavila se u Prvome periodičnome izvještaju Komisije od 22. februara 1993, kojim se navodi da bi uspostavljanje *ad hoc* Međunarodnoga krivičnoga tribunala bilo „u skladu sa ciljem njihovog zadatka [zadatka Komisije]“. Vijeće sigurnosti je odredilo da do prvoga zvaničnoga sastanka tužilaca Međunarodnoga krivičnoga tribunala za bivšu Jugoslaviju, Komisija mora prikupljati informacije koje se odnose na dokaze teških kršenja Ženevskih konvencija i drugih kršenja međunarodnoga prava. Iz svega ovoga može se vidjeti da je Komisija eksperata bila prva etapa u konačnome formiranju ICTY-a. (Više o radu Komisije eksperata, koja je u široj javnosti poznatija pod imenom Bassiounijeva komisija, po Cherifu Bassiouniju, koji je bio njezin predsjednik, vidjeti u: Bassiouni C. et al. (2007) „Historijat Ekspertne komisije Ujedinjenih nacija“, str. 669-679. U: Genocid u Bosni i Hercegovini 1991 – 1995 (2007), Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu i drugi).

temeljem Rezolucije Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija 827 (1993) od 25. maja 1993. kao *ad hoc* tribunal za procesuiranje optuženih za teška kršenja međunarodnoga humanitarnoga prava na području bivše Jugoslavije od 01. januara 1991. U Preambuli ove rezolucije je izražena „*uzbuna zbog kontinuiranih izvještaja o rasprostranjenim i flagrantnim kršenjima međunarodnoga humanitarnoga prava koje se izvršava na teritoriju bivše Jugoslavije, posebno u Republici Bosni i Hercegovini, uključujući izvještaje o masovnim ubistvima, masovnom, organiziranom i sistematičnome zatočenju i silovanju žena, kao i nastavku prakse „etničkoga čišćenja“, uključujući pripajanje⁴¹ i držanje teritorije.*“ Iz opisa situacije u Bosni i Hercegovini još jednom je vidljiva upotreba nepravdnoga termina „etničko čišćenje“ i nenazivanja stvari svojim pravim imenom. Vijeće sigurnosti je imalo opravdan cilj zaustavljanja izvršavanja međunarodnih zločina i privođenje pravdi njegovih izvršilaca, naivno vjerujući da će ovakva mjera uspostavljanja *ad hoc* krivičnoga sudovanja pridonijeti brzome završavanju oružanoga sukoba, te da će ICTY preventivno djelovati u toku agresije. Vijeće sigurnosti u tekstu navedene rezolucije nadalje „*odlučuje da će sve države u potpunosti sarađivati sa međunarodnim tribunalom i njegovim organima u saglasnosti sa ovom rezolucijom i Statutom međunarodnoga tribunala i da će stoga sve države poduzeti mjere potrebne prema svojem nacionalnom pravu da implementiraju odredbe ove rezolucije i Statuta, uključujući obavezu država da udovolje zahtjevima za pomoći ili uhidbenim nalogima koje izdaje Pretresno vijeće prema članu 29. Statuta.*“

Kako smo vidjeli iz prethodnoga paragrafa, ICTY je ustanovljen u toku agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, nedugo nakon što je Vijeće sigurnosti ustanovilo šest sigurnosnih zona Ujedinjenih nacija. Nadalje, njegovo osnivanje možemo gledati i iz ugla nemoći cjelokupne međunarodne zajednice država, koja je u najvećoj mjeri utjelovljena u Organizaciji ujedinjenih nacija, da zaustavi agresivni rat Savezne Republike Jugoslavije prema Republici Bosni i Hercegovini i pravovremeno spriječi gruba kršenja osnovnih ljudskih prava i sloboda, koja su oličena u zločinima protiv čovječnosti i međunarod-

41 Pripajanje državnoga teritorija ili jednoga njegovoga dijela drugoj državi temeljem oružanoga sukoba ili upotrebe oružane sile, odnosno prisile, je nedopustivo prema važećim normama međunarodnoga prava. Vijeće sigurnosti Ujedinjenih nacija je u više navrata, osuđujući izraelsku okupaciju arapskih (palestinskih) teritorija, utvrdilo da je pripajanje i držanje tuđe teritorije nedopustivo.

noga prava: zločinu genocida, zločinima protiv čovječnosti, ratnim zločinima (zločini protiv civilnoga stanovništva, zločini protiv ratnih zarobljenika, zločini protiv ranjenika i bolesnika, uključujući i ostala teška kršenja Ženevskih konvencija iz 1949) te zločinima protiv mira. Prijedlog pojedinaca u međunarodnoj zajednici o osnivanju ovoga tribunala, ispočetka je, od strane međunarodne javnosti, dočekan s velikim izrazima nepovjerenja. Međutim, ICTY je ipak ustanovljen temeljem Glave VII Povelje, što znači da je primjena rezolucije, kojom je ovaj tribunal ustanovljen, praćena snagom autoriteta Vijeća sigurnosti. Ovo je eklatantan primjer gdje su Ujedinjene nacije bile čvrste i odlučne u implementiranju svoga dokumenta.

Slijedom navedenoga, nadovezuju se određena pitanja: zašto Vijeće sigurnosti Ujedinjenih nacija nije ovom žestinom štitilo i zaštitilo sigurnosne zone Ujedinjenih nacija u čijim okruženjima su se nastavljali oružani sukobi i u kojima je vršen permanentni i kontinuirani teror nad civilnim stanovništvom sve do kraja 1995? Zašto Vijeće sigurnosti nije novom rezolucijom prekinulo uspostavljenu zabranu uvoza oružja iz 1991. te tako osiguralo međunarodno priznatoj državi vršenje legitimnoga prava na odbranu/samoodbranu svoga teritorija, svoga stanovništva i svoje vlasti? Da li je Vijeće sigurnosti konstantno odbijalo priznati Bosni i Hercegovini njezino inherentno pravo na individualnu samoodbranu temeljem člana 51. Povelje Ujedinjenih nacija? I u konačnici, da li ICTY može djelovati, odnosno da li se ovaj tribunal može smatrati zamjenom za efektivne mjere, koje je Vijeće sigurnosti trebalo poduzeti, uključivši i prinudne akcije, temeljem člana 42. Povelje, prema onima koji su vršili agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu?

Po mome mišljenju, ICTY je imao, s praktične tačke gledišta, vrlo zavidnu ulogu u jačanju međunarodnoga prava uopće. Ova međunarodna sudska institucija je imala veliki utjecaj u poimanju i budućem razumijevanju pojmovnoga određenja zločina genocida i zločina protiv čovječnosti, jer se radilo o prvome međunarodnome tribunalu koji je izravno aplicirao odredbe Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948. Nadalje, ICTY je na direktan način doprinio razvoju instituta komandne odgovornosti kao posebnoga oblika individualne krivične odgovornosti, a sa materijalnoga aspekta, ovaj

pravni institut je posebno elaboriran i razvijen u predmetu *Tužilaštvo vs. Mucić et al.* (zatočenički centar Čelebići). ICTY je, optuživši Slobodana Miloševića, koji je u vrijeme podizanja optužnice bio glavar države (*Head of State*) iskazao puno poštivanje univerzalnih Nirnberških načela,⁴² posebno III Nirnberškoga načela koji glasi: „činjenica da je osoba, koja je počinila djelo koje konstituira zločin prema međunarodnome pravu, djelovala kao glavar države ili odgovorni vladin dužnik, ne oslobađa ga od odgovornosti prema međunarodnome pravu.“ Također, kod odnosa subordinacije, ICTY s pravom primjenjuje IV Nirnberško načelo: „činjenica da je osoba koja je djelovala prema zapovijedi svoje vlade ili pretpostavljenoga, ne oslobađa ju od odgovornosti prema međunarodnome pravu, ukoliko je ona imala mogućnost moralnoga izbora.“ Poštivanje ovoga načela je posebno vidljivo u predmetu *Tužilaštvo vs. Dražen Erdemović*.

ICTY ispravno zastupa stajalište da se imunitet ili amnestiranje od odgovornosti za izvršene međunarodne zločine ne može osigurati jednim međunarodnim sporazumom (bilo da se radi o bipartitnome ili multipartitnome sporazumu). U predmetu *Tužilaštvo vs. Radovan Karadžić*, u pretpretresnome postupku, sudsko vijeće ICTY-a je utvrdilo da bilo koji sporazum, u ovom slučaju bilateralni, ne može biti pravno stariji ili pravno snažniji od, naprimjer, člana IV Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948. koji doslovno kaže: „osobe koje su počinile genocid ili bilo koje drugo djelo navedeno u članu III bit će kažnjena, bilo da su državni rukovodioci, javni službenici ili fizičke osobe.“ Ne može biti pravno snažniji i zbog toga što pravne norme ove konvencije predstavljaju peremptorne norme (*jus cogens*) koje djeluju prema svima (*erga omnes*), bez izuzetaka u međunarodnome pravu. Na ovome tragu je i odluka u predmetu *Augusto Pinochet* Doma lordova britanskoga Parlamenta (*House of Lords*), koji se u osjetljivim i meritumom važnim predmetima pojavljuje u ulozi Vrhovnoga suda Velike Britanije, kada je bivši čileanski diktator optužen i pravosnažno osuđen za međunarodni zločin torture.

42 Nirnberška načela predstavljaju dokument koji je sastavila Komisija za međunarodno pravo Ujedinjenih nacija na osnovu Rezolucije Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 177 iz 1950. s ciljem punoga priznavanja općih međunarodnih pravnih načela koja su proizšla sa suđenja pred Međunarodnim vojnim tribunalom u Nirnbergu.

Da i stalni Međunarodni krivični sud u Den Haagu poštiva univerzalne Nirnberške principe potvrđuje i izdavanje uhiđenoga naloga prema sudanskome predsjedniku Omaru Hasanu al-Baširu, temeljem ranije podignute optužnice zbog zločina genocida, zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina u regionu Darfur (Sudan). Ovo je izuzetno veliki moment u historiji razvoja, ne samo nauke međunarodnoga prava, nego i svijesti o poimanju jednoga pravnoga instituta – imuniteta, znajući da je međunarodno pravo godinama bilo na stanovištu da šefovi država i visoki državni dužnosnici imaju imunitet od krivičnoga gonjenja, odnosno da imaju imunitet sve dok obavljaju svoje državničke poslove.

Iako Vijeće sigurnosti, Generalna skupština i Generalni sekretar Ujedinjenih nacija u svojim prijepiskama i dokumentima nisu govorili o međunarodnome oružanome sukobu na teritoriju Bosne i Hercegovine, a niti o zločinu genocida, ICTY je pravosnažnom presudom Apelacionoga vijeća u predmetu *Tužilaštvo vs. Duško Tadić* utvrdilo da se na teritoriju Bosne i Hercegovine radi o međunarodnome oružanome sukobu uz izravnu odgovornost tadašnje Savezne Republike Jugoslavije i njezinoga najvišega rukovodstva. Mada Pretresno vijeće ICTY-a u istome predmetu nije bilo istoga stava kao i Apelaciono vijeće, zapaženo je izdvojeno mišljenje sutkinje Gabrielle Kirk McDonald, koja je naglasila da je, „*tokom cijeloga perioda na koji se odnosi Optužnica, oružani sukob u općini Prijedor bio međunarodnoga karaktera i da su žrtve bile osobe zaštićene Ženevskom konvencijom o zaštiti civilnih osoba za vrijeme rata (IV ženevska konvencija)*“⁴³ Sutkinja, koja je bila predsjedavajući sudija u Pretresnome vijeću⁴⁴ u ovome predmetu, u prvome odjeljku svoga Mišljenja zaključuje „*da dokazi podastrijeti Pretresnome vijeću podržavaju zaključak da je Savezna Republika Jugoslavija (Srbija i Crna Gora)*“⁴⁵ imala efektivnu kontrolu nad VRS [Vojska Republike Srpske] u općini Prijedor ...“⁴⁶ Dakle, u ovom predmetu ICTY je, u

43 *Tužilaštvo vs. Duško Tadić*, Pretresno vijeće, Izdvojeno i različito mišljenje sutkinje McDonald o primjenjivosti člana 2. Statuta, 7. maj 1997, IT-94-1-T, para 1.

44 Apelaciono vijeće ICTY-a je u svojoj presudi od 15. jula 1999, koja je postala pravosnažnom, u cijelosti podržalo izdvojeno i različito mišljenje sutkinje McDonald.

45 „*Direktna umiješanost JNA u oružani sukob u raznim dijelovima Bosne i Hercegovine, uključujući i općinu Prijedor, u ime Savezne Republike Jugoslavije (Srbija i Crna Gora) prije 19. maja 1992. učinila je sukob međunarodnim barem u toj općini*“ (op.cit. para 5).

46 Isto, op.cit, para 4.

konačnici, prihvatio test "globalne kontrole" (*overall control*) u kojemu je definiran *inter alia* kao kontrola koja ne zahtijeva dokaze o konkretnim zapovijedima ili direktivama za pojedinačne operacije: "Kao što je Apelaciono vijeće već istaklo, međunarodno pravo ne postavlja uvjet da je za određena djela o kojima je riječ strana država izdala konkretna uputstva ili direktive određenim oružanim snagama, a da bi se za te oružane snage moglo smatrati da djeluju kao *de facto* organi države. Iz toga proizilazi da u okolnostima ovoga predmeta nije bilo potrebno pokazati da je konkretne operacije koje su provele snage bosanskih Srba i koje su predmet ovog suđenja (napadi na Kozarac i opće uzevši u općini Prijedor) konkretno naredila ili planirala Jugoslavenska armija. Dovoljno je pokazati da je ta Armija vršila opću kontrolu nad snagama bosanskih Srba – što je optužba pred Pretresnim vijećem i pokazala. Ta kontrola se odražavala ne samo u finansijskoj, logističkoj i drugoj pomoći i podršci nego također, što je još važnije, u učestvovanju u općem usmjeravanju, koordinaciji i nadzoru nad aktivnostima i operacijama Vojske Republike Srpske. Ta vrsta kontrole dovoljna je da se ispune pravni kriteriji koje zahtijeva međunarodno pravo."⁴⁷ U predmetu *Tužilaštvo vs. Zlatko Aleksovski* (Lašvanska dolina) Apelaciono vijeće ICTY-a u paragrafu 134. Presude od 24. marta 2000. potvrđuje "da će slijediti svoju odluku iz Presude"⁴⁸ u predmetu *Tadić*, budući da, nakon pomne analize, nije uspjelo pronaći uvjerljiv razlog da od nje odstupi. Doista, Žalbeno vijeće ne može reći da je ona rezultat primjene pogrešnog pravnog principa ili da se do nje došlo *per incuriam*. Test "globalne kontrole" izložen u Presudi u predmetu *Tadić* jeste mjerodavno pravo." Apelaciono vijeće ICTY-a je i u predmetu *Tužilaštvo vs. Zlatko Aleksovski* odustalo od "efektivne kontrole", kakvu je u svome rasuđivanju primijenio Međunarodni sud pravde u predmetu *Nicaragua vs. Sjedinjene Američke Države*, ustvrdivši da je test "sveukupne" ili "globalne kontrole" zapravo manje strožiji od ostalih vrsta kontrole kod ispitivanja odgovornosti države i da potonji test osigurava veću zaštitu civilnih žrtava u oružanim sukobima. Upravo ovakav manje strog standard je u potpunosti konzistentan s osnovnom svrhom Četvrte Ženevske konvencije iz 1949, a to je osigurati što veću zaštitu civila i civilnoga stanovništva. Slijedeći navedene

47 *Tužilaštvo vs. Duško Tadić*, Apelaciono vijeće, Presuda, 15. juli 1999, IT-94-1-A, para 156.

48 Radi se o Presudi Apelacionoga vijeća ICTY-a.

postulate, Apelaciono vijeće ICTY-a u predmetu *Tužilaštvo vs. Zlatko Aleksovski* je pravosnažno konstatiralo da je u Bosni i Hercegovini bio međunarodni oružani sukob u odnosu na Republiku Hrvatsku, i.e. da je Republika Hrvatska imala "sveukupnu kontrolu" nad jedinicama Hrvatskoga vijeća obrane.

U Presudi Pretresnoga vijeća ICTY-a u predmetu *Tužilaštvo vs. Tihomir Blaškić* (Lašvanska dolina) od 3. marta 2000. je, također, utvrđeno da se radilo o međunarodnome oružanome sukobu u Bosni i Hercegovini. U paragrafu 744. je zaključeno „*da su se događaji koji se stavljaju na teret Tihomiru Blaškiću odigrali u okviru međunarodnog oružanog sukoba, pri čemu je Republika Hrvatska vršila globalnu kontrolu nad Hrvatskom zajednicom Herceg – Bosna i HVO-om te uopće nad hrvatskim političkim i vojnim vlastima u srednjoj Bosni.*“

U predmetu *Tužilaštvo vs. Zejnila Delalića, Zdravka Mucića, Hazima Delića i Esada Landže* (sudski predmet je poznatiji kao predmet *Čelebići*) i Pretresno i Apelaciono vijeće (16. novembra 1998, odnosno 20. februara 2001) ICTY-a iznose zaključak da je u Republici Bosni i Hercegovini oružani sukob u predmetnome periodu bio međunarodni po svojoj prirodi, budući da je Vojska Republike Srpske bila pod kontrolom Savezne Republike Jugoslavije. Apelaciono vijeće je tako potvrdilo svoju Presudu u predmetu *Tužilaštvo vs. Duško Tadić*, na koju se oslanja i Presuda Apelacionoga vijeća u predmetu *Tužilaštvo vs. Zlatko Aleksovski*, a prema kojoj Tužilaštvo mora dokazati da je strana intervenirajuća sila imala „opću kontrolu“⁴⁹ nad lokalnim snagama. Ovim stavom je Apelaciono vijeće u predmetu *Čelebići* pokazalo da je slijedilo *ratio decidendi* svojih prethodnih odluka osim kada postoje jaki razlozi u interesu pravde da se od njih odstupi. Pošto se datum 19. maj 1992. uzima kao zvanični datum stvarnoga povlačenja Jugoslavenske narodne armije sa teritorije Republike Bosne i Hercegovine, postavlja se pitanje pravnoga karaktera oružanoga sukoba u odnosu na period prije i poslije ovoga datuma. ICTY u predmetu *Čelebići* zauzima istovjetno pravno rezonovanje kao u predmetu *Tužilaštvo vs. Duško Tadić* (Apelaciono vijeće) u kojemu se

49 Opća kontrola je po svojoj prirodi istovjetna generalnoj, globalnoj ili sveukupnoj kontroli. Sve su ovo izrazi koji se mogu naći u izvorima, te u stručnoj i naučnoj literaturi, a predstavljaju sinonime, dakle izraze koji imaju identično značenje.

tvrdi da se oružani sukob, koji se odvijao u Republici Bosni i Hercegovini i prije i nakon 19. maja 1992. ima smatrati međunarodnim. Republika Bosna i Hercegovina se smatra međunarodno priznatom državom od dana 6. aprila 1992. Pošto su od tog datuma pa sve do 19. maja 1992. na teritoriji ove države boravile i djelovale vojne snage (Jugoslavenska narodna armija) države koja je bila u disoluciji (raspadnute države SFRJ), a nad kojom je stvarnu vlast imala Savezna Republika Jugoslavija, koja je formalnopravno proglasila svoju neovisnost dana 27. aprila 1992⁵⁰, to se s pravom ima smatrati da je oružani sukob u Republici Bosni i Hercegovini imao međunarodni karakter. Sudska vijeća ICTY-a su, nadalje, došla do zaključka da je i nakon 19. maja 1992. oružani sukob na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine bio međunarodnoga karaktera, jer je Savezna Republika Jugoslavija i dalje bila država koja je vršila kontrolu i stajala iza Vojske Republike Srpske, koja je prije svoga formalnoga stvaranja dana 12. maja 1992.⁵¹ imala prethodni identitet kao Jugoslavenska narodna armija, predstavljajući stvarni organ SFRJ. ICTY je ustvrdio „*da su i nakon 19. maja 1992. svrha i cilj [oružanoga] sukoba ostali isti kakvi su bili tokom [oružanoga] sukoba u kojem su do tog datuma učestvovali Savezna Republika Jugoslavija i Jugoslavenska narodna armija, tj. da je cilj i dalje bio da se proširi teritorija koja će ući u sastav [Savezne] Republike [Jugoslavije].*“ Pretresno vijeće u predmetu Čelebići je zaključilo da je *“Savezna Republika Jugoslavija, uprkos tobožnjeg povlačenja svojih snaga, u najmanju ruku nastavila da pruža podršku bosanskim Srbima i njihovoj vojsci, i vršila znatan utjecaj na njihove operacije”*.⁵²

50 Dana 27. aprila 1992. Republika Srbija zajedno sa Republikom Crnom Gorom formira zajedničku državu Saveznu Republiku Jugoslaviju, koja će tek 1. novembra 2000. biti primljena u Ujedinjene nacije. Nastankom nove države Jugoslavenska narodna armija je „preimenovana“ u Vojsku Jugoslavije dana 20. maja 1992. i djelovala je pod ovim nazivom sve do 4. februara 2003. Neposredno nakon zvaničnog proglašenja Državne zajednice Srbija i Crna Gora, Vojska Jugoslavije mijenja svoj naziv u Vojsku Srbije i Crne Gore, koja će raspadom Državne zajednice Srbija i Crna Gora biti zvanično podijeljena na dvije vojske: Vojska Republike Srbije i Vojska Republike Crne Gore.

51 Vojska Republike Srpske je osnovana na sjednici Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini 12. maja 1992. Za prvog komandanta Glavnog štaba Vojske Republike Srpske je imenovan optuženik Ratko Mladić. Naslijedila je Jugoslavensku narodnu armiju što u vojnom kadru, što u infrastrukturi i naoružanju. Finansirana je iz Beograda kako tokom agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu tako i u periodu odmah nakon agresije, da bi vremenom finansijska pomoć, pod jakim pritiskom međunarodne zajednice, bila ukinuta. Reformom odbrane u Bosni i Hercegovini, od 1. januara 2006. Vojska Republike Srpske je integrirana u sastav Oružanih snaga Bosne i Hercegovine.

52 *Tužilaštvo vs. Duško Tadić*, Pretresno vijeće, Presuda, 7. maj 1997, IT-94-1-T, para 224.

Glede pravne kvalifikacije međunarodnih zločina i vođenja sudskih postupaka zbog njihova izvršavanja, ICTY je, pravosnažno osudio Radislava Krstića za zločin genocida, no samo za pomaganje u njegovome izvršenju nakon pada sigurnosne zone Ujedinjenih nacija Srebrenice. Ono što zamjeramo ICTY-u je vrlo mali broj pravosnažnih osuda za zločin genocida. Nerijetko se dešava da se sa zločinom genocida doslovno „trguje“ za dobivanje priznanja ili otkrivanja novih činjenica koje će dovesti do optuživanja novih osoba. Slučaj je to, na primjer, sa Biljanom Plavšić, koja je sklopila sporazum sa Tužilaštvom ICTY-a, a sudsko vijeće ICTY-a to i potvrdilo, da bi u zamjenu za njezino priznanje u učestvovanju u izvršavanju zločina, optužbe za zločin genocida bile odbačene. Zločin genocida se, čini nam se, uzima previše olakotno pred ovim međunarodnim krivičnim tribunalom. S druge strane, u predmetu *Tužilaštvo vs. Goran Jelisić*, ICTY je pravosnažno utvrdio da je za zločin genocida potreban, ne samo *dolus eventualis* nego *dolus specialis*, specijalna namjera kao mentalni/subjektivni element zločina genocida. Radi se o posebnome/specifičnome umišljaju kao obliku krivnje u međunarodnome krivičnome pravu, koji ima za posljedicu otežano sudsko dokazivanje ovoga zločina. Naime, termin *dolus specialis* je vještačka tvorevina jurisprudencije ICTY-a, nikako Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, koja u članu II sadržava definiciju ovoga zločina, i iz koje je primjetno da se za ovaj zločin zahtijeva samo *dolus*.⁵³

U konačnici, valja zaključiti da ICTY, i pored navedenih nedosljednosti u svojoj jurisprudenciji, ima i pozitivnih karakteristika koje mogu imati afirmativne implikacije na razvoj nauke i prakse međunarodnoga krivičnoga prava. U tom kontekstu možemo govoriti o pozivanju visokih političkih i državnih dužnosnika na krivičnu odgovornost, radu na individualizaciji krivnje, prilici da se čuje glas žrtava u smislu njihovih hrabrih svjedočenja u sudnicama, objektivnom utvrđivanju činjenica, jačanju vladavine prava i pravne sigurnosti pojedinaca, kao i o velikom doprinosu u razvoju nauke međunarodnoga krivičnoga prava, kako materijalnoga tako i procesnoga dijela.

53 No, više o ovome svakako pogledati u: Omerović, E. (2008) „0 genocidu i zločinima protiv čovječnosti“, *Ljudska prava*, Sarajevo, br. 1-4/2008, str. 226 – 242, kao i u: Omerović, E. (2009) „Namjera za genocid u Bosni i Hercegovini“, *Korak*, Sarajevo, br. 17/2009, str. 29 – 58.

Zaključna razmatranja

U zaključnim razmatranjima postaviti ćemo pitanje s početka rada: ima li osnova za *međunarodnu* odgovornost Ujedinjenih nacija kada se u razmatranje uzmu sva prezentirana poglavlja ovoga rada? Moje osobno stajalište je da ovakva odgovornost odista postoji. No, postavimo sada mnogo kompleksnije pitanje: ima li osnova za *krivičnu* odgovornost Ujedinjenih nacija kada se u znanstveno razmatranje uzme argumentacija i znanstveni dokazi svih poglavlja ovoga rada? Ovakvo pitanje zahtijeva sljedeći odgovor: trenutna konstelacija pravila u međunarodnome javnome pravu ne dozvoljava davanje potvrdnoga odgovara. No, smjer u kojemu međunarodno javno pravo ide, posebno nakon 2003, kada je Komisija za međunarodno pravo Ujedinjenih nacija usvojila Pravila o odgovornosti međunarodnih organizacija za međunarodna protupravna djela, navodi nas na činjenicu da će u skorije vrijeme i na ovo pitanje biti moguće dati afirmativan odgovor.

Terminološka distinkcija je vrlo bitna za razumijevanje koju vrstu odgovornosti rad nastoji utvrditi. Između nepravne odgovornosti (društvena, historijska, moralna, politička) i pravne odgovornosti za međunarodne zločine, odnosno za teška kršenja ljudskih prava, rad utvrđuje pravnu odgovornost Ujedinjenih nacija kao međunarodne međuvladine organizacije, te kao subjekta, odnosno nositelja prava i obaveza u međunarodnome javnome pravu, što daje mogućnost za individualizaciju krivnje, uspostavljanje odgovornosti i apliciranje individualne sankcije. U domenu pravne odgovornosti, između krivične, građanske, prekršajne i međunarodne odgovornosti, rad, načelno, ne nastoji prikazati niti jednu navedenu, nego raspravlja o mogućnostima krivične odgovornosti Ujedinjenih nacija kao međunarodnoga subjekta, što nas dovodi do zaključka da je riječ o potpuno novome konceptu, odnosno vrsti odgovornosti, koja bi se mogla smjestiti između krivične i međunarodne odgovornosti, odnosno koja bi bila i krivična i međunarodna, *i.e.* ni krivična ni međunarodna u obimu i naravi kakvu poznajemo u pravnim rješenjima *de lege lata*.

Terminološka distinkcija je bitna i zarad činjenice da, promatrajući iz pravnoga ugla, ne postoji kolektivna krivnja/krivica niti kolektivna odgovornost, jer se postojanje krivice jednoga naroda ne može pravno riješiti globalnom i generalnom identifikacijom izvršitelja i

izvršenog zločina. Kolektivnoj krivnji nedostaje vrlo bitan element krivične odgovornosti: element individualnosti, jer se kroz ovaj element pravno ne može utvrditi identifikacija kolektivnoga izvršitelja prema izvršenome zločinu. Kako je pretpostavka svake krivnje postojanje međunarodnoga zločina i sposobnost izvršitelja da razumije njegove posljedice, te kako narod/nacija predstavlja jedan apstraktan entitet koji nema niti pravnu niti djelatnu sposobnost, time je prosto nemoguće odrediti pravnu odgovornost jednome kolektivitetu.⁵⁴ Činjenica jeste da narod nije samo puki zbir građana, državljana, ljudi, već funkcioniра kao homogenizirana i prepoznatljiva zajednica individuala. Međutim, ovo i dalje nije dovoljno da se narod proglašava pravno odgovornim za međunarodne zločine, a pitanje kolektivne krivnje i kolektivne odgovornosti⁵⁵ ostaje i dalje, *inter alia*, sociološko pitanje.

No, kod krivične odgovornosti država i međunarodnih organizacija, narod, kao jedan kolektivitet, kao i pojedinac, uvijek će biti odgovoran, odnosno snosit će posljedice izricanja međunarodnih sankcija, kao posljednja karika u lancu međunarodnih odnosa. Naime, ukoliko se Ujedinjene nacije kazne na način da budu obavezne platiti odštetu za pravosnažno utvrđeno kršenje međunarodne obaveze, to će platiti države kao članice Ujedinjenih nacija koje i finansiraju rad ove organizacije. Pošto znamo da se državni budžet, u većem dijelu, puni prihodima poreznih obveznika (državljana odnosno države), novčanu kaznu će, u samoj konačnici, platiti narod, odnosno pojedinci kao porezni obveznici, pripadnici određenoga naroda, odnosno nacije. Iz primjera međunarodnih sankcija koje su nametnute Saveznoj Re-

54 Jedan kolektivitet može biti moralno, društveno, historijski ili politički odgovoran, ukoliko narod/nacija na eksplicitan ili implicitan način, a najčešće putem općih parlamentarnih izbora bira ili ponovno bira nacionalno vodstvo koje provodi politiku masovnoga kršenja ljudskih prava i obaveza države prema međunarodnome pravu čineći ili tolerirajući međunarodne zločine. Međutim, takav narod/nacija ne može biti pravno odgovoran/a u bilo kojem smislu, bilo *lato sensu* bilo *stricto sensu*, jer jedan narod/naciju ne možete dovesti pred sud. Postoji kolektivna svijest, kolektivno sjećanje, kolektivni odnos prema nečemu, no ne i kolektivna odgovornost *per se* u pravnome smislu.

55 O pitanjima kolektivne krivnje, kolektivne svijesti te kolektivne odgovornosti, pogledati šire u: Šarčević, E. (1997) „Odgovornost kolektiviteta – prilog razumijevanju kolektivne odgovornosti Srba“, str. 612 – 622. U: „Genocid u Bosni i Hercegovini 1991 – 1995“ (1997), Zbornik radova Međunarodnog kongresa za dokumentaciju genocida u Bosni i Hercegovini 1991 – 1995, održanoga u Bonnu od 31. augusta do 4. septembra 1995, Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu i drugi; O kolektivnoj odgovornosti piše i Kenović, M. (2004) „Neki aspekti odgovornosti“, Ljudska prava, Sarajevo, broj 1, godina 5, str. 60 – 62.

publici Jugoslaviji zbog međunarodnih zločina na teritoriju Bosne i Hercegovine, možemo vidjeti da su one, u najvećoj mjeri, pogađale građane predmetne države.

Glede odgovornosti Ujedinjenih nacija ne postoje pravna ograničenja, u smislu da se uvijek mogu promijeniti postojeća međunarodna pravna pravila, bilo koje pravne naravi, odnosno izvora, posebno ukoliko govorimo o međunarodnom ugovornom/ konvencijskom pravu, kao i o nacionalnoj i međunarodnoj sudskoj praksi. Međutim, izražavam bojazan da ovo pitanje nije u tolikoj mjeri pravne, koliko političke naravi. Od političke volje država članica Ujedinjenih nacija u potpunosti ovise pravci djelovanja Ujedinjenih nacija, koje u cijelosti predstavljaju međunarodnu zajednicu država, posebno ukoliko znamo da se međunarodne organizacije stvaraju voljom država koje im određuju pravnu i djelatnu sposobnost i opseg međunarodnopravnoga subjektiviteta.

PRVO SU HAPSILI I UBIJALI BOŠNJAČKU PAMET

Rogatica, kao urbano središte zapadnog dijela jugoistočne Bosne, spominje se, doduše pod različitim imenima (Ras..., Ris..., Čelebi-Pazar), već više od hiljadu godina. Na ovim prostorima su milenijima živjeli ljudi različitih svjetonazora, religija i političkih filozofija. Ovaj kraj po svom geopolitičkom položaju uvijek se nalazio na vjetrometini različitih uticaja i interesa. U posljednjih nekoliko stotina godina, ti interesi su bile teritorijalne pretenzije i hegemonistički planovi bosanskohercegovačkih susjeda.

U cilju stvaranja etnički čistog područja i homogenizacije srpskog naroda s područja cijele istočne Bosne, mjesni srpski nacionalisti - šovinisti nesrpskom narodu Rogatice nanijeli su nezapamćena zlodjela tokom posljednje agresije na Bosnu i Hercegovinu. Prema nepotpunim podacima, oko 1.500 (hiljadupetstotina) žitelja Rogatice i rogatičkog kraja ovog momenta nema, odnosno još uvijek se za sudbinu mnogih ništa pouzdano ne zna. Zna se jedino da su pohapšeni (uglavnom kao civili) od strane Mladićevih jedinica i paravojnih jedinica SDS-a.

„Crne liste“, koje su konspirativno stvarali čelnici rogatičke Srpske demokratske stranke (SDS) u proljeće 1992. godine, sadržavale su nekoliko stotina imena Bošnjaka „opasnih po srpsku stvar“. Tada je rukovodstvo lokalnog SDS-a imalo precizne spiskove Bošnjaka, sačinjene po firmama, gradskim četvrtima i selima rogatičke općine, koje treba odmah likvidirati. U vrhu tih spiskova nalazila su se imena najobrazovanijih (najškolovanijih) Bošnjaka „jer su oni prirodni neprijatelji Srba i pravoslavlja“, kako je znao često reći Rajko Kušić.

Pod posebim srpskom lupom bili su članovi Stranke demokratske akcije (SDAJ) a naročito čelnici ove stranke. Međutim, prva provociranja, maltretiranja, hapšenja i ubijanja Bošnjaka pokazala su da su svi ne-Srbi, bez obzira na storosnu dob, stranačku pripadnost i dotadašnji doprinos razvoju zajedništva države SFRJ i društva u cjelini, bili na spisku za likvidaciju.

U februaru, aprilu, maju i junu 1992. godine, više stotina (možda i koja hiljada) rogatičkih Bošnjaka je, bez ikakvih razloga i povoda, uhapšeno u kućama i stanovima, dakle, kao civili - od strane paravojnih formacija SDS, na čelu sa zloglasnim Rajkom Kušićem. Mnogi namivni i zavedeni Bošnjaci (koji su bili lojalni srpskim vlastima ili koji su potražili spas kod komšija Srba), na misteriozan način su nestajali ili su poslije poslužili kao taoci i roblje za razmjenu za uhapšene srpske nacifašiste. Evo, i nakon 18 godina, za sudbinu blizu hiljadu rogatičkih Bošnjaka još ništa pouzdano se ne zna.

Kad se sa ove vremenske distance pogleda spisak uhapšenih, odvedenih, „nestalih“ i ubijenih Bošnjaka do jula 1992. godine, odmah se može zaključiti da su meta najprije bili obrazovani Bošnjaci. Rogatički ekstremni Srbi su tada prioritarno ubijali bošnjačku pamet.

Šezdesetjednogodišnji Mustafa Tanković, magistar veterinarskih nauka, skoro cijeli radni vijek je proveo radeći kao veliki humanitarac. Po dobroti su ga znali skoro svi građani rogatičkih sela i grada, i Srbi i Bošnjaci. Nakon višemjesečnog tamnovanja, provociranja, omalovažavanja i ponižavanja (Srbi su ga tjerali da mete gradske ulice i cijepa drva), strijeljali su ga u „živom štitu“ 15. augusta 1992. godine na Jačenu (općina Rogatica) s grupom od više od trideset rogatičkih Bošnjaka.

Mustafin kolega po struci, pedesetpetogodišnji veterinar Besim Kurtčehajić, bio je naturalizovani Rogatičanin. Sa suprugom dr. Marijom i kćerkom Enisom, živio je i radio u Rogatici više od dvije decenije i za to vrijeme su osvojili sve simpatije poštenih ljudi ovog kraja. Uz čišćenje rogatičkih ulica, istovar srpskih materijalnotehničkih sredstava i drugih „specijalnih“ poslova, i Besim je takođe, strijeljan 15. augusta u „živom štitu“, iako je pripadao grupi tzv. rogatičkih lojalnih Bošnjaka.

Diplomirani šumarski inženjer, šestdesetdvogodišnji Derviš Pašić, bio je poznat i priznat rogatički privrednik i političar. Pored uspješne direktorske karijere, Derviš je bio zapaženi predsjednik Opštinske konferencije Saveza komunista (tada najviša politička funkcija u gradu i općini) i predsjednik Skupštine općine Rogatica. Njegova blaga narav, srdačnost i neposrednost, spremnost da svakome pomogne i pruži koristan savjet, svrstavala ga je među najpopularnije građane rogatičkog kraja. I Derviš Pašić je, sve dok ga nisu strijeljali u pometnutom „živom štitu“, bio zadužen za metenje rogatičkih ulica, utovar, istovar i cijepanje ogrevnog drveta...

Uvaženi tridesetčetverogodišnji dr. Adil Mehić, pripadao je mlađoj generaciji rogatičkih intelektualaca. Nije se štedio, nesebično pomažući svim ljudima sela i grada Rogatice. Bio je rado viđen gost u svakoj rogatičkoj kući. Ostao je u gradu sve do 19. juna 1992. godine. Tog dana su domaći srpski ekstremisti okupirali i naselje Gračanicu, najstariji dio Rogatice, u kojem je uglavnom živio bošnjački narod. Tada je uhapšeno nekoliko stotina Bošnjaka, a nekoliko desetina ih je ubijeno na kućnom pragu, među kojima je bilo najviše žena i djece. Dr. Adil Mehić je, zajedno sa puncem Hašimom Šetom, tada potražio spas u kući svog kolege i prijatelja dr. Rađana Bojovića (tu rogatičkom naselju Donje Polje) i od tada im se gubi svaki trag.

I diplomirani ekonomista Bakir Nalbantić (35) spadao je u relativno mlađu generaciju rogatičkih obrazovanih Bošnjaka. Nakon uspješno završenog studija u Beogradu, Bakir je predano radio desetak godina kao komercijalista u Tvornici prečištača Rogatica (TPR). Ostao je u gradu sve do 19. juna 1992. godine, kada ga „prijatelji“ sa studija odvede „na sigurno“ i od tada mu se gubi svaki trag. Neki Rogatičani, koji su preživjeli ovaj zvjerski pakao, ispričali su da su u neposrednoj blizini kuće Nalbantića, u koritu rječice Gračanice, vidjeli ubijenog 82-godišnjeg Ahmeda, uvaženog građanina Rogatice, oca „nestalog“ Bakira Nalbantića.

Zasljepljeni idejom velike Srbije - „velike srpske imperije“ na svim prostorima gdje živi ovaj „nebeski narod“, rogatički srpski ekstremisti nisu prezali ni od fizičke likvidacije svojih sunarodnjaka koji nisu prihvatili velikosrpsku nacifašističku logiku SDS-a. Ovu konstataciju po-

tvrdi i misteriozna srnrt dr. Zorana Gavrića, Srbina po rođenju, ali ne i velikosrbina po opredjeljenju. Pokojni Zoran Gavrić, rođen u Dobrinji kod Visokog, dvadesetak je godina radio u Rogatici kao stomatolog. Bio je vrlo druželjubiv i omiljen čovjek - prava ljudina. Stekao je među Rogatičanima sela i grada ugled velikog stručnjaka i još boljeg čovjeka. Družio se uglavnom sa Bošnjacima. I to ga je, najvjerovatnije, i došlo glave. Početkom maja 1992. godine ubio ga je na Borici Rajko Kušić sa svojom družinom, samo zato što je htio zaštititi svog prijatelja i kolegu s posla, Ćamila Polju...

Hapšenje pukovnika Armije RBiH Avde Palića, tadašnjeg komandanta odbrane legendarne Žepe, kao zaštićene zone Ujedinjenih naroda, desilo se 27.7.1995. godine. Ta priča sama za sebe mnogo govori. Tridesetogodišnji Avdo Palić je, inače po zanimanju diplomirani mašinski inženjer i, da se nije dogodila agresija na BiH, on bi 1993. godine priveo kraju postdiplomski studij i uveliko bi se bavio naukom... Tog kobnog četvrtka (27. juli 1995. godine) Avdo Palić je otišao u bazu UNPROFOR-a u Žepi s namjerom da nastavi pregovore sa srpskom stranom oko spašavanja preostalog stanovništva Žepe. Na Brezovoj Ravni, Palić se, navodno, susreo sa Ratkom Mladićem, Zdravkom Tolimirom, Rajkom Kušićem, Ratkom Furtulom... Garant Palićeve sigurnosti tada, uz pripadnike ukrajinskog bataljona, bio je i general Rupert Smit, koji je baš tog dana bio u Žepi. Međutim, od tada se, bar za nas, o Avdi Palicu gubi svaki trag (?!?!), kao da nije bilo predstavnika međunarodne zajednice i kao da se to sve dešavalo mimo njih... Nakon višegodišnje agonije, opstruiranja i „intenzivnih traganja“ zvaničnih organa Republike Srpske, ipak su pronađeni posmrtni ostaci Avde Palića. Prije nepune dvije godine obavljena mu je veličanstvena dženaza u Sarajevu.

Evo imena ubijenih i „nestalih“ rogatičkih intelektualaca:

Suljo Ahmetspahić (42), nastavnik - ubijen, Midhat Akšamija (53), ekonomista - ubijen, Nezim Alagić (33), diplomirani saobraćajni inženjer - ubijen, Mustafa Bešlija (50), viši zubarski tehničar - zarobljen, Alija Bogilović (51), ekonomista - zarobljen, Emir Ćurevac (33), diplomirani ekonomista - ubijen, Senad Ćurevac (31), diplomirani inženjer - zarobljen, Sakib Čolić (36), diplomirani ekonomista - zarobljen, Salko

Demirović (57), nastavnik -zarobljen, Enes Džaferović (36), inženjer organizacije rada - zarobljen, dr. Zoran Gavrić (47), stomatolog - ubijen, Mesud Hadžihasanović (44), diplomirani elektroinženjer - zarobljen, Selim Harbinja (39), profesor -zarobljen, Ibrića Hasečić (35), diplomirani mašinski inženjer - ubijen, Refik Hodžić (33), viši medicinski tehničar - zarobljen, Latif Hodžić (50), učitelj -ubijen, Muberis Holučlić (38), profesor - zarobljen, Fadil Jamaković (44), nastavnik - zarobljen, Lutvo Jamaković (46), pravnik - ubijen, Fuad Kazić (52), inženjer - ubijen, Mušan Krluč (35), profesor - zarobljen, Enver Kulovac (45), profesor - ubijen, Nail Lutvić (41), inženjer - ubijen, Ibrahim Salan (37), profesor - zarobljen, Fuad Muftić (60), nastavnik - zarobljen, Adil Mušović (45), ekonomista - zarobljen, Nedim Nalbantić (45), diplomirani ekonomista - ubijen, Faik Nalbantić (45), diplomirani mašinski inženjer - ubijen, Remzija Omeragić (45), diplomirani ekonomista - ubijen, Ismet Osmanović (51), profesor - ubijen, Midhat (Salke) Pašić (52), nastavnik - zarobljen, Ćamil Poljo (44), medicinski tehničar - zarobljen, Dževad Salčinović (36), grafički inženjer - ubijen, Salem Sijerčić (60), nastavnik - ubijen, Meho Šabanović (45), ekonomista - zarobljen, Suad Šabanović (41), ekonomista - zarobljen, dr. Aziz Torlak (43), ljekar specijalista - zarobljen...

Među ovih nekoliko desetina imena rogatičkih intelektualaca, stradalnika iz Rogatice, prema općem saznanju, nalaze se samo dvojica koji su bili aktivisti SDA (kao da je to bio neki grijeh). Svi ostali, ili su bili članovi građanskih partija, ili ih stranačka politika nije zanimala. Ali su svi bili, i to je opće poznato, dobri sugrađani, odlične i vrlo društvene komšije sa svima, poštteni radnici i cijenjeni stručnjaci od svih ljudi rogatičkog kraja. Bar je tako izgledalo do proljeća 1992. godine...

PERIOD RATA PROTIV BOSNE I HERCEGOVINE 1992-1995.

(Kratka hronologija događaja)

Političke okolnosti u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji koje su u širem kontekstu prethodile ratu u Bosni i Hercegovini

Rat na teritoriji općine Rogatica bio je sastavni dio destruktivnog djelovanja spoljnih i unutrašnjih snaga u procesu disolucije SFR Jugoslavije i ambicija susjednih republika za stvaranje tzv. velike Srbije i velike Hrvatske.¹

U posljednjoj deceniji XX stoljeća, s obzirom da je ekonomska kriza u SFR Jugoslaviji uzdrmala dogovornu ekonomiju i socijalistički politički sistem, reformskom bloku Slovenije i Hrvatske suprotstavila se Srbija zajedno sa Crnom Gorom i nacionalističkim snagama kroz zalaganje za tzv. «čvrstu federaciju».

Sukobi reformskog slovensko - hrvatskog i srpskog bloka, doveli su do odbacivanja mjera društvene reforme premijera savezne vlade Ante Markovića i opstrukcije u radu Savezne skupštine.

Bosna i Hercegovina je u ovim sukobima nastojala ostati po strani i zbog neutralnosti je bila izložena propagandnom djelovanju medija, posebno, vjerskih i intelektualnih krugova Srbije i unutrašnjih opozicionih snaga koje su se priklanjale idejnim stavovima o «zavjeri zapadnih katoličkih republika», «islamskim fundamentalizmom» i imperativom za «zajednicu u kojoj će Srbi suvereno stati na svoje međe»,

¹ Kratka hronologija događaja na rogatičkoj teritoriji 1992-1995. ne pretendira na analitičku cjelovitost zasnovanu na naučnim istraživanjima. Veliki je intelektualni i moralni zadatak pred historijskom, sociološkom i demografskom naukom u vezi s događajima iz ovog perioda.

iz čega je javno promovirana ideja o «zajedničkoj državi svih Srba» pod parolom «Svi Srbi u jednoj državi».

Razlaz suprotstavljenih blokova uslijedio je nakon odluka rukovodstva Slovenije i Hrvatske za uvođenje višepartijskog društvenog sistema i zakazivanje izbora u proljeće 1990. godine.

Iako je rukovodstvo Bosne i Hercegovine nastojalo da Bosna i Hercegovina ostane u labavu federalnom sastavu SFR Jugoslavije, uslijedilo je naoružavanje Srba i formiranje «srpskih krajina» i «srpskih autonomnih oblasti» koje će, kako se tada u Srbiji vjerovalo, ući u sastav buduće tzv. velike Srbije.

Probosanski intelektualni i naučni krugovi u Bosni i Hercegovini odlučno su i argumentirano dokazivali, negirali i odbacivali svaku pomisao o stvaranju islamske republike pozivajući se na odluke ZAVNOBiH-a i AVNOJ-a, po kojima Bosna i Hercegovina «nije ni srpska, ni hrvatska, ni muslimanska, nego i srpska i hrvatska i muslimanska» i da je njen vitalni interes da o njenoj budućnosti odlučuju narodi koji u njoj žive.

Pobjedom novoosnovanih stranaka 1990. godine u Hrvatskoj, kada je na vlast došla Hrvatska demokratska stranka na čelu sa Franjom Tuđmanom, zvanična hrvatska politika počela je s otvorenim pretenzijama prema Bosni i Hercegovini «u prirodnim i povijesnim granicama» i tezom prema kojoj je «Bosna povijesna greška».

Politika Srbije prema Bosni i Hercegovini nastavljena je «mitinzima istine» i jačanjem srpskih nacionalnih stranaka uz osporavanje bošnjačkog identiteta, izazivajući reakciju Bošnjaka u osnivanju bošnjačkih političkih partija.

Nakon kraha 14. vanrednog kongresa Saveza komunista u januaru 1990. godine, Centralni komitet Saveza komunista Bosne i Hercegovine donio je odluku o slobodnom organiziranju političkih partija, uz uvjet odricanja od nacionalističkih platformi. Time se, u regionalnom okruženju, nastojao sačuvati teritorijalni integritet, suverenitet i ravnopravan status Bosne i Hercegovine u zajednici jugoslavenskih naroda.

Na prvim višestranačkim izborima u Bosni i Hercegovini, sredinom novembra 1990. godine, pobijedile su nacionalne stranke – Stranka demokratske akcije, Srpska demokratska stranka i Hrvatska demokratska zajednica.

Homogeniziranju, nacionalnoj emancipaciji Muslimana² i njihovu opredjeljenju za platformu Stranke demokratske akcije, u to vrijeme, posebno je doprinijela kampanja iz Srbije potpunim odricanjem muslimanskog identiteta i pozivima na «vraćanje u veru pradedova».

Uprkos suprotstavljenim stavovima o budućnosti SFR Jugoslavije i otvorenim međusobnim političkim sukobima, Milošević i Tuđman u Karađorđevu marta 1991. godine na tajnom sastanku dogovaraju podjelu Bosne i Hercegovine, o čemu je publiciran niz vjerodostojnih argumenata.

Politički događaji i otvorene pretenzije susjednih republika prema teritoriji Bosne i Hercegovine 1991., i posebno, ekspanzija hegemonističke politike Srbije u prvom tromjesečju 1992. godine, a zatim i Hrvatske, u procesu razgrađivanja SFR Jugoslavije i ugrožavanja suvereniteta Bosne i Hercegovine, snažno utjecali na događaje i sudbinu Rogatice i njene okoline u periodu od 1992. do 1995. godine.

Prvi slobodni izbori u Rogatici

Predizborna i izborna aktivnost u rogatičkoj općini, ako se izuzmu nenacionalne stranke, imala je mnoga obilježja nacionalne diferencijacije. Uz dotada neuobičajen folklorni ambijent, u središtu stranačke promocije bila je etno-nacionalna retorika uz uočljivo veliki broj etničkih simbola izraženih u plakatima, porukama, amblemima i zastavama sa etničkim simbolima i značenjem.

Predizborna retorika rogatičke Stranke demokratske akcije zasnivala se uglavnom na niže rangiranim propagandistima koji su se koristili sloganom «ko nije u Stranci demokratske akcije, taj nije Musliman», bila je usmjerena na uopćavanje slabosti socijalističkog perioda u kojem su, kako je isticano, "Muslimani kontinuirano gubili vjer-

2 Septembra 1993. Drugi bošnjački sabor donio je Odluku o vraćanju historijskog nacionalnog naziva Bošnjaci, umjesto ranijeg naziva Muslimani.

ski i nacionalni identitet" i na slabljenje utjecaja komunista na ishod izbora.

Propagandisti Srpske demokratske stranke u predizbornoj kampanji pored «ugroženosti srpskog naroda», propagandu razvijaju na tezi o «poturčenim Srbima» i «Muslimanima kao novokomponovanom narodu», aludirajući na njihovo slavensko porijeklo i obećanjima prema kojim bi i muslimanski lideri, po njihovom shvatanju, «imali ključne pozicije u novoprojektovanoj Jugoslaviji», zapravo u tzv. velikoj Srbiji.

Savez komunista - Socijaldemokratska partija rogatičke općine - zalagao se za parlamentarnu demokratiju, tržišnu privredu i suverenu Bosnu i Hercegovinu kao državu svih njenih građana, izražavajući u kampanji opasnost od etničke podjele i posljedica eskalacije međunacionalnih sukoba.

Srazmjerno malo bili su zastupljeni državni simboli Republike Bosne i Hercegovine. To je kod Bošnjaka i Srba – članova nenacionalnih stranaka na teritoriji općine, izazvalo nedoumicu u vezi sa neprimjerenim oduzimanjem njihova bosanskog identiteta.

Izborne pobjede novoosnovanih stranaka u Rogatici sredinom novembra 1990. godine označile su kraj socijalizma i početak društvene tranzicije. Glavni cilj nacionalnih stranaka u predizbornom periodu i nakon osvajanja vlasti bio je skidanje s vlasti komunista.

Izbori su u Rogatici na vlast doveli Stranku demokratske akcije i Srpsku demokratsku stranku. Savez komunista – Socijaldemokratska partija, Savez reformskih snaga i Demokratski socijalistički savez osvojili su ukupno 30% odborničkih mandata zbog čega, a posebno zbog višenacionalne strukture, u smislu participacije u vršenju vlasti, nisu prihvaćeni od nacionalnih stanaka.

U učvršćivanju vlasti, pobjedničke stranke na ključne pozicije postavljaju kadrove koji će služiti njihovim političkim i drugim interesima, rukovodeći se nerijetko nepotizmom i zanemarujući pri tome stručnost i sposobnost za sprovođenje društvene tranzicije i očuvanja bosanskog identiteta.

Uspostavljanje nacionalnoga koncepta vlasti, kako se nedugo nakon izbora pokazalo, zbog partikularnih političkih interesa vodećih

političkih stranaka, vodilo je etničkom antagonizmu i uz međuetničke tenzije, snaženju političkog djelovanja koje se svodilo na nacionalnu homogenizaciju.

Paraliza koalicije nacionalnih stranaka

U novembru 1991. Srpska demokratska stranka organizira u Bosni i Hercegovini referendum, na kojem su se rogatički Srbi velikom većinom glasova izjasnili za «ostanak u zajedničkoj državi sa Srbijom i Crnom Gorom». Nedugo zatim, uslijedile su prijetnje lokalne Srpske demokratske stranke podjelom dijelova općine Rogatica sa srpskom većinom u slučaju proglašenja nezavisnosti Bosne i Hercegovine, čime je ubrzan ideološki i politički razlaz koalicije nacionalnih stranaka.

Srpska demokratska stranka, krajem 1991. godine, formira tzv. «Srpsku Skupštinu opštine». To je odgovaralo viziji nacionalne podjele, u kojoj bi bile stvorene paralelne općinske institucije s ciljem priključenja Srpskoj autonomnoj oblasti Romanija, a zapravo u konačnici, tzv. velikoj Srbiji.

Rukovodstvo Stranke demokratske akcije ostalo je na programu suverene Bosne i Hercegovine. Rogatičke Bošnjake homogenizira i njihovu identifikaciju nastoji osnažiti afirmacijom vjere, tradicije, kulture i običaja i ohrabriti ih za toleranciju i suživot sa Srbima.

Propagandisti Srpske demokratske stranke, inspirirani vezivanjem zastava Stranke demokratske akcije i Hrvatske demokratske zajednice i naročito «Islamskom deklaracijom» Alije Izetbegovića, uvjeravaju srpski narod u opasnost muslimansko - hrvatske koalicije i u imperativ podjele s rogatičkim Bošnjacima.

Referendum građana o nezavisnosti Bosne i Hercegovine

Referendum o nezavisnosti Bosne i Hercegovine u Rogatici, kao uostalom u cijeloj Bosni i Hercegovini, održan je 29. februara i 1. marta 1992. godine, kada je i pored opstrukcije građana srpske nacionalnosti, uvjerljiva većina jasno iskazala demokratsku volju za osamostaljenjem i suverenitetom Bosne i Hercegovine u historijski potvrđenim granicama.

Nakon uspješno provedenog referenduma Bosna i Hercegovina je 7. aprila 1992. godine stekla je uvjete za međunarodno priznanje.

Nezadovoljstvo i neslaganje sa stvaranjem samostalne i nezavisne Republike Bosne i Hercegovine iskazali su bosanski Srbi potpomoognuti Srbijom i Crnom Gorom, koje su nastojale formirati «državu u kojoj će svi Srbi živjeti zajedno». Referendumom je Bosna i Hercegovina ispunita i temeljni uvjet za prijem u Ujedinjene narode.

Međunarodno priznanje i prijem Bosne i Hercegovine za članicu Ujedinjenih naroda

U Rogatici su, s obzirom na tadašnje političke prilike, međunarodno priznanje od Evropske zajednice 6. aprila, Hrvatske i Sjedinjenih Američkih Država 7. aprila 1992. i prijem u punopravno članstvo Ujedinjenih naroda 22. maja 1992. godine, izazvali kratkotrajno olakšanje građana, posebno Bošnjaka.

Neposredno nakon izbora i međunarodnog priznanja Bosne i Hercegovine, Srpska demokratska stranka u Rogatici i njenoj okolini otpočela sa blokadom rada i unutrašnjom razgradnjom demokratske i legalno izabrane političke i izvršne vlasti. Kroz pokušaje da se legitimira nosiocem političke borbe za zaštitu interesa srpskog naroda, brzo je postalo očigledno da vrši pripreme za rat.

U međustranačkim sukobima Srpska demokratska stranka generira krizu koja kulminira opstrukcijom rada Skupštine u nastojanju da po svaku cijenu nametne svoja shvatanja u vezi sa ostvarivanjem političkih planova projektiranih u Memorandumu Srpske akademije nauka i umjetnosti³, koja su se na lokalnom nivou svodila na dominaciju Srba u društveno-političkom životu općine Rogatica.

Homogenizacija srpskog naroda intenzivira se propagandom zasnovanoj na ugroženosti i neravnomjernoj zastupljenosti Srba u organima vlasti, privredi i obrazovanju, «opasnosti od širenja islamskog fundamentalizma» i «stvaranja islamske države u kojoj bi Srbi bili marginalizirani».

3 Memorandum SANU-a 1986., između ostalog, analizira aktuelna društvena pitanja i položaj Srbije i srpskog naroda u SFR Jugoslaviji i apostrofira da u SFR Jugoslaviji jedino srpski narod nema svoju državu. Predstavlja srpsku velikodržavnu platformu za ratove u posljednoj deceniji XX vijeka s ciljem stvaranja «jedinственe srpske države na Balkanu».

Srbi se pozivaju na «odbranu ugroženog srpstva i pravoslavlja». Neposredan način ostvarenja ovog cilja Srpska demokratska stranka našla je u podjeli organa vlasti i teritorije općine na nacionalnom principu. Posredno, to je bio dio plana da se uz pomoć Jugoslavenske narodne armije i lokalnih paravojnih formacija podržanih izvana, započne proces u kojem je rogatičko područje bilo obuhvaćeno ratnim planovima o stvaranju etnički čiste tzv. velike Srbije.

Krizni period i njegove posljedice

Od jeseni 1991. godine do početka rata na teritoriji općine Rogatica dolazi do brojnih incidenata. Najprije, grupa naoružanih Srba na širem području Sjemeća uspostavlja kontrolu teritorije, uznemirava, zastrašuje i oduzima imovinu putnika na komunikaciji Višegrad – Rogatica. Nakon toga, Srpska demokratska stranka uz podršku Jugoslavenske narodne armije na Borici formira mobilnu paravojnu jedinicu i, pored savremenog streljačkog naoružanja, naoružava je protivavionskim mitraljezima i minobacačima.

Dolazak jedinica Jugoslavenske narodne armije, nakon rata u Sloveniji i Hrvatskoj na teritoriju Bosne i Hercegovine, uprkos protivljenju bosanske vlade, dovelo je do mobilizacije rezervnog sastava Ministarstva unutrašnjih poslova na teritoriji Bosne i Hercegovine, jedinog oružanog sastava koji je tada bio pod kontrolom republičkih i općinskih vlasti.

U garnizonu Han-Pijesak intenzivno se vrši ideološka indoktrinacija i specijalistička obuka srpskih rezervista i dobrovoljaca za snajperska djelovanja i upotrebu minobacača.

Iako je komanda nad bosanskohercegovačkom Teritorijalnom odbranom spadala u nadležnost republičkih i općinskih vlasti, Jugoslavenska narodna armija akcijom 1990. godine, radi navodne sigurnosti, izmjestila je oružje Teritorijalne odbrane općine Rogatica i stavila ga pod kontrolu garnizona u Višegradu.

Kasnije, krajem 1991. i u prvoj polovini 1992. godine, iako su one formirane i djelovale nelegalno, ovim su oružjem naoružane paravojne jedinice Srpske demokratske stranke, tzv. Teritorijalna odbrana Republike Srpske i Vojska Republike Srpske.

Međunacionalna napetost i opća nesigurnost na teritoriji općine doveli su, uz posredovanje aktivista Stranke demokratske akcije, do potrebe za naoružavanjem i zaštitom Bošnjaka u Rogatici i drugim mjestima na teritoriji općine, isključivo ličnim naoružanjem i malom količinom municije. Rogatički lovci također su raspolagali oružjem i municijom u ograničenoj količini.

Tome je, uz naoružavanje rogatičkih Srba, doprinijela polugodišnja opstrukcija Srpske demokratske stranke u radu Skupštine općine Rogatica, i kasnije, prestanak rada legalnih organa vlasti, pravosuđa, obrazovanja, zdravstva, privrednih subjekata i ostalih društvenih djelatnosti.

U periodu mart-juni, Srpska demokratska stranka, nezadovoljna postavljenjem načelnika Stanice javne bezbjednosti, postavlja barikadu u centru Rogatice, a zatim vrši blokadu Šumsko-industrijskog preduzeća «Sjemeć». U isto vrijeme u Rogatici se pojavljuju uniformirani i naoružani dobrovoljci iz Srbije.

Opću nesigurnost građana pojačali su izvještaji o presretnutim kamionima s oružjem za koje se nije znalo odakle dolazi i kome je namijenjeno, te naoružavanje Srba i antibošnjačko ponašanje rogatičke Srpske demokratske stranke. Kroz Rogaticu u više navrata prolaze vojne motorizirane kolone praćene tenkovima i oklopnim transporterima.

Početak 1992. godine Srpska demokratska stranka formira tzv. Krizni štab srpskog naroda, a nedugo zatim, u uvjetima paralize rada Skupštine općine, i Stranka demokratske akcije odgovara formiranjem sopstvenoga kriznog štaba.

Nakon mobilizacije rezervnog sastava Ministarstva unutrašnjih poslova u jesen 1991. godine, i Jugoslavenska narodna armija počela je provoditi mobilizaciju. Nakon formalnog povlačenja iz Bosne i Hercegovine, u maju 1992. godine uslijedit će transformacija Jugoslovenske narodne armije u tzv. Vojsku Republike Srpske.

Bošnjački rezervisti, nakon iskustava iz mobilizacije koju je Jugoslavenska narodna armija vršila bez saglasnosti republičke vlade u jesen 1991. godine, nisu se odazvali na te pozive.

Stranka demokratske akcije u Rogatici, znajući da komanda 216. brigade Jugoslavenske narodne armije u Han-Pijesku u svoj sastav prima dobrovoljce i tolerira antibošnjačko ponašanje, podržavala je odluku Bošnjaka o neodazivanju na mobilizacijski poziv, naročito zbog saznanja o njihovoj vjerovatnoj upotrebi u ratu Srbije protiv Hrvatske.

Pod pritiskom i ultimativnim stavovima Srpske demokratske stranke izvršena je podjela teritorije općine Rogatica na srpske i bošnjačke dijelove po principu 60 naprema 40 procenata, odnosno, u skladu s nacionalnom strukturom stanovništva. Podjela je na topografskoj karti prikazana različitim bojama i ovjerena potpisima lidera lokalnih nacionalnih stranaka.

Lideri Stranke demokratske akcije, vjerujući da su ustupcima pred maksimalističkim zahtjevima Srba riješili pitanje sigurnosti, u javnost izlaze s tezom o dogovorenoj «oazi mira na teritoriji Rogatice».

U ovom periodu, Srpska demokratska stranka kontinuirano upravlja krizom, dezintegriira legalnu Stanicu milicije i formira tzv. Srpsku službu javne bezbjednosti, a zatim Opštinski sekretarijat odbrane i štab Teritorijalne odbrane, stvarajući tako na neustavan način paralelne općinske organe.

Građani Rogatice i sela rogatičke općine, radi vlastite sigurnosti, organiziraju na lokalnom nivou dežurstva i straže, u početku sastavljene od Bošnjaka i Srba, a kasnije, kada su Srbi u većini napustili Rogaticu i nastanili se u okolnim srpskim selima, ovakav oblik samozaštite postao je jednonacionalan.

Izlaskom iz grada, rogatički Srbi izvršavaju odluke rukovodstva Srpske demokratske stranke radi demonstriranja nemogućnosti zajedničkog života i konačno razotkrivaju okončanje priprema za ratna djelovanja. Usto, uređuju vatrene položaje za minobacače, protivavionske mitraljeze i druga oruđa, a na prilazima gradu uspostavljaju kontrolne punktove i grad dovode u blokadu. Istovremeno, kako bi ostvarili nesmetanu vezu s Višegradom i Srbijom, uz angažiranje inženjerskih jedinica Jugoslavenske narodne armije, sjeveroistočnim dijelom užega gradskog područja grade putnu komunikaciju velike nosivosti.

Pored djelovanja paravojne jedinice na Borici, u Gučevu je, uz podršku garnizona Jugoslavenske narodne armije iz Han-Pijeska formirana srpska jedinica ekvivalenta brigade. Ova će jedinica, pored djelovanja na rogatičkoj teritoriji, ratna djelovanja izvoditi na sarajevskom bojištu i drugim dijelovima Bosne i Hercegovine.

Srpske paravojne jedinice na području općine, ohrabrene simboličnim protestima općinskog rukovodstva, napadaju, pljačkaju i pale bošnjačka sela na boričkoj visoravni. Ovakvim će akcijama, u prvoj polovini 1992. godine, ubrzo biti zahvaćena cijela općinska teritorija.

Suočeni s ozbiljnošću stanja u kojem se našla rogatička općina, građani Rogatice obiju nacionalnosti, predvođeni opozicionim strankama, formiraju Građanski forum Rogatice s ciljem informiranja o aktuelnim zbivanjima, očuvanja mira i sigurnosti, vraćanja međunarodnog povjerenja i promoviranja uvjerenja o potrebi suživota na principima dijaloga, uvažavanja različitosti i tolerancije. Djelovanje Građanskog foruma, i pored najboljih namjera, u uvjetima narastanja krize i očiglednog uvođenja rogatičke teritorije u ratno stanje, nije pokolebalo Srpsku demokratsku stranku u namjeri da «milom ili silom» formira Srpsku opštinu Rogatica.

U selima rogatičke općine Bošnjaci se, zbog pasivizacije djelovanja Stranke demokratske akcije, s istim ciljem, organiziraju prema konkretnim prilikama. U principu, u nemogućnosti drugog izbora, pokazali su sklonost dogovorima sa lokalnim Srbima o nenapadanju.

U uvjetima paralize općinske Skupštine, Bošnjaci formiraju Konsultativno tijelo i pregovarački tim koji je bio odgovoran za zastupanje interesa Bošnjaka do zakazivanja sjednice Skupštine općine, kada bi se, po njihovu uvjerenju, u demokratskoj proceduri rješavali međunarodni problemi i općina Rogatica na miran način prevazišla narastajuću krizu.

Tokom više sastanaka sa predstavnicima rogatičkih Srba bošnjački pregovarački tim, uz nekoliko personalnih promjena, bio je suočen sa permanentnim i neprihvatljivim zahtjevima radikalnih Srba u vezi sa razoružavanjem Bošnjaka i uvjeravanja o neophodnosti da Bošnjaci prihvate život u tzv. Srpskoj opštini Rogatica. Pregovarački tim, najprije zbog vlastitih stavova i nedostatka legitimiteta, odustao je od ova-

kvog načina rada, koji je, kako je bilo vidljivo, od srpske strane nudio gubitak identiteta bošnjaštva i njihovu asimilaciju u tzv. velikoj Srbiji.

U ovom periodu veliki broj Bošnjaka napušta Rogaticu u čemu ih, organiziranjem konvoja s autobusima, pomaže općinsko rukovodstvo Stranke demokratske akcije.

Naoružani Bošnjaci, najprije spontano, a kasnije djelovanjem aktivista Stranke demokratske akcije, članova Patriotske lige i rezervnih oficira Jugoslovenske narodne armije i Teritorijalne odbrane, nastoje formirati manje formacijske sastave i organizirati odbranu, isključujući bilo kakve napadne akcije usmjerene prema Srbima. U nedostatku odgovarajućih odluka i podrške najodgovornijih bošnjačkih nosilaca vlasti, javljaju se problemi legalnosti odbrambenih snaga, nedostatak ličnog naoružanja, municije, sredstava veze, sredstava za protuoklopnu borbu i vatrenu podršku i potpuno odsustvo sistema zaštite i zbrinjavanja građana u ratu.

Početkom maja grad napušta tzv. Srpska stanica milicije, a nakon toga i legalna Služba javne bezbjednosti, zajedno sa predsjednikom Skupštine općine, načelnikom Službe javne bezbjednosti i rezervnim sastavom milicije. Otada, političko djelovanje lidera Stranke demokratske akcije i njihova veza sa građanima rogatičke općine ima ograničen značaj.

U organizaciji ključnih kadrova Stranke demokratske akcije na nekoliko sastanaka pokušala se organizirati odbrana u Rogatici. Kako nakon toga nisu uslijedile zvanične odluke i personalna postavljenja, rogatički Bošnjaci polovinom maja samoinicijativno se po gradskim kvartovima organizuju u čete, a od maja do prve polovine avgusta 1992. godine u Ustipračiću, Pokriveniku i na Barama manje samoorganizovane jedinice prerastaju u bataljone iz kojih je, uz podršku civilne i vojne vlasti Goražda, formirana Rogatička brigada. Na isti je način u Žepi formirana brigada Armije Bosne i Hercegovine. Drugi, manji naoružani sastavi vremenom su integrirani u jedinice Armije Bosne i Hercegovine.

Ratna djelovanja na teritoriji općine Rogatica

Kao što je vidljivo iz djelomične hronologije događaja u prvoj polovini 1992., sukobi na teritoriji općine Rogatica počeli su i prije službenog početka rata, 6. aprila 1992. godine, kada je napadnuto Sarajevo. S obzirom na to da je još u novembru 1991. godine, ničim izazvana, Jugoslovenska narodna armija napala i uništila sela Ravno u istočnoj Hercegovini, razbuktavanje borbi u Bosanskoj Posavini u martu 1992. godine, napadi unutrašnjih i paravojnih formacija iz Srbije na gradove Podrinja, predstavljaju «rat prije rata» i uvod u agresiju na suverenu i međunarodno priznatu Republiku Bosnu i Hercegovinu.

Za teritoriju općine Rogatica, kao primjer metodologije djelovanja Jugoslavenske narodne armije i Srpske demokratske stranke, može se uzeti formiranje srpske paravojne jedinice na području Borike, ujesen 1991. godine. Ova jedinica počela je s uznemiravanjem Bošnjaka, blokadom komunikacije Rogatica–Žepa i prekidom telefonske veze Žepe sa Rogaticom i uz nekoliko nerazjašnjenih ubistava na širem području Borike za rogatičke Bošnjake ozvaničila je početak sistematičnog «etničkog čišćenja» koje će kasnije dobiti obilježje genocida.

Sporadični napadi paravojnih jedinica Srba na Bošnjake započeti početkom 1992. godine dobijaju na intenzitetu. Od maja, napadima na bošnjačka sela Živaljevići, Stara Gora, Godomilje i Šetići, do avgusta, kada su spaljeni i opljačkani Kramer Selo, Kozadre, Borovsko i Rakitnica, sistematski je na rogatičkoj općini vršen egzodus Bošnjaka.

Početkom juna na području Žepe, u pokušaju da ovlada objektom Zlovrh, razbijena je i uništena motorizirana jedinica tzv. Vojske Republike Srpske koju su najvećim dijelom sačinjavali dobrovoljci sa Pala. Nešto kasnije, tzv. Vojska Republike Srpske iz pravca Višegrada granatira bošnjačka sela jugoistočno od grada i u drugoj polovini juna artiljerijom i protuavionskim mitraljezima napada Rogaticu. Tokom juna, za Rogaticu su ovakva, neselektivna djelovanja, s ciljem ubijanja, zastrašivanja i protjerivanja, bila dio svakodnevnice njenih građana.

Polovinom juna 1992. godine srpska propaganda u povremenim prekidima granatiranja rogatičkim Bošnjacima obećava ličnu i imovinsku sigurnost pod uvjetom da se odazovu u Srednjoškolski centar i priznaju vlast tzv. Srpske opštine Rogatica. Za mnoge Rogatičane to

će biti bolno logoraško iskustvo u kojem su doživjeli poniženja, torturu, ubijanja, pokrštavanja, silovanja i korištenje u «živom štitu».⁴

Prilikom napada na periferne dijelove i grad tzv. Vojska Republike Srpske u samo jednom danu okrutno je ubila najmanje 150 nenaoružanih Bošnjaka, ne štedeći djecu, žene, invalidne i stare osobe. U sljedećoj fazi napada na grad takva je sudbina zadesila Gračanicu, Holuč, Tekiju, Kruščicu, Zakulu, Podljun, Podhrid i druge gradske kvartove nastanjene Bošnjacima. Na isti način, od 1992. do 1995. godine, Srbi su postupali na cijeloj teritoriji rogatičke općine.

U skoro bezizlaznoj situaciji, nakon što je Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine donijelo Odluku o proglašenju ratnog stanja i u očekivanju napada pješadije, tzv. Vojske Republike Srpske, rogatički Bošnjaci, pod zaštitom branilaca, izlazi iz grada nalaze probojem u pravcu Žepe, Pokrivenika i Vragolova. U ova područja, u očekivanju uspjeha pregovora pod pokroviteljstvom Evropske unije, odranije se sklonio značajan broj Rogatičana. Krajem jula i početkom početkom avgusta najveći broj rogatičkih izbjeglica, uz stalne napade srpskih snaga, našao je utočište na slobodnoj teritoriji goraždanske općine.

Manje grupe branilaca, osloncem na brdo Ljun, vode sa tzv. Vojском Republike Srpske povremene borbe u Rogatici, a u avgustu 1992. godine pridružuju se Rogatičkoj brigadi Armije Bosne i Hercegovine u Goraždu.

Otada, osim u logorima Srednjoškolskog centra, Sladare i Rasadnika, u Rogatici nije bilo Bošnjaka.

U drugoj polovini avgusta 1992. godine, na komunikaciji Mesići-Rogatica, u rejonu sela Kukavice, jedinica Armije Bosne i Hercegovine napala je motorizovanu kolonu koja se iz Goražda uputila ka Rogatici, pri čemu su, pored naoružanih, stradali i srpski civili.

Na području Žepe tzv. Vojska Republike Srpske bezuspješno obnavlja napade i trpi gubitke u borbama sa 285. brigadom Armije Republike Bosne i Hercegovine.

⁴ Stradanja rogatičkih Bošnjaka u periodu 1992-1995. prema cilju, obimu i načinu izvršilaca zločina, moguće je uporediti s događajima iz Drugog svjetskog rata. Razlike se odnose samo na detalje četničkog projekta Stevana Moljevića «Homogena Srbija» iz 1941. U Drugom svjetskom ratu Bošnjaci su srazmjerno jačanju Narodnooslobodilačkog pokreta sačuvani od etničkog istrebljenja.

Rogatički bataljon zajedno sa borcima iz sela Brčigovo, iako oskudno naoružani, nakon kratkih priprema u borbama na jugoistočnim i istočnim dijelovima teritorije općine nanose gubitke srpskim snagama, naoružava se oružjem i municijom iz ratnog plijena i brani slobodnu teritoriju.

Pritisnuto reakcijama preostalih predstavnika opozicionih stranaka i građana, bošnjačko rukovodstvo općine Rogatica u selu Pokrivenik donosi Odluku o formiranju bataljona Armije Bosne i Hercegovine i u personalnom smislu ozvaničava komandni sastav.

U ljeto 1992. godine bataljon se, zajedno s građanima, povlači u pravcu Goražda i tamo ulazi u sastav Rogatičke brigade Armije Republike Bosne i Hercegovine.

Do kraja rata, u sastavu Istočnobosanske operativne grupe i 81. divizije Armije Republike Bosne i Hercegovine, brigada uspješno vodi borbe u odbrani Goražda i oslobađa dio teritorije općine Rogatica u širem rejonu Hranjena i sela Vražalice i manjim borbenim sastavima vrši napade na srpske položaje u dolini rijeke Prače.

Vojska Republike Srpske 1994. i 1995. godine pokreće ofanzivu širokih razmjera na Žepu i Goražde, iako su 1993. od Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda ove teritorije proglašene zonama sigurnosti.

Srpska ofanziva na Goražde zaustavljena je pod prijetnjom upotrebe NATO-avijacije, međutim, i pored herojskog otpora, tzv. Vojska Republike Srpske je u drugoj polovini jula zauzela Žepu.

Ne pristajući na predaju, branioi Žepe povlače se u planinske dijelove i nastavljaju pružati otpor. Dio branilaca pokušava se spasiti prelaskom rijeke Drine, ali ih vlasti Srbije hapse i upućuju u logore u Šljivovici i Mitrovom Polju. Nakon šest mjeseci oni se deportiraju u zemlje Zapadne Evrope, Sjedinjene Američke Države i Australiju.

Dio boraca 285. brigade Armije Republike Bosne i Hercegovine završio je u logoru Rasadnik, gdje su bili podvrgnuti torturi i ubistvima.

Nakon zauzimanja Žepe, rogatička općina, s izuzetkom slobodne teritorije šireg rejona sela Vražalice, 1995. godine postala je u krvavom genocidnom procesu i uz nezapamćena stradanja Bošnjaka, etnički čist srpski prostor.

Cilj i posljedice rata u Rogatici i njenoj okolini

Cilj rata bio je da se uz političko djelovanje Srpske demokratske stranke, u prvoj fazi, demonstracijom sile posrbljene i u funkciju agresije na Bosnu i Hercegovinu angažovane Jugoslavenske narodne armije i korišćenjem njenih resursa za potrebe paravojnih snaga rogačkih Srba, u kratkom vremenu ovlada teritorijom općine Rogatica radi njezina priključenja tzv. velikoj Srbiji.

Kako taj plan nije ostvaren, Srpska demokratska stranka općine Rogatica, uz opstrukciju rada legalnih organa Skupštine općine i ultimativne zahtjeve za podjelom, u Rogatici i njenoj okolini aktivira paravojne snage Srba radi sijanja međunacionalnog nepovjerenja, zastrašivanja i progona Bošnjaka i dovođenja legalne vlasti u kapitulantski položaj.

Pripreme rogačkih Srba za rat obuhvatale su snažnu propagandnu aktivnost protiv Bošnjaka, iza čega su željeli stvoriti slobodan prostor za nacionalističko djelovanje. Sebe su metaforički predstavljali «nebeskim narodom», spremnim na odricanje od svjetovnog života i izborom «carstva nebeskog», uzimajući za motiv mitski postupak kneza Lazara u boju na Kosovu 1389. godine.

Rogački Bošnjaci, posebno dio omladine, prepoznali su opasnost i bez naročite podrške ključnih bošnjačkih nosilaca vlasti u općinskim strukturama, u uvjetima nametnutog embarga na isporuke oružja i vojne opreme od Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija, preduzeli su u skladu s ljudskim, materijalnim i drugim organizacijskim mogućnostima aktivnosti radi zaštite ljudi, materijalnih dobara i odbrane teritorije općine.

S obzirom na to da je prostor na lijevoj obali rijeke Drine predstavljao posebno važan interes Srbije i Crne Gore u ostvarivanju ideje o tzv. velikoj Srbiji, Jugoslovenska narodna armija, tzv. Teritorijalna odbrana Republike Srpske, Vojska Republike srpske i Policija Republike Srpske su ratna djelovanja na rogačkoj općini vodili s punom okrutnošću, ubijanjem, silovanjem, razaranjem sela i gradskih dijelova, pljačkom imovine i progonom Bošnjaka.

Općim okvirnim sporazumom za mir započetim novembru u Daytonu (Ohio, SAD), potpisanim 14. decembra 1995. godine u Parizu

(Francuska), Bosna i Hercegovina podijeljena je na dva entiteta – Federaciju Bosne i Hercegovine i Republiku Srpsku, kojoj je pripala teritorija općine Rogatica. Entiteti su 1995. godine uglavnom bili etnički homogeni iznutra i nisu u političko - pravnom smislu predstavljali nacionalne države.

Posljedice rata u Rogatici mogu se podijeliti u nekoliko oblasti, a posebno slijedeće:

- Prema istraživanju Istraživačko-dokumentacionog centra Sarajevo, u toku rata u Rogatici je stradalo 2.014 osoba. Od ovog broja, ubijenih je 1.506, a kao nestali vodi se 508 osoba. Među nastradalim civila je 1.057, a vojnika 957. Od stradalih vojnika 691 bio je pripadnik Armije Republike Bosne i Hercegovine, a 266 pripadalo je Vojsci Republike Srpske. Po nacionalnoj strukturi najviše je nastradalih Bošnjaka, i to 1.651, Srba je stradalo 357, i 3 Hrvata zajedno s ostalim. Drastičan je broj nastradalih civila Bošnjaka u odnosu na srpske civile. Tako su stradala 962 bošnjačka civila, srpskih 91, te 2 Hrvata zajedno s ostalim.
- Na teritoriji općine Rogatica sistematski su uništeni svi islamski vjerski objekti, u prvom redu džamije i objekti na vakufskom zemljištu, zatim rogatička mezarja i šadrvan, čiju je gradnju finansirao Mustafa Hasanagić, Rogatičanin iz Sjedinjenih Američkih Država.
- U nastojanjima da se sačuva etnički čist srpski prostor, onemogućiti povratak izbjeglica i zatru tragovi postojanja Bošnjaka u Rogatici i njenoj okolini, uništen je ogroman broj bošnjačkih seoskih i gradskih objekata za stanovanje sa pratećim objektima.
- U uvjetima diskriminacije, fizičkog, mentalnog i seksualnog zlostavljanja i prisilnog rada, u srpskim logorima u Rogatici bilo je zatočeno nekoliko stotina Bošnjaka čiji je život trajno obilježen psiho-socijalnim problemima. Uglavnom su to bili nenaoružani muškarci i veliki broj žena, djevojaka i djece. Nakon prisilnog premještanja u druge krajeve Republike Bosne i Hercegovine njihova je imovina opljačkana ili uništena.

- Poznate su brojne činjenice o zločinima počinjenim od strane Srba nad rogatičkim Bošnjacima, međutim, koliko je javnosti poznato, vlasti Rogatice nisu progonile, hapsile i sudile za ratna nedjela.
- Do kraja 2008. godine, Sud Bosne i Hercegovine za krivično djelo zločin protiv čovječnosti na teritoriji općine Rogatica osudio je Dragoja Paunovića na kaznu zatvora u trajanju od 20 godina, a za isto krivično djelo, na kaznu zatvora u trajanju od 10 godina osuđen je i Radisav Ljubinac Pjano.
- U vezi počinjenih zločina u Bosni i Hercegovini, tužilac Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, pored ostalog, optužio je Radovana Karadžića i za genocid izvršen nad Bošnjacima u općini Rogatica.
- Procesuiranjem svih ratnih zločinaca u sudskom procesu, umjesto kolektivne u pravi plan stavit će se individualna odgovornost na koju mnogi nisu spremni s obzirom na mogućnost kompromitacije njihove ratne prošlosti.⁵

5 Iako su mnogi izvršioi zločina na teritoriji Rogatice poznati, radi poštivanja pravnog sistema i dokazivanja odgovornosti u pravnom procesu, navođenje imena značilo bi prejudiciranje krivice.

Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu je u Bošnjačkom institutu u Sarajevu 23. juna 2010. godine organiziralo predstavljanje knjige Mensura Seferovića "ZVIJEZDE STAJAČICE. Zapisi o djevojkama i majkama iz dva rata 1941-1945 i 1991-1995.". O knjizi su govorili dr Bećir Macić, prof.dr. Sabira Hadžović, general u mirovini Hasan Efendić i mr Sanja Seferović-Drnovšek, moderator je bio Asaf Džanić.

Toplina i neposrednost kazivanja predstavljao knjizi i njenom autoru, te općeljudskim vrijednostima koje afirmira ova knjiga, dali su ovom predstavljanju posebnu atmosferu i karakter. Po riječima Mersudina Čane, bilo je "veličanstveno... tužno i bolno, bolno...Ovo je bio okidač da se isplačem nakon mnogo vremena nad svima nama i živim i mrtvim Bosancima."

dr Bećir Macić¹

NIJHOVA STRANA RATA

(Mensur Seferović, ZVIJEZDE STAJAČICE – Zapisi o djevojkama i majkama iz dva rata 1941-1945. i 1991-1995., Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, Bosanska biblioteka Chicago, Sarajevo, 2009., str. 317)

Mensur Seferović, poznati antifašistički borac, logoraš, komesar partizanske čete, publicista, nastavlja i sa svojom najnovijom knjigom, ZVIJEZDE STAJAČICE – Zapisi o djevojkama i majkama iz dva rata 1941-1945. i 1991-1995, u izdanju Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Udruženja za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, Bosanske biblioteke Chicago, snažnu i dokumentovanu prezentaciju aktuelne ratne tematike iz Drugog svjetskog rata (1941-1945) i iz ovog (1991-1995). Njegov bogat stvaralački opus dao je autoru povoda i inspiraciju da iz tog mozaika pažljivo izdvoji napise o ženi, djevojci i majci, te na taj način čitaocu prezentira na jednom mjestu ovu, nikada do kraja neispisanu temu, često u spisateljskom zapečku i zaboravu.

¹ Autor je naučni savjetnik u Institutu za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu

Žene su za mnoge bile nešto "kao da su sa strane", ali ne kao one "koje su učestovale u prvim borbenim redovima i okršajima, često bivale i hrabrije i odlučnije od drugih" (str. 11). Ova knjiga je doprinos zaustavljanju trenda potiskivanja žene iz javnog i društvenog života, ne samo onda, tada, nego dodali bismo i sada. One imaju svoju stranu rata, kako je autor i nazvao prvo poglavlje svoje knjige – *Njihova strana rata 1941-1945*, samo je treba pokazati, izvući iz zaborava, predočiti i afirmisati, što upravo ova knjiga čini. Koji je doprinos žene u Narodno-oslobodilačkoj borbi najbolje će to izraziti Vladimir Nazor, pisac, koji će uprkos starosti, na konju, jezdit ratištima Neretve, Sutjeske, Zelenogore, kada je rekao da se "možemo ponositi što smo u ove teške, ali velike dane, dali svijetu novi tip žene – partizanke". (str.17).

Primjera herojstva žene, premda i ta riječ ne može da to u potpunosti odrazi, bilo je mnogo koji napajaju i koji pokazuju kako se gine za ideju, kako je sloboda svetinja za koju se može sve dati, malo je reći i život. Autor je, stalno bdijući na ratištu zapisivao, objavljivao, a sada, u pravo vrijeme, nakon ratne kataklizme u BiH, opet to objelodanio u ovoj knjizi. Radi se o piscu, koji, rekao bih, teško piše, ne želi nikakvu lakoću, utičući da "sva ratna dokumenta o ljudima i događajima (kako kaže) provjeravam i upoređujem sa svjedočenjem ljudi i događajima, stalno kritički 'sumnjičav' prema jednom izvoru informacija, kako bi izbjegao jednostavnost i necjelovitost svjedočenja." (str.18).

U tom slijedu naglasi će: "Znati i moći i saopštiti neke okolnosti znači svoju riječ zasnivati ne samo na činjenicama već i na mnogim drugim uticajima i saznanjima, sagledavanjem zapretanih i teško doživih međuljudskih i društvenih odnosa, što život čini životom, bez njegove ispisane posljednje stranice." (str. 18)

Autor je pedantno vodio zabilješke o borcima udarnih brigada, djevojkama i mladićima, koje ga, kako navodi "svojim požrtvovanjem i moralom obogatiše i podstaknuše da ih ne zaboravi". (str. 18)

Takav pristup čitaoca podstiče da čita, vjeruje i pamti. Na tom fundusu defilovaće njegovi junaci od 1941-1945, odnosno žene – djevojke i majke, čime će se prikazati njihova strana rata, odnosno njegove junakinje. A upravo te dvije junakinje, Ljubica Remetić i Emina

Merdan, su "poginule u istom času i na jednom mjestu spasavajući ranjenog borca ..." (str.18).

Nakon toga dolazi Antonija Kuclar, majka desetero djece, narodni heroj, čiji je osam sinova i dvije ćerke, nosili partizanske oznake, pet poginulih sinova, strijeljan muž Franc. Ubijena je među sedam muškaraca, boraca osuđenih na smrt. Tužno da ne može biti tužnije, ali hrabro da ne može biti hrabrije. Koliko je takvih primjera: Raca Ivanišević, Milena Vojinović, Mirjana Kosanović, Tanja Peško, Marija Mažar, Emina Merdan, Zdenka Karačić, porodica Muštović sa majkom Hanom, šest članova su nosioci Partizanske spomenice 1941.

Antonija Čeč, narodni heroj, partizanka Roza, još je jedna Seferovićeva ličnost, partizanka, koja je iznad mrtvih partizana klicala "Živjela slobodna Jugoslavija", "čudesnom snagom odolijevala je i prkosila njemačkim oficirima i domaćim izdajnicima" (str.87). Nije odmah ubijena, ali je i u zatvoru bila nijema i prkosna, da bi bila ugušena u koncentracionom logoru Aušvicu, ostala je dosljedna svojoj dugogodišnjoj revolucionarnoj borbi. "U zatvoru je bila nijema, prkosna. (...) I tek na ulicama celjskim, pred svojim zemljacima, iznad mrtvih drugova, progovorila je pokličom Partiji i slobodi, novoj Jugoslaviji" (str. 89).

U knjizi se nalazi poseban odjeljak, naslovljen *Djevojke s puškom o ramenu*, dalje - s bombom na opasaču. To je bio njihov angažman, u kojem su se "vlastitim primjerom i žrtvovanjem na najbolji mogući način stalno potvrđivale. Njihove žrtve to gorko svjedoče". (str. 112).

Uz tri sestre Ivković navode se imena brojnih žena Mostarskog bataljona, ali i u drugim partizanskim organizacionim oblicima. Bile su tamo gdje i muškarci – u čuvenim jurišima, kraj Sutjeske hladne vode, u bombaškim napadima na ustaše, u ilegalnim punktovima među ilegalcima, na marševima, u bunkerima, u bliskoj borbi, majka je ponekad bila među suprostavljenim sinovima, među obavještajcima, ispod feredže virila je puška.

Prostora i vremena za ovu priliku ima malo da se njihova strana rata – djevojaka i majki, 1941-1945, prezentira čitaocima, onako kako je to izvanredno uradio Mensur Seferović, prekaljeni ratni reporter, urednik, izdavač i pisac. Zato preporuka i podsticaj da se ova knjiga, odnosno njeno prvo poglavlje čita, pamti, misli kao dio nas, našeg

dogaćanja i bitisanja na ovim prostorima, historija koju nikad i niko ne može izbrisati, zatamniti, kao da je nije bilo.

Poslije ovoga, dolazi najtamniji dio viševjekovne postojanosti Bosne i Hercegovine 1991-1995, kada je osobenost ove države multietičnost, multireligioznost, multikonfesionalnost, totalno napadnuta, s ciljem destrukcije svih vrednota na ovim prostorima. Ko bi rekao? Neko će morati odgovoriti gdje su se te mračne snage zatomile, gdje su čekale šansu, zašto su vaskrsle. Kako se ovo sve moglo dogoditi poslije Antonije Kuclar, Race Ivanišević, Tanje Peško, Marije Mažar, Emine Merdan, Ljubice Remetić... Ali vratimo se na drugo poglavlje ove Seferovićeve knjige, koje autor naslovljava – *Preboli i ožiljci 1991-1995.*, došle su nove ratne godine, kako neko reče "I barbari su bili bolji". Ovima ništa nije bilo sveto, vrijedno. Rušili su i ono što Hitlerova soldateska nije dirala, ubijali su, silovali, palili ljude, šta sve nisu radili. I opet neizbježno pitanje: Gdje su bili 45 godina, kako u njima niko nije vidio opasnost, gdje li je bila učiteljica života, noj je izgleda sa svakim režimom dobro.

Autor se pita: "Kako preboljeti zla koja se čine, da li je to uopšte moguće? Može li ljudsko srce i to otkucati i ne prepuknuti!" (str. 198). On je sebi postavio realan cilj, bez ambicija da izvrši "istoriografsku rekonstrukciju cjeline" (str.198). "predočio je koloplet činjena i nečinjenja, hrabrosti i malodušja, upornosti i samoodricanja, da u isprepletonosti dokumentarnog kazivanja s lica i naličja istaknem, više očevidaca, svjedoka svoga vremena iz svih nacionalnih i socijalnih sredina" (str. 198).

A u tom ratu, autor vidi i o tome piše kako se "oglasiše i žene sa ratnih poprišta opsjednutih gradova, žene borci, hrabre građanke iz totalitarnih i demokratskih sredina, obrazovane mlade žene i spisateljice prognane iz ranjenih zavičaja koje nije obrhvala ravnodušnost i samozadovoljstvo, koje su stale na svojevrstne borbene položaje." (str. 198). Tome dodade "iskrsnuše i najneobičnije sudbine i događanja žena u ratnoj kataklizmi '91-95'. (str.198)

Već u početnom dijelu ovog poglavlja, autor će pokazati ko su te žene u ratu, što je to njihova strana, gdje je njihov prkos i inat njihovo-

vom zlu. U vezi s tim istaći će, pa možda i odgovoriti i kazati što je sadržina njegovog drugog poglavlja.

One deflaju u novoj knjizi poput radnice Vesne (pretrčala je preko opasne sarajevske aerodromske piste, vratila se kući u opsjednuti grad), Vesne, druge naše prijateljice iz Čikaga (prevodioca u štabu savezničke vojske BiH i svjedoka svega i svačega), Lamije i Jasne (intelektualki u susretima i razlazima sa partijama i liderima u ratnom i poratnom nevremenu); Fazile iz Teslića (koja se više "ne da udariti", borca Armije RBiH); Sedine, Jasne, Izete, Samije i Radojke (boraca "muhadžersko-partizanske-prognaničke" Fočanske brigade), Ksenije (građevinskog inženjera snažno oslonjene na očev i svoj mostarski zavičaj), Munire iz Kozarca (koja ostade tri godine u 17. krajiškoj brigadi i pripremi knjigu *Ni krivi ni dužni* nestalih u prijedorskom kraju, njih 3.227, među njima i 228 žena), i hrabrih protivnika totalitarizmu i agresivnim nasilnicima, jezgra slobodoumних i pravdoljubivih, u čijem djelu i otporu mogu se nazrijeti i neki budući podnošljiviji život, civilizacijski raspleti, jer "ni u moru mržnje i sramote ni kaplja poštenja i reda ne gubi se u nepovrat", kad uz "prepune čaše beščasća postoji i prebolnost čovjeka i društva" (str. 198). Svaka na svoj način, autentično i hrabro, odupire se ratnoj nemani, neda se njegovom žrvnju, hoće postojanost, odlučnost, uspravnost, život dostojan čovjeku.

Počelo je sa strahom, koji se u kosti uvlačio, kao da čovjek nije više bio ono što je bio, čovjek nije čovjeku čovjek, nego ko zna šta, nešto više i od vuka. I danas se ledimo od dvije rečenice Slobodana Miloševića, vožda svekolikog srpstva, kako ga autor naziva, a koje i s pravom navodi, izrečene na kosovskom žarištu, povodom 600-godišnjice Kosovskog boja, kada je on, na svetoj srpskoj zemlji rekao: "šest stoljeća kasnije, danas, opet smo u bitkama i pred bitkama. One nisu oružane mada i takve nisu isključene" (199). Nažalost, nisu bile isključene, došle su nove ratne godine. Podsticane su na razne načine, što se u knjizi navodi argumentovano, jasno i nedvosmisleno. Nije uzalud jedna od žena izjavila: "Nadam se da će te mi reći da to nije istina da se to veliko srce Južnih Slavona nije tako brzo u kamen pretvorilo." (199). Nažalost, istina je, da gora i gorka ne može biti. Kameno srce je počelo da djeluje. Nastupilo je, po jednoj drugoj izjavi "bogatstvo u gubljenju svega" (201). A Dobrica Ćosić- koliko li je samo imao istomišljenika - će izjaviti

“Ja nemam maštu da zamislim da je moguć zajednički život Srba, Muslimana i Hrvata.” (str.203). Nije sebe ni ovaj put iznevjerio. Pod raznim naslovima, u drugom dijelu, kroz 43 priče, autor obrađuje to novo, turobno i sivo vrijeme, kada su emocije bile jače od razuma, gdje se vide varnice sunovrata, razrušene duše, neviđena suza, na vjetrometini života, neka nova religija, zastrašujuće mase koje vode izopačeni glavari.

Kako se navodi “naidoše godine koje potamniše mirnodopsko doba i život kojim se živjelo nanese, devedesetih godina dvadesetog vijeka, nove ratne gorčine i patnje, zbjegove, pustoš, nova satiranja i preseljavanja, crne prijetnje mojoj i drugoj djeci, mnogima u vrijeme ratno 1991-1995, kada je zaprijetilo da će se narodi udaviti u krvi nacionalizma. (str. 196).

Ili, “kako preboljeti zla koja se čine, da li je to uopšte moguće? Može li ljudsko srce i to otkucati i ne prepuknuti? (str. 198)

I u tom ludilu Seferovićevi likovi, prije svega žene, daju zračak svjetlosti, atakuju svom žestinom na taj krvavi nacionalistički pir. Takva je Tereza Lili Schaeffer, profesorica iz Ilijaša, Natka Buturović, Vesna Božić, Enesa Blagovčanin, Vesna, Emina Hindić, Olga Božičković, Bosa Matić, Ksenija i njen muž Bogdan Bogdanović, paradigma otpora srbijskim ludim planovima, Megan Kenedi, prof. dr. Lamija Hadžiosmanović, Ksenija Neimarević. Naravno, porodica Mensura Seferovića uvijek je bila uz njega, pomagala mu, podsticala i bodrila, tako je njen doprinos veoma značajan i bitan.

Ugledne ličnosti, književni i ostali autoriteti, veoma su se pohvalno izrazili o radu Mensura Seferovića, njegovim knjigama, idejama, koje su nedvosmislene i podsticajne za opstanak, dodao bih autentične Bosne i Hercegovine.

Predsjedavajući Predsjedništva RBiH Alija Izetbegović će Seleni (kćerka Mensura Seferovića) reći da bi “odmah želio izraziti svoje iskreno poštovanje Vama i vašem ocu za sve ono što činite za Bosnu i Hercegovinu i njenu dijasporu u Americi.” (str. 244).

Predrag Matvejević, univerzitetski profesor u Zagrebu, Parizu, Rimu, čiji je počasni građanin, Mostarac koji je živio u kvartu Carina,

gdje je zajedno sa autorom proveo djetinstvo, filozof i pisac, veliki prijatelj BiH, istrajni borac za demokratiju i ljudska prava će istaći da mu je "pošten stav autora poznat odavno. U ovim vremenima nesreće ostalo je malo poštenih ljudi. Ugodno je voditi dijalog s jednim od njih". (str. 245), te dodati, "cijenim vaš angažman koji se odupire dobi. Pišite nam i budite zdravi. Vaša je riječ cijenjena i potrebna je našem narodu". (str. 245).

Još jedan iz plejade Mostaraca, razasutih diljem svijeta – Mišo Marić (sjetite se "Mostarskih kiša"), bol boluje za raspuklim Mostarom, ističući da je naš autor – "živi institut hercegovačke istorije..." (str. 246)

Knjiga Mensura Seferovića - ZVIJEZDE STAJAČICE, upravo sada, možda više nego ikada treba Bosni i Hercegovini, kada ova država liječi svoje rane i ožiljke, kada je trebala nestati, uključiti se u tri nacionalne države sa punom dominacijom, čak se može reći terorom nacionalnog, kojeg treba poštovati, ali ne izdizati nad svim ostalim vrijednostima. Ovo djelo pokazuje da ideja Bosne i Hercegovine, suživot, tolerancija, demokratija, njen vjekovni institut – komšiluk, može opstati, nije sve izgubljeno. Bez autentične Bosne i Hercegovine teško je zamisliti Evropu, koja je dobrim dijelom kolorit različitosti. U protivnom u getima biti ćemo sami sebi najbolji, najljepši, ali i to trenutno. Zbog toga svega dugujemo zahvalnost autoru, a preporučujemo da se ova knjiga čita, isčitava, pamti, misli u b-h aktualitetu.

ESTETSKI I EKSTATIČKI DOŽIVLJAJ ISLAMSKKE KALIGRAFIJE

Prije nego pažnju u potpunosti posvetimo osnovnoj istraživačkoj temi ovoga rada, osjećam potrebu da u tek nekoliko rečenica pokušam predstaviti karakter i estetiku osobenog i autentičnog umjetničkog izražaja u islamu – *islamske kaligrafije*,¹ a samim tim i kroz to islamsku umjetnost u općem smislu riječi i pojma. Kaligrafija arapskog slova ili kako je ovaj vid kaligrafskog izražaja poznatiji i općeprihvaćen – *islamska kaligrafija* – pojavljuje se kao autentičan, autohton, originalan, moglo bi se čak, malo slobodnije, reći *samonikli* izvorno islamski izraz muslimanskog umjetničkog genija unutar ukupne umjetnosti koja se začela na zdravim temeljima islama kao vjere²; ona je najneposredniji odraz same suštine islamskog vjerovanja, njegove duhovnosti, te stoga, bez imalo pretjerivanja, najsvetiji sakrament islamske umjetnosti, ali i samog *islama*.

Moje zanimanje za islamsku umjetnost uopće, naravno, prije svega u domenu kaligrafije u okvirima stručnog istraživanja, ali i iz osobnog interesa u cilju boljeg razumjevanja ove umjetnosti kao cjeline, dovelo me je do zaključka da je ona, ustavari najautentičniji i zasigurno

- 1 Pojam kaligrafije u općem smislu riječi i pojma iznimno je širok te može podrazumjevati bilo koje pismo i bilo koju vrstu teksta profanog ili sakralnog. U ovom slučaju pod pojmom islamska kaligrafija podrazumjevam isključivo kaligrafiju arapskog slova (*harfa*) realiziranu u domenu religijskog/sakralnog teksta.
- 2 Ako se vratimo unazad, na početak nastanka islamske umjetnosti, vidjet ćemo da područje arabijanskog poluočoka, zbog nomadske prirode svoga preislamskog stanovništva i ne obiluje značajnijom umjetničkom tradicijom kako smo mi navikli poimati je, osobito u njenom arhitektonskom izražaju. Arapsko pismo istina, razvilo se iz nebatki pisma, ali umjetnost kaligrafije razvila se doslovno 'iz ničega', odnosno ona nema apsolutno nikakve prouzore, niti je na razvitak te umjetnosti uticala ikakva druga umjetnost, za razliku od arhitekture, slikarstva - koji su bili pod različitim uticajima. Ona je čisti produkt islama (!), te stoga predstavlja najoriginalniji izraz islamske umjetnosti, što je posebno tačno ako se u obzir uzme činjenica da nijedna druga umjetnost, odnosno kulturološka i civilizacijska cjelina nije uspjela pismo napose dovesti do te mjere da ono postane, središnja umjetnost, umjetnost prvog reda!

najcjelovitiji odjek islamske ideje, ali i najobuhvatniji i najneposredniji prikaz suštine upravo te ideje, odnosno njene duhovnosti. Ona odražava osnovna načela Božije Poruke, te je stoga neposredan način prikaza manifestacije Božijeg Jedinstva, s jedne, a s druge strane ona je odraz nama nevidljivog svijeta, te je stoga ovozemaljski prikaz nebeskih (pra)uzora – arhetipa. Ne mogu a da na izrazim svoje negodovanje i u mnogim slučajevima neslaganje sa mnogobrojnim površnim studijama kojima se islamska umjetnost pokušava eliminirati iz općih pregleda, umanjujući joj vrijednost tvrdnjama o izvanislamskim uzorima, patvorenim obrascima, te minimizirajući njeno mjesto, ulogu i funkciju kao jedne od prvorazrednih umjetnosti.

Po mom mišljenju, takav – derogirajući stav nije ništa drugo doli rezultat iznimno površnog proučavanja, poznavanja, u konačnici neznanja ili pak, svjesnog i zlonamjernog potcjenjivanja i degradiranja koje za cilj ima, islamsku umjetnost svrstati u rang drugorazrednih (neautentičnih) umjetnosti, ili proglasiti je umjetnošću pukog dekoriranja, sa pozadinom, namjerama i ciljevima koji izlaze iz okvira ovog istraživanja. U skladu s tim i na istom tragu su i ocjene pojedinih autora da je islamska kaligrafija tek 'puki krasnopis'. Islamska kaligrafija naime, kao izvorno islamska umjetnost napose, svakako je puno više od toga. Svi njeni umjetnički, ali i sveto-povjesni elementi, te njena ontološka i eshatološka dimenzija, potvrđuju, ne samo zaključke moga istraživanja, nego i ranije potvrđene činjenice da ova umjetnost, u svim svojim domenima i dimenzijama, predstavlja nepatvorenu, čistu definitivnu umjetnost *par excellence*, odnosno Svetu Umjetnost u punom smislu značenja tih riječi i pojma u cjelini (ona je *sveta* jer je u dodiru sa svetim, i ona je *umjetnost* jer zadovoljava i posjeduje sve estetske zahtjeve.³

Kaligrafija arapskog slova i pisma, naime umjetnost islamske kaligrafije nije plod težnje i truda nekolicine entuzijastičnih pojedinaca; to je realizacija kreacije temeljem Božanskog nadahnuća manifestiranog na duhovnoj, ali i intelektualnoj ravni, čovjekom – kroz i preko čovjeka, gotovo isključivo kao medija, iako nipošto se ne smije prene-

3 'U islamu Božanska umjetnost – a prema Kur'anu Časnom Bog je Vrhunaravni Umjetnik (*el-Musawwir*) – na prvom mjestu je manifestacija Božijeg Jedinstva u ljepoti i pravilnosti kosmosa... Titus Burckhardt, *Sveta umjetnost na Istoku i na Zapadu*, prijevod Edin Kukavica, Tugra, 2007.

bregnuti, prvorazrednog medija – vizualizirana, te je stoga prije i poslije svega **‘nad-individualna’**. Unutarnjom hermeneutičnošću procesa nastanka kaligrafskog zapisa, s jedne strane sadržinom, formom i oblikom ispisa, ona je čista *alhemija*, odnosno kristalizacija duha, savršenosti i ljepote kroz formu. Drugim riječima, posjeduje nebeski – kozmički prauzor na *Ploči Dobro Čuvanoj*,⁴ arapski alfabet je ustvari ovosvjetovni, zemaljski prikaz nebeskog arhetipa, a ovosvjetovna kaligrafija samo (ali nipošto i samo) refleksija kozmičkog kaligrafskog prauzora. U tom smislu, kao potvrda te teze, navela bih prvu sentencu prijevoda znamenite ‘Smaragdne ploče’: ‘1. Uistinu, zasigurno i bez ikakve sumnje, bilo da je ono što je dolje (ispod) slično onome što je gore (iznad), ili pak ono što je gore nalik onome što je dolje, da bi se upotpunilo čudo jedne stvari.’⁵

Kaligrafska umjetnost nastala je, moglo bi se bez imalo pretjerivanja reći ‘inicirana’ samom Božijom Riječju, u prvom redu u njenoj primordijalnoj dimenziji,⁶ a tek onada Objavom, odnosno spuštanjem Božije Riječi u ovozemaljske dimenzije, što će u konačnici rezultirati Kur’anom Časnim. U tom smislu razumljiva je pojava i postojanje određenih, vrlo specifičnih pojedinaca i cijelih skupina muslimanskih duhovnjaka koji, kao jedan vid svoga duhovnog pregalaštva, odnosno kontemplacije Boga, ispoljavaju i u stanju su dosegnuti izrazite duhovne razine spoznaje i poimanja Boga, predanom meditacijom zagledani i zadubljeni u *harf*. I to, među ostalim, potvrđuje činjenicu da je kaligrafija kao pojava, a kaligrafski zapis kao njena manifestacija, rezultat uprimjerenja ideja (u općem smislu pojma), iz unutarnjeg svijeta (dakle, nipošto ne od ovog, vanjskog, nama poznatog i vidljivog, prolaznog svijeta).

Kaligrafski zapis, svojim kompozicijama i tokovima koji se odvijaju naporedo sa slikarstvom, te je stoga vrlo često inkorporirano u slikarstvo, manifestacija je ili upokazanje unutarnjeg svijeta odnosno zapisa koji egzistiraju u vječnosti i nije podložno promjenama,

4 Sveta Ploča, odnosno Ploča Dobro Čuvana ili *al-Lawh al-Mahfuz*; u *alhemiji* je to *Tabula Smaragdina* ili *Smaragdina Ploča*.

5 Titus Burckhart, *Alhemija*, *Lingua Patria*, Sarajevo, 2005; str 199.

6 *Primordijalna Božija Riječ ili al-Lawh al-Mahfuz*; – prvobitna *Tačka ili kap Božanskog pera je počelo svete kaligrafije, te je tako kaligrafija počelo plastičnih umjetnosti*. Seyyed Hossein Nasr *Islamska umjetnost i duhovnost*, prijevod Edin Kukavica, *Lingua Patria*, 2005.

krajnje, gotovo do binalnosti pojednostavljeno, može se reći da je u izvjesnom smislu, često spominjana islamska prohibicija slikanja likova, jedan od uzroka nastanka umjetnosti kaligrafije, tako se u određenim krugovima na kaligrafiju gleda kao na jednu vrstu slikarstva.⁷ Upravo taj, likovni momenat u turskoj kaligrafiji, ono što je i slavnog Picassa nagnalo na nehotičan, te stoga iskren uzvik: «*Ovo je cilj koji ja godinama pokušavam da dosegnem!*» osim toga, ta linija supstance ili prabiti koja se na najneposredniji i najočigledniji način manifestira u kaligrafiji, temeljna je odrednica geometrijske apstraktne umjetnosti mondriana, Kleea i Magnelia!

Često imamo prilike čuti kako se islamska umjetnost, zbog načina manifestacije, definira kao apstraktna; ona i jeste apstraktna, zato što često predstavlja nepredmetni svijet i apstraktna je u onolikoj mjeri ukoliko su njeni simboli nečitljivi nevještom oku (ili namjerno takvim učinjeni), ali u svojoj suštini, ona je ništa manje (ako ne i više) konkretna kao i zapadna umjetnost, koja se obično definira kao umjetnost 'predstavljajuće' i 'figurativne' prirode. Umjetnost kaligrafije nije moguće porediti niti sa jednom drugom vizualnom umjetnošću, ona je, sa svojim bogastvom i jedinstvenim primjerima apstraktne ekspresije, najimpresivniji 'žanr' islamske umjetnosti. Zadatak kaligrafije, ali i islamske umjetnosti u cjelini leži u opisivanju simbola. Kaligrafija simbolizira kozmički ritam, harmoniju i savršenstvo Boga, Allaha, dakle stvari s onu stranu pojmovne i zamislive realnosti, te je stoga kaligrafija, kao središnja islamska umjetnost neposredno vezana za aspekt metafizike. Ova umjetnost je utemeljena na mudrosti i znanosti – *Ars sine scientia nihila!*⁸ Ili pak, «Rukopis je nakit načinjen od čistog zlata intelekta»⁹.

Osim osnovne teme koja predstavlja okosnicu moga istraživanja, koju ću dalje u tekstu detaljno razraditi, čini mi se da bi ovaj uvod bio manjkav ukoliko bih propustila spomenuti još jedan domen moje lične fascinacije kaligrafijom, a to je 'univerzalni' karakter harfa, odnosno

7 Osobito se u ovom domenu treba imati na umu osobita i svojevrsna funkcija kaligrafije, koja se u određenim primjenjenim okolnostima pojavljuje arhitektonski dekorativni element odnosno kao vid zidnog slikarstva, te dio minijaturističkog slikarstva, ili pak kao samostalno umjetničko dijelo i slično.

8 *'Nema umjetnosti bez nauke!*' Toma Akvinski.

9 Abu Hayyan al-Tawhidi, Abdelkebir Khatibi&Mohammed Sijemassi, *The Splendour of Islamic Calligraphy*, Thames&Hudson, London,2001., str. 191.

njegova 'sposobnost' da u sebi uposjeduje i sadrži sve elemente, ne samo umjetničke ili estetske, nego i one koji daleko premašuju domen vidljivog i pojmljivog, što neposredno ukazuje na neovosvjetovnu potpunost njegove forme. Bilo da se radi o kaligrafiji kao samostalnoj disciplini,¹⁰ ili pak kao dekorativni 'detalj' u okviru arhitekturnog konteksta, gdje se, uz ostale elemente transformira, te u punom smislu riječi podržava, čak naglašava 'jedinственost' cjeline, ne remeteći arhitekturni tok, iz čega se, u konačnici rađa njena treća dimenzija – dimenzija skulpturalnosti. «*Rastegljivi kvalitet slova arapskog alfabeta, ritmički pokret u pravcu u kojem su slova sjedinjena u harmoničnu prirodnu njihovih formi kombinovani sa dodjeljenim osjećajem snage i elegancije naspram zgrade*»¹¹ nadalje, smještena u pinkturalni kontekst minijaturističkog slikarstva, vodećeg slikarskog unutar cijeline islamske umjetnosti, kaligrafija otkriva svoj već spomenuti slikarski element, ali i dalje ne narušavajući ostale elemente slike, nego naprotiv, sjedinjavajući se s njima, ponovo u jedinstvenu cjelinu!

Moja likovna percepcija kaligrafije, u prvom redu temelji se na fascinaciji ekspresivnom snagom *kufskog* pisma¹², izražajnošću njegovih naglašenih i oštih horizontala i vertikala,¹³ njegovoj očoglednoj strogosti koja, začudno lišena svakog negativnog konteksta, kao i monotonosti i neinteresantnosti, nudi toliko mogućnosti različitih načina komponiranja, dajući i poprimajući od svake kompozicijske kreacije onaj pozitivni efekat koji se ponajbolje ogleda u silini razigranosti i mogućnostima izduživanja skraćivanja, zbijanja ili širenja ritmičkog kombiniranja različitih veličina, a sve od 'samo' dva osnovna dimenziona elementa, horizontalnog i vertikalnog. Ništa manje fascinirana

10 Često u kombinaciji sa iluminacijom ili *ebru* umjetnošću.

11 *Kufi pismo* je prvo arapsko pismo, karakterom uglasto, prirodom monumentalno i hijerarhijsko; iz osnovnog kvadratičnog kufija razvile su se neke laganije varijante, poput *ornamentalnog*, *tenzini*, *floralnog*, *magribi*.

12 U ovom radu bazirala sam se isključivo na kvadratičnom kufskom pismu.

13 *Kalem-i Sittah* (šest pisama), sačinjavaju šest osnovnih kurzivnih pisama proizišlih iz *kufi* pisma (*sulus*, *nesih*, *muhakkak*, *tevki rikaa* i *rejhani*), a poslije su ima pridodati još talik, *nestalik*, *divani* i *rika*'. Ova pisma spadaju u red vodećih pisama.

*kurzivnim*¹⁴ oblicima harfa, njihovim elegantno uzdižućim vertikalama, smirujućim horizontalama i uzbudljivim dijagonalama, dostojanstvom i otmenošću izduženih ili ritmički pravilno zbijenih formi.

Dovoljno zapanjujući napose, svim ovim pismima karakter određuje, u prvom redu, jednostavna, reklo bi se najjednostavnija linija, te to umjetnost kaligrafije arapskog slova čini 'umjetnošću čiste linije'¹⁵ Neposredno potom, ista ta linija kroz svoju plošnost, dvodimenzionalnost, odjedanput izrasta, sazrijeva, i dobija i treću dimenziju te time postaje *pismo*. Čak i više od toga, svojom formom koja samo naizgled, to jest na prvi pogled, djeluje ograničena, prerasta vlastitu i opću formu, i postaje *nad-forma*, otkrivajući na taj način svoju '**multidimenzionalnost**' i, zatečena dojmom, pred tom i takvom pojavom Božanstvenosti sve staje, i misao, i osjeća, i tjelesne funkcije – čista ekstaza – onemoćalo, pogleda prikovanog za tačku, za liniju, zasljepljena prizorom što nije sa ovog svijeta, duša se koleba između dva puta, vodeći sa sobom i tjelo i um. Jasno se razdavaju dva postojanja, dva paralelna svijeta, dvije stvarnosti pod jednom zrakom Božanske prisutnosti! Svekolik je Božanska Moć!¹⁶

Zamišljenoj nad najvrijednijim dijelima tradicionalnih majstorkaligrafa, zaprepaštenoj skromnim i ograničenim mogućnostima ljudskog uma, zasljepljena njenom izvanjskom Uzvišenom ljepotom, njenom iznutarnjom snagom, i nedokučivošću ponora njene prekrasne beskonačnosti, koji mene, ali zasigurno i svakog drugog istinskog ljubitelja, tako snažno uvlače u sebe, i fizički osjećajući nemoć i vlastitu malenkost pred ovim manifestacijama Božanskog nadahnuća, teško se oteti neprestano vraćajućem dojmom, osjećaju i misli, da je ovu materiju vjerovatno nemoguće u potpunosti istražiti i spoznati. Prepoznavajući harf, makar u formi, u svim Božijim kreacijama, u teško nabrojivim oblicima života, odustajem od pokušaja dokučiva-

14 Husn-i Hat (lijepa linija) ili umjetnost linije jedan je od naziva za kaligrafiju. To je linija ritmičkih intervala, kinetičkog dizajna, promjenljivih karakteristika vertikalnih sekcija, jukstapoziciranje nejednakih prostora, grupiranje u sekvencama asimetričnih i ritmičkih pokreta. Ona je kompleksna u svojoj konstrukciji, arhitektonici; kaligrafija nije nešto što se naprimjer, crtanjem izvodi, nešto što se gradi i nadograđuje kao što se slika slika, ona treba i mora posjedovati jedinstvenost pokreta. Ona je jedinstvena unutar sebe i ima svoje vlastite potencijale i bogastvo.

15 'Putovala sam Meki, Meka je došla meni' – uzviknula je Rab'a!

16 'Među mistički usmjerenim muslimanima, mogućnost zamjene slova i brojeva dovela je do vrlo sofisticiranih operacija u oblasti tumačenja Kur'ana...' Annemarie Schimmel, *Mmisterija brojeva*, Libris, Sarajevo, 2006., str.25

nja dna dubine, krajnih granica širine, vraćam pogled sa visina njne uzvišenosti¹⁷, ezoterijskog značenja svakog harfa ponaosob, pa čak i one jedine tačke od koje sve počne i u kojoj je sve sadržano, dam obrise ovog rada!¹⁸

Stoga, iz čisto emotivnih razloga, nemoćna svojim riječima dati 'dimenziju više', ovdje završavam svoju eksplikaciju, svjesna da su svi dosadašnji i da će svi budući pokušaji njenog definiranja uvijek biti nepotpuni, manjkavi i nedostatni. Da je kaligrafiju ikako bilo moguće opisati riječima, to bi zasigurno učinio neko davno prije mene, te bi svako pisanje o kaligrafiji izgubilo smisao, a smisljeno bi ostalo, kao što jeste jedino pisanje kaligrafije; ona je neopisiva, upotpunosti neuhvatljiva, spoznatljiva samo 'srcem', potvrđujem da je «...pisanje apsolutno, Apsolut, Sanctum Sanctorum!

17 'Sva mudrost *Kur'ana* sadržana je u *Fatihi*, sva mudrost *Fatihe* sadržana je u *Bismilli*, sva mudrost *Bismille* sadržana je u harfu *Ba*, sva mudrost hafra *Ba* sadržana je u onoj tački ispod harfa *Ba!* – Hadis.

18 Abdelkebir Khatibi&Mohammed Sijemassi, *The Splendour of Islamic Calligraphy*, Thames&Hudson, London, 2001., str. 22.